CENGİZ DAĞCI

YOLDAŞLAR

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

Cengiz Dağcı

YOLDAŞLAR

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 249
EDEBÎ ESERLER: 128

1. Basım: 1992, Ötüken
3. BASIM

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI
16267

ISBN 978-975-437-092-8

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12
Ankara irtibat bürosu:
Yüksel Caddesi 32/4 Kızılay - Ankara
Tel: (0312) 431 96 49
İnternet: www.otuken.com.tr
E-posta: otuken@otuken.com.tr

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz
Dizgi - Tertip: Ötüken
Kapak Baskısı: Yeditepe Ofset
Baskı: Yaylacık Matbaası (0212) 612 58 60
Maltepe mah. Litros yolu Fatih Sanayi Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-Zeytinburnu
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul-Şubat 2015

CENGİZ DAĞCI; 9 Mart 1919 tarihinde Kırım'ın Yalta şehrinin Gurzuf köyünde doğar. Çocukluğu kıtlık, yoksulluk, Rus emperyalizminin zulmü ve büyük baskılar altında geçer. İlkokulu köyünde, ortaokulu Akmescit'te bitirir. Kırım Pedagoji Enstitüsü ikinci sınıfında iken İkinci Dünya Savaşı çıkar. 1941'de Ukrayna cephesinde Almanlara esir düşer. Almanların yenilmesi üzerine esir kampından kurtularak müttefik devletler safına sığınır. 1946'da Londra'ya yerleşir. İngiltere'deki hayatı da hiç kolay olmaz; bir taraftan yazarken en vasıfsız ve ağır işlerde çalışmak zorunda kalır.

"Türkçe bana anamın konuştuğu dil" diyerek yazı dili olarak Türkçeyi kabul eder. Türkiye Türkçesindeki ilk kitabı 1956 yılında Varlık Yayınları tarafından yayınlanan Korkunç Yıllar'dır. Yaşar Nabi ile mektuplaşarak tanışan Dağcı, eserlerini de posta yolu ile gönderir. Soğuk savaş şartlarının siyasi etkilerinin hissedilmesi, Sovyetler Birliği'nin sol entelijansiya ile kurduğu ilişkiler ve fikir hayatımızdaki çatlamalar yazarı yalnızlaştırmak üzereyken, Ötüken Yayınevi ile tanışır. Ötüken Yayınevi vasıtasıyla yirmiden fazla kitabı Türk okuyucusuyla buluşturur.

Dağcı Türk edebiyatının büyük yazarları arasındadır. Romanlarında Kırım Türklerinin yaşadığı acıları hüzünlü ama berrak bir üslupla aksettirir. Kitapları yıllarca elden ele dolaşır. Kırımla olan ilgisini hiçbir zaman koparmaz ve Kırım Türklerinin vatanlarına dönüşlerini anlatmayı ihmal etmez. Hatıralarında "Ben yalnızca Kırım'ın yazarı değilim ama Kırım'ın faciasını bütün gerçeği ve içtenliğiyle yalnız ben yazabilirdim" der. Hayatının son yıllarında içerisinde bulunduğu muhitteki karakterleri ele alan hikâyeler de yazar.

En büyük destekçisi savaş sırasında Polonya'da tanıştığı ve 1998 yılında kaybettiği kıymetli eşi Regina Hanım olur. Aralarında Yazarlar Birliği'nin ve İlesam'ın yılın yazarı, Türk Ocakları'nın üstün hizmet ödülü de olmak üzere sayısız ödül alır. En son 21.03.2011 tarihinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü tarafından düzenlenen "Türk Dünyasında Zirve Şahsiyetler: Cengiz Dağcı" sempozyumuyla yazarlık macerası ele alınan Cengiz Dağcı, 22 Eylül 2011 tarihinde Londra'nın Soutfields bölgesindeki evinde saat 12:30 sıralarında vefat etti. Dağcı'nın vefatı üzerine Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Ukrayna Devleti nezdinde yaptığı görüşmelerle 70 yıldır ayrı kaldığı Kı-

rım topraklarına gömülmesi için izin alındı. Dağcı'nın cenazesi 1 Ekim 2011 Pazar günü, Akmescid'e 100 kilometre uzaklıktaki Yalta bölgesine bağlı Kızıltaş köyünde defnedildi.

Cengiz Dağcı'nın Eserleri;

Romanları; Onlar Da İnsandı, Korkunç Yıllar, Yurdunu Kaybeden Adam, İhtiyar Savaşçı, Benim Gibi Biri, Üşüyen Sokak, Ölüm ve Korku Günleri, Biz Beraber Geçtik Bu Yolu, Dönüş, Yoldaşlar, O Topraklar Bizimdi, Badem Dalına Asılı Bebekler, Anneme Mektuplar, Regina

Tarihi Romanı; Genç Temuçin

Hikâyeleri; Bay Markus'un Köpeği, Bay John Marple'in Son Yolculuğu, Oy, Markus, Oy!, Rüyalarda: Ana ve Küçük Alimcan

Denemeleri; Ben ve İçimdeki Ben (Yansılar'dan Kalanlar), Yansılar 1, Yansılar 2, Yansılar 3, Yansılar 4

Hatıratı; Hatıralarda Cengiz Dağcı

Birinci Bölüm

-I-

Yürüyorlardı. Güneş yakıcıydı. Yüzleri yanıktı. Soluklarına yolun tozu toprağı karışmıştı. Yürüyorlardı yorgun argın tankların tırtırlarıyla çiğnenmiş yolda. Yol uzundu, yürüdükçe daha da uzuyordu; ah ne kadar uzuyordu, birbirlerinden uzak telgraf direkleri sessizce onlara bakıyorlardı ve onlar yolun nereye dek uzayacağını bilmedikleri gibi, direkler de bilmiyorlardı. Kaç gün geçmişti soluklarının soğan ve rakı koktuğu günden bu yana? Unutmuşlardı. Unutmuşlardı bir akşam başı vücutlarını serin toprağa uzatıp uyuduklarını.

Yüzü solgun, bir tutam tozlu perçemi alnına yapışık, genç teğmen durdu. İçinden bir bulantı geçti. Başı dönüyordu. Zoraki bir gülümsemeyle güldü. Sonra yüzü sertleşti. Elini göğsü üstüne kaldırdı, avucunun içine tükürdü, avucunun içindeki balçık gibi yoğun ve kara tükürüğüne baktı bir süre ve elini arkada pantolonuna silerek, askerlerden yana döndü, olanca gücüyle bağırdı:

"Marş, maaaaaarş!"

Yürüyorlardı. Dün ve dünden önceki günlerde, yürüdükleri gibi; sessizce, başları göğüslerine düşük, dudakları kuru ve çatlak, solukları yolun tozu toprağına karışık yürüyorlardı umutsuz yolda. Uzadıkça daha da umutsuz oluyordu yol, çünkü sonu görünmüyordu yolun. İlerde bir

yerde vardı belki sonu bu yolun, ama onlar bakmıyorlardı ileriye; bakamazlardı da, çünkü güneş yakıcıydı ve tam karşıdan döküyordu yakıcı ışınlarını yola, arkadakilerse, ileriye bakmak şöyle durdun, öndekilerin ayakları altından kopup üzerlerine yükselen toz ve toprak dumanları içinde yoldaşlarını da göremiyorlardı.

Genç teğmen arada bir başını çevirip arkadan gelenlere bakıyordu; bakarken de hep o zoraki gülümsemeyle gülüyordu; hep o acı sızıyla kenetleniyordu çenesi; ama gene de yürüyordu ve yürüyecekti elbet, ölmemek için. Evet, ölmemek için, yaşamak için yürüyecekti. Niçin yaşamak istediğini kim bilebilirdi? Yaşamak işte. Bu sonsuz ve umutsuz yolda yürürken bile, son soluğuna dek yaşamak!

2

İki hafta öncesi çıkmışlardı savaştan. Yaralılar da vardı aralarında. Ama onları yolun kenarında bırakmışlardı. Ölmeleri için bırakmışlardı belki onları yamaçlara; ya da ağrılar içinde kıvranan vücutlarını toprağa uzatıp canlarının kurtuluşunu beklemeleri için bırakmışlardı. Her nedense bırakmışlardı işte. Ama yol uzadıkça unutuyordu onları da.

Bir ovadan geçiyordu yol. Ova sessizdi. Ölü gibiydi. İlerledikleri yolun solunda ve sağında ekin tarlaları vardı. Ama yel esmiyordu. Ekinler azıcık güneşten yana yatmışlardı; kuruyorlardı. Yolun hayli uzağında birbirlerinden uzak saman damlı köy evleri de göze çarpıyordu arada; ama insansızdı evler, hayattan kopuktu, kıyıdaki kumsala çekilip bırakılmış delik deşik kayıklar gibiydi.

Yürüyorlardı ikişer, üçer. Bazen tek tek. Tüfeklerini de omuzlarında taşıyorlardı –askerdiler, taşıyacaklardı elbet. Ama insandılar da; umutsuz yollarda yürürlerken terk

edilmiş evlerde, ekini biçilmemiş tarlalarda gizli kalmış yaşam sevgisi de onlarla –onların içinde ve onların yanı başlarında- adımlıyordu. Düşenler oluyordu arada, ağlayanlar oluyordu; ama yaşam sevgisi bırakmıyordu onları ve teğmen arkadan gelenlerin kendisine baktıklarının farkına vardığı anlarda adımlarını daha bir düz atmaya, yere daha bir sağlam basmaya çalışıyordu.

3

Akşama dek yürüdüler.

Güneş ufka inmek üzereydi. Karşıki ormandan serin bir yel esiyordu. Teğmen duralayıp ormana baktı. Yolun sol tarafındaki tarlanın ekinleri canlanıp titreştiler. Askerler yavaşladılar. Askerlerin ayakları dibinden yükselen yolun tozu dumanı yamaca çöktü. Yoldan bir koku yükselip burunlarına vurdu, taze ve serin.

Teğmen durdu. Ormanın gerisinden göğe yükselen üç avcı uçağı, vahşi cayırtılar koparararak güneybatı yönüne uçtular. Askerler üç uçağa bakıyorlardı. Uçaklar gözden kaybolunca konuşma başladı:

"Mola verecek."

"Dinleneceğiz..."

"Sanmam."

"Neden?"

"Düşmanın kuvvetleri çok uzakta değil."

"Konstantinovka'daydı düşman."

"Evet."

"Ama iki hafta önceydi..."

"Onların da taban teptiklerini mi sandın?"

"Piyadesi de zırhlılarla hareket ediyormuş."

"Bak hele, bizim fabrikalarımız onlarınkinden üstün diyorlardı."

"Yaa, diyorlardı ki..."

"Annen de babana evlenmeden önce bakire bir kızım demiştir belki; ama..."

"Kapat çeneni!"

"Ormanın kıyısındaki şu subaya bak, bizim teğmene doğru geliyor."

"Mola verecekler."

Sustular. Aralar az daha sıklaştı. Yorgun ama umut dolu gözlerle teğmene baktılar.

Teğmen, yüzü solgun, dudakları kısılı, askerlerden yana döndü. Ormanın kıyısından gelen subay, teğmene doğru adımlarken, hayli uzaktan seslendi.

"Kaç kişisiniz?"

"Yüzotuzsekiz!" dedi teğmen.

"Kaçıncı taburdan?"

"Çoğu üçüncü piyade taburundan."

"Hepsi bu kadar mı?"

"Bu kadar."

Subay, teğmene yaklaşır yaklaşmaz elini uzattı.

"Tanışalım önce. Üstteğmen Ç."

"Teğmen T."

"Azerbaycanlı mısın?"

"Hayır, Kırım'lı."

Üstteğmen az uzakta yolda duran askerlere baktı, soğuk bir gülümsemeyle güldü.

"İyice yolmuşlar sizi," dedi, hâlâ gülümseyerek.

"Ihı," dedi teğmen, dudaklarını açmaksızın.

"Nerde?"

"Önce Savran'la Pervomaysk arasında, sonra da Konstantinovka dolaylarında."

"Şimdi nereye?"

"İkinci tümene mensup kısımlara rastlayana kadar yürüyeceğiz."

"Biz ikinci tümendeniz."

"Size katılacağız öyleyse."

"Hayır, bize katılmayacaksınız. Tabur, mekanize taburu. İkinci tümenin piyade birliklerinin Borislav'da birikeceklerini duyduk. Oraya gidin."

"İyi, gideriz. Çocukların karınlarını doyurun önce."

"Doyurabiliriz. Ancak, karınlarınızı doyurunca, hemen hareket edin. Almanların tank kısımları Poltava'yı ele geçirmişler. Demiryolu hattı boyunca ilerliyorlar. Buradan iki saatlik bir uzaklık. Dinyepr'in kıyılarında istirahat edersiniz. Allah kısmet ederse."

"Teşekkür."

Teğmen T. küçük, ışıltılı gözlerini Üstteğmen Ç.'nin yüzüne dikti.

"Allah kısmet ederse..."

Gülüştüler. Teğmen T. ilave etti:

"Sıkça duymaya başladık bunu. İnsanlar, nedense, dindar oluyorlar bugünlerde."

"Neden olmasınlar?" dedi Üstteğmen Ç.

Teğmen ses etmedi.

"Denizde boğulan yılana sarılırmış. Bir sigara yakar mısın?"

"Teşekkür."

"Yani evet mi, hayır mı?"

"Hayır, yemekten sonra."

Teğmen askerlerden yana döndü. Yanlarında durunca silahlarını bırakmayacaklarını, yemeklerini yarım saat içinde yiyip tekrar yola koyulacaklarını açıkladı ve üstteğmenle yan yana ormana doğru yürüdüler.

4

Yol ile ormanın arasındaki yamaca oturdular. Tarlada çalışan köylüler gibi, büyük bir iştahla yiyorlardı yemek-

lerini. Konuşmuyorlardı. Yalnız sahanlarının dibinden sıyrıntıları aşırıp parmaklarını yalarlarken, kaşları altından birbirlerine bakıp gülümsüyorlardı.

Ortalık iyice karanlıklaşmıştı ve tarlanın yüzünden esen yel gitgide serin ve rutubetli oluyordu.

Teğmen, askerlerin on adım kadar uzağındaki eski bir kütüğe oturmuştu; elleri dizlerinde, başı göğsüne eğik, tozlu çizmelerinin uçlarına bakıyordu ve bakarken derin derin bir şeyler düşünüyordu. Öylesine derin ki, Üstteğmen Ç.'nin kendisine yaklaşıp yanı başında durmasından haberi olmamıştı.

"Bağışla, rahatsız ediyorum," dedi Üstteğmen.

Teğmen T. başını kaldırdı.

"Yok, rahatsız etmiyorsun." dedi.

"Dalmıştın."

"Evet."

"Neyi düşünüyordun?"

"Çok şeyi."

"Kırım'ı herhalde."

"Arada bir Kırım'ı da."

"Evli misin?"

"Hayır."

"Yazık."

"Neden?"

"Evli bir adam daha kolay düşünebiliyor."

"Öyle mi?"

"Evet, öyle. Hayat, insanlar ya da savaş beni iyice sıkıştırıp canımı kıınamaya başladılar mı, hemen yardıma koşuyor bana."

"Kim?"

"Karım."

Sustu Üstteğmen. Genç teğmene bakarken, hoş ve tok bir anlamla aydınlandı yüzü.

"Ah, evet evet! Öyle bir anda kenara çekilip oturuyorum ve gözlerimi yumup kucağıma alıyorum onu."

Genç teğmenin yüzü soğuk ve ifadesizdi. Ancak üstteğmenin son sözleri üzerine yüzü yumuşar gibi oldu, dudaklarının köşelerinde belli belirsiz bir gülümseme takıldı, başını kaldırmaksızın, yavaş bir sesle:

"İnanıyorum," dedi.

"Neredeyse iki yıl oldu evleneli. İyi hatırlıyorum; evlendiğimiz günün akşamı evin yanındaki bahçede guguk kuşu sekiz kere ötmüştü. Sevinmiştim, karım sekiz çocuk doğuracak diye. Karım genç ve dinç. Guguk kuşunu da yanıltabilirdi."

Sustu üstteğmen. Az sustuktan sonra, yavaş bir sesle:

"Olmadı," dedi.

Sonra geçip kütüğe, teğmenin yanı başına oturdu, konuşmasını sürdürdü: "Düşünme derin. Düşünmenin faydası yok! İlk fırsatta, eline geçen ilk fırsatta evleniver. Hemen anlayacaksın, hayat başka oluyor. Mutluluk nedir, bilir misin? Sevgi! Seven bir insan mutludur. Evlen. İlk fırsatta. Hiç düşünmeden!"

"Savaş bitsin hele," dedi genç teğmen.

"Bekleme! Bu geri çekilme işi hayli sürecek, dostum, hayli sürecek! Don'un ötesine geçince rastladığın ilk Kozak kızını sıkıştırıver ahırın duvarına. Ama öyle iyice sıkıştır. İyice sıkıştırmasını bilirsen, tozlu perçeminden tutup, kendisi yatak odasına götürür seni, kuş tüylü yorganının altına kendisi alır seni."

"Belki," dedi teğmen, gülümseyerek.

"Belki değil, yüzde yüz!"

Ayağa kalktı üstteğmen, elini kaldırdı, elini Teğmen T.'nin dizine vurdu:

"Dene bir. Haklı mıyım, haksız mıyım, anlayacaksın!"

Sesi sağlamdı, bir erkeğin sesiydi; fakat oldukça hoş ve tatlıydı da. Uzaklaşırken başını çevirip genç teğmene baktı:

"Unutma ama. Dene!" dedi Üstteğmen Ç.

Elleri hâlâ dizlerinde, başı hâlâ göğsüne eğik, kendisinden uzaklaşan subaya bakıyordu kaşları altından Teğmen T. Sonra doğruldu. Doğrulurken, savaş insanları değiştiriyor, kişioğlunun insani tarafları üste çıkıyor galiba, diye düşündü. Sonra hafızasını yokladı; ilk defa gördüğü bu subaydan önce kendisiyle böyle dostça konuşan birini hatırlayamadı. "Adam haklı galiba, ateş içinde bile insan gene insan. Dinyepr'i geçince rastladığın ilk Kozak kızını..."

Ayağa kalktı, ağır adımlarla ve düşünceli bir tavırla yolun kenarında duran askerlere doğru yürüdü Teğmen T.

5

Askerler tabur olmuş, teğmeni bekliyorlardı. Uçakların uğultusu kesilmişti çoktan. Etrafa derin bir sessizlik çökmüştü. Bir yerlerden atılan topların ağır ve muhteşem gümbürtüleri boğuluyordu ormanın derinliğinde, sessizliği bozmaksızın. Ormanın gerisinden göğe yükselen parçalı bulutlar güneydoğuya akıyorlardı. Hava gitgide kararıyordu; rüzgâr gitgide soğuk ve rutubetli oluyordu; askerler üşüyorlardı.

Askerlere doğru giderken, başını kaldırdı teğmen, bulutlara baktı. Bulutlar yağmurlu... Hızla akıyorlar. Dinyepr dolaylarında yağacak galiba yağmur, diye düşündü. Ormanın kıyısından ayrılmak istemiyordu bir türlü. Az uzağındaki askerler arasında Üstteğmen Ç.'yi kolladı. Üstteğmen Ç. yoktu görünürlerde. Yol boştu. Ve uzundu. Upuzun uzuyordu gözlerinin önünde. Ama öncesi gibi umutsuz değildi yol. Karnını doyurduktan sonra, özellikle

Üstteğmen Ç.'yle konuştuktan sonra, güçlü hissediyordu kendisini; ayaklarına, omuz başlarına yeni bir güç gelmişti adeta. Yürüyebilirdi. Sabah saatlerine dek yürüyebilirdi teğmen.

Düşünceli, az da mağrurca askerlere yaklaştı.

6

Kuzeybatıdan gelen iki kamyon, büyük bir hızla askerlerin yanından geçtiler. Kamyonları, tepelerine dek cephane yüklü başka kamyonlar takip ettiler. Yolda yaya yürüyen başka askerler belirdi. Gruplar halinde yürüyorlardı. Az sonra asker kümeleri arasından arabalar çıktı meydana. Bazı arabalara, iki at yerine tek at koşuluydu. Dolu çuvallar, bavullar, kerevetler, aynalı dolaplar üstüne şişman kadınlar oturuyorlardı. Arabalar gürültüyle geçiyorlardı yamaçta duran askerlerin yanından.

Teğmenin askerleri arasından biri arabalara bakarak seslendi:

"Kolhoz'u soydular!"

"Soysunlar! Öylesine de Alman'a kalıyor."

"Ya arabadaki kadınlar?"

"Arkada kalırsalar Almanların onları kullanmayacaklarını mı sandın? Becermeyeceklerini mi sandın?"

Sağlam bir gülüşle güldüler.

Yağmurlu bulutlar ormanın üzerine birikiyorlardı. Rüzgârın gücü artıyordu gittikçe. Bulutların içinden bombardıman uçaklarının muhteşem uğultuları geliyordu kulaklarına. Üç-beş kamyon daha geçti yoldan. Genç teğmen, sırtı askerlerden yana dönük, uzunca bir süre kamyonların arkasından baktı; sonra öne geçerek, elini kaldırdı.

"Maaaaaaaaarş!"

Yürüdüler gene. Dün ve dünden önceki günlerde yürüdükleri gibi. Başları göğüslerine eğik. Sessizce.

7

Arkadan gelenlerin ayak seslerini dinliyordu teğmen. Düşünmüyordu. Arkadan gelenlerin ayak sesleri miydi düşünmesine engel olan? Belki. Belki de başka bir şeydi. Tabancası belindeki kemerinden kayıp karnı üzerine gelmişti. Çaprazlamasına kayışlar omuzlarına batıyordu. Tabancası ağırdı. Çok ağırdı tabancası. Yürüdükçe daha da ağır oluyordu lanetli tabanca. Karnının üstünden arkaya, göremeyeceği bir yere, ağırlığını hafifleteceği bir yere itiyordu. Ama tabanca, inatçasına, kayıp, karnı üzerine geliyordu hep. Tabancaydı belki düşünmesine engel olan. Belki kayışlardı. Her neyse, rahat değildi, özgür değildi teğmen ve yol uzadıkça tabancasını bir yana fırlatası; omuzlarına batan kayışları sıyırıp bir yana fırlatası; sonra kasketini de, yemek sahanını da, matarasını da bir yana atası; tırnaklarını göğsüne batırıp gömleğini de yırtası; tel tel, iplik iplik edip bir yana atası geliyordu, ve uzun yolda, umutsuz yolda koşarak, uzakta, masmavi bir denizin kıyısındaki kumsala çırılçıplak yatarak, yalnızca o ve deniz, yalnızca o ve denizin sonsuz gürültüsü...

Başını kaldırdı teğmen. Hava iyice kararmıştı. Ormanın içinde rüzgâr uğulduyordu, yabanıl bir uğultuyla. Rüzgâr soğuktu. Sol taraftaki tarlanın yüzünden esiyordu rüzgâr... Rüzgârda yapışkan bir ıslaklık vardı. Kar yağacağa benziyordu. Uğultunun içinden gelip uzak top seslerini, rüzgârı, arkadan gelenlerin ayak seslerini dinliyordu teğmen. Dinlemek daha iyiydi. Hele uzaklarda, öncesi hiç yürümediği yollarda ve karanlığın içinde yürürken, yabancı bir toprağın iniltisini, gürültüsünü, uğultusunu dinlemek;

yabancı insanların ayak seslerini, ağlayışlarını, gülüşlerini dinlemek düşünmekten daha iyiydi. Yorgun değildi teğmen. Kıyısında oturup yemeklerini yedikleri ormandan ayrılalı ne kadar olmuştu ki, yorgun olsundu?

'Yürü, oğlum, yürü! Kaldır adımlarını! Yere sağlamca bas!... İşte öyle! Yere askerce bas!...köylü parçası değil misin be! Ormandan sana ne? Yürü, haydi, yürü!'

Rüzgâr soldaki tarlanın yüzünden eserken, vahşi uğultular çıkararak, ansızın karşıdan saldırıyordu. Teğmenin soluğu kesiliyordu rüzgârda. Ormanın derinliğinden garip bir inilti geliyordu kulağına. Orman, acı acı ulurken, için için ağlıyordu da sanki.

'Korkuyor musun? Neden? Uzakta, senin yurdunda orman yok mu? Rüzgâr esmiyor mu senin yurdunda? Yağmur yağmıyor mu; kar, tipi, fırtına olmuyor mu orda? Ama başka mı?... Nesi başka! Ateşten, kandan, demirden korkmuyorsun da ormanın uğultusundan mı korkuyorsun? Yürü, kepaze! Kaldır ayaklarını, yere sağlam bas! Askerce!...'

Derken yol birdenbire aydınlandı, hemen karardı ve ormanın üstünde müthiş bir gümbürtü koptu, ve askerler de teğmen de tırpan yemiş ekinler gibi yere serildiler. Gümbürtü yuvarlana yuvarlana ormandan uzaklaşıp, soldaki tarlaların yüzüne çöküyordu. Orman, askerler, teğmen soluklarını tutmuş, uzaklarda ölen gümbürtüyü dinliyorlardı.

Ayağa kalktığı zaman tir tir titriyordu teğmenin dizleri. Yürümesini sürdürmesi mi gerekiyor, yoksa az arkada yolda yüzükoyun yatan askerlerin arasına girmesi mi gerekiyordu? Bilmiyordu teğmen.

Askerlerden yana döndüğü zaman kulağına kısık, biraz da ürkek sesler geldi:

"Bir şey yok!..."

"Uçak falan yok!"

"Bomba değildi ya hu!"

"Gök gümbürtüsü..."

"Kalkın haydi!"

Rüzgâr dinmişti. Tılsımlı bir sessizlik çökmüştü etrafa ve sessizlik içinde orman teğmeni, teğmen de ormanı dinliyordu. Ormandan çıkan çürük ve rutubetli yaprak kokuları, ayakları dibinden yükselen toz ve toprak kokusuna karışarak, teğmenin burnuna vurdu. Gömleğinin yakasını ensesine kaldırdı teğmen.

Yağmur yağıyordu. Sık. Bardaktan boşalır gibi. Öylesine sık ki, bir an ormana girip yağmurdan sığınmayı düşündü. Ama giremedi. Orman, hâlâ garip bir iniltiyle için için ağlar gibiydi. Teğmen korkuyordu. Ormana bakarken yumruğunu sıktı.

'Korkak,' dedi içinden; 'seni ödlek ördek!' dedi içinden, ve yumruğu hâlâ sıkılı askerden yana döndü.

"Marş, Maaaaaaarş!"

Yürüdüler gene.

8

Orman, yol, sol taraftaki ekin tarlası donmuşlardı sanki. Sessizlik içinde yağmurun monoton şırıltısını duyuyordu yalnızca. Teğmen dalgındı. Başı göğsüne düşüktü. Yağmurdan da, arkadan gelenlerden de, savaştan da habersizdi sanki. Üstünde yürüdüğü yolun so9nuna ulaşsa bile, daha ötelerde kendisini nelerin beklediğini bilmiyordu teğmen. Düşünmüyordu. Düşünmek istemiyordu. Sadece yürüyordu. Soğuk ve donuk, kolları yanlarına sarkık; mezardan çıkmış da gene mezara giden bir ölü gibiydi.

Derken arkadan biri seslendi:

"Teğmenim!"

Teğmen durdu.

"Ne var?"

"Üstteğmen sizi..."

Askerler yolun kenarına çekildiler. Teğmenin kulağına motor gırıltısı geldi. Sonra karaya boyalı farların ortasındaki dar aralardan yola sızan iki ince ışığın arasından yavaş yavaş kendisine yaklaşan kamyonu gördü.

Kamyon, teğmenin beş adım kadar uzağında durunca, şoför mahallinden biri seslendi:

"Teğmen T...."

"Evet!"

Üstteğmen Ç. şoförlükten yere atladı.

"Meyus kurtlar gibi kaçıyorsunuz! Kamyonla bir saat kadar bir zaman gerekti size yetişmemiz için!"

"Yağmur yağıyor da..."

"Ormana sığınabilirsiniz."

Teğmen ses etmedi.

"Almanların bu havada hareket edebileceklerini sanmıyorum."

Genç teğmen gene ses etmeyince, konuşa konuşa kendisine yaklaştı Üstteğmen Ç.

"Bardaktan boşalır gibi yağıyor ya hu. Hem de sürekli. Ormana sığının sabaha dek."

"Bu kadar mı?" diye sordu Teğmen T.

"Hayır, kamyonda yirmi er var. Tümü ikinci tümenden. Ormanın kıyısından ayrıldığınızdan bir saat sonra geldiler. Kendilerini alırsın diye..."

"Kaçıncı taburdanlar?"

"Çeşitli."

Kamyonun farlarından sızan iki ince ışık ikisinin çamurlu çizmelerini birbirlerine bağlamıştı. Yağmur hâlâ sık ama dingin bir şırıltıyla yağıyordu. Kamyondaki askerler iki subayın arasında yer alan konuşmayı dinliyorlardı dikkatlice.

"Nasıl?" diye sordu Üstteğmen Ç.

"Katılsınlar işte," dedi teğmen.

"Sesinden belli; katılmalarını pek de istemiyorsun galiba."

Sesi soğuk, neşesizdi Teğmen T.'nin:

"Onların yerine ben yürüyecek değilim. Yol uzun ve zor. Avcı uçaklarının saldırısına uğramamız muhtemel."

"Bu tempoyla yürümenize devam ederseniz, onbeşinci, belki yirminci kilometrede, ikinci ve üçüncü taburların piyade bölüklerine rastlayacağınızdan kuşkulanmıyorum. Kamyondaki askerlerin çoğu bu iki taburdan."

"Peki, katılsınlar," dedi teğmen.

"Aralarında senin memleketlin de var."

"Katılsınlar."

Yirmi er kamyondan yere atladılar.

Memleketlisini düşünmüyordu teğmen. Düşünmesini gerektirecek bir sebep de yoktu. Çünkü o da bir askerdi, ve asker askeri, biribirinin yanında yattığında, terli gömleğinin kokusu burnuna vurduğunda düşünürdü ancak.

Yağmur önceki gibi yağıyordu, sık ve sürekli: orman önceki gibi susuyordu dingin ve dostça bir suskunlukla; ve Batı'nın ufku üzerlerindeki parçalı bulutlar arasından çıkmış dolunay, kendilerini yola davet edercesine, döküyordu ışınlarını yola.

Başını kaldırdı teğmen. Ay ışığıyla aydınlanmış yola baktı. Yol boştu. Yol uzundu. Ama umutsuz değildi bu yol. Bakarken ayaklarının güçleştiğini hisseder gibi oldu. Gene de yürümek gerekiyordu işte. Dün, ve dünden önceki günlerde yürüdükleri gibi.

Başını çevirdi teğmen. Birbirlerine yaklaşıp sıklaşmış duran askerlere baktı. Sonra bağırdı:

"Marş, maaaaaaarş!"

9

"Marş! Marş!"
"Çekilin!..."
"Çekil, avradını!...."
"Çekilin, köpoğulları!..."

Yoldakiler yavaşladılar, yavaş yavaş yamaca çekildiler ve karanlıkta bağrışıp gülüşerek, yoldan geçip giden kamyonları seyre daldılar.

Geçiyorlardı kamyonlar ağır ve yorgun bir gırıltıyla; kısa aralıklarla geçiyorlardı kamyonlar, ve şoför mahallinde bir subay yamaçtakilere azar ve küfür savuruyordu kısa aralıklarla. Ağır oluyordu bazen sövüşleri, ama askerler darılmıyorlardı; umurlarında değildi bile, çünkü karanlığın içinde, kendilerinden uzaklaşan kamyonların ardından bakarken, onlar da çözebiliyorlardı dillerini gönüllerince. Teğmen de kızıyordu kamyonlara, ama her üç-beş adımda durup kamyon kollarına yol vermekten başka ne yapabilirdi ki! Yağmur hâlâ yağıyordu, üniforması ağırlaşmıştı, ay da ışığını kısmıştı, ve uzaklarda atılan topların gümbürtüleri ormanın içinde bir yerde boğuluyordu yine. Ama duymuyordu top seslerini teğmen; onunla bir ilişkisi yoktu top seslerinin, yalnız arada bir kulak kabartıp, yoldan geçen kamyonların gırıltılarını dinliyordu, ve, kulağına gırıltı falan ilişmediği anlarda, her şeyi unutarak, tatlı düşlere gömülüyordu teğmen. Yurdunu düşünüyordu, yakınlarını düşünüyordu, yılların ötesinde kalmış çocukluğu gelip duruyordu gözlerinin önüne; okul günlerini, sınıf arkadaşlarını, kızları düşünüyordu, ve, hele hele kızları düşündüğünde savaş da, orman da, yol da vız geliyordu teğmene. Evleniyordu; hem bir değil, birçok kere evleniyordu, gelini de gönlünce seçiyordu: Subhi başında sarkık saçaklı çeşmenin yanındaki bahçeli evde oturan Mustafa Ağa'nın, iki örgüsü omuzlarından göğüslerine sarkan, sırma saçlı

esmer kızı Nigâr'ın gözleri... Ah ne gözlerdi o gözler, ah ne bakışlardı o bakışlar! Işıl ışıldı, iki yıldız gibiydi, bazen utangaçtı, bazen küstahtı, ve her zaman sevinçle dolup taşıyorlardı. Ya da Kantar'daki kahvehanenin yanında oturan Bekir Ağa'nın Gülnara'sı. Ah onun mahalle başına doğru kısa adımlarla yürüyüşü! Ama ne yürüyüştü o yürüyüş! Ama ne adımlardı o adımlar! Ne bacaklardı o bacaklar! Sarı, kısa kesili saçlarının altında tıraşlı ensesi, dar etekliğiyle yüksek iskarpinleri o dolgun, o canlı, o oynak kalçalarına ne kadar da yaraşırdı, ah ne kadar da yaraşırdı! Saniye de öyleydi, Rabia da öyleydi, Safiye de öyleydi. Yok, Safiye birazcık başkaydı belki. Küçük, Nogay gözleri vardı Safiye'nin, ama ne gözlerdi o gözler! Kelebekler gibi durmadan kıpırdayan kirpikleri arasından adamın yüzüne bakışı, küçük burnunun terleyişi, dudaklarının köşelerinde iki çukurcuk... Onunla değil miydi ki, okulun arkasındaki dar sokaktan evlerine dönerlerdi her gün. Onunlaydı tabii. Okulun arkasındaki dar, avlu kapıları güneşte ağarmış sokaktan geçerlerken, günün birinde camiinin duvarı dibinde durmuşlardı ve orada ikisinin ayakları dibindeki kaldırım taşları arasından fışkırmış biricik bir düğünçiçeğinin üzerine eğilmişlerdi. Düğünçiçeği üzerindeki yabanıl arıyı beraberce seyrederlerken, terli elini Safiye'nin çıplak koltuğu altına sokmuştu. Düğünçiçeği üzerinde burulup kıvrılan arıya bakarlarken Safiye titriyordu, teğmen titriyordu.

10

Rüzgâr daha da hızlanmıştı. Soldan, ekin tarlasının yüzünden esiyordu vahşi bir ıslıkla. Yol kararmıştı. Orman kararmıştı. Uluyordu orman önceki gibi, ulurken de garip bir iniltiyle ağlıyordu sanki için için. Ama teğmen kork-

muyordu. Saniyeler, Gülnaralar, Nigârlar, Rabialar, Safiyeler onunlaydı hâlâ. O onlara bakıyordu, onlar teğmene. Işıl ışıl. Mutlu mutlu.

Derken yol aydınlandı birden bire, hemen karardı, ormanın üzerine bir gümbürtü koptu ve askerler de, teğmen de tırpan yemiş ekinler gibi yola serildiler. Gümbürtü yuvarlana yuvarlana ormandan uzaklaşarak, ekin tarlasının ötesinde eriyordu. Orman, askerler, teğmen soluklarını tutmuş, uzaklarda ölen gümbürtüyü dinliyorlardı. Rüzgâr hafiflemişti, ama orman hâlâ uğulduyordu ağır, yaralı bir uğultuyla, uğuldarken de ağlıyordu sanki için için.

Ayağa kalktığı zaman elleri titriyordu teğmenin. Dönüp askerlere baktı. Marş! Marş! diye emir verecekti, ama sesi boğazının içinde kırıldı. Yürüdü gene, dün, ve dünden önceki günlerde yürüdüğü gibi. Ağır ağır. Sessizce. Dinlemiyordu ormanın uğultusunu. Dinlemeye çalışıyordu. Kulaklarını tıkıyordu. Güçsüz müydü teğmen? Ama yok! Yaşıyordu ya! Askerdi ya!

'Yürü, ulan, yürü!'

'Zor...'

'Nesi zor bunun? Yürü diyorum be, yürü diyorum be kalpazan, yürü!'

'Karanlığın içindeyim. Ölüyorum!'

'Ölüyorsun ha! İnsanoğlu ayakta ölmez. Yürü!...'

'Karanlık. İçim karanlık. Gözlerim de karanlık. Her yanım karanlık.'

'Dua et öyleyse.'

'Dua mı?'

'Bilmiyorum ki.'

'Dua et diyorum, dua!'

'Tanrı'm, Tanrı'm, Tanrı'm... Bilmiyorum ki...'

'Bildiğin gibi. Gönlünce.'

'Gönlümce mi?'

'Evet. Gönlünce. Dua oku, ve yürü!'

'Tanrı'm... Tanrı'm... Bu gece ne uzun, Tanrı'm. Bu gece neden böyle karanlık, Tanrı'm... Orda da gece ya. Kardeşlerim uyuyunca, sönmüş ocağın başında oturup uzun uzun ağlamasın annem, Tanrı'm. Babacığım zayıftı, askere gittiğimde görmüştüm beyaz kollarının inceliğini... Kardeşlerimi de koru, ablacıklarımı da koru, Tanrı'm. Küçük kardeşçiğim biraz huysuzdu, ama dolapta saklı ekmek tabağından bir parça ekmek çaldığında annem bilmesin, Tanrı'm. Ablamın evlenme zamanı yaklaştı; ona iyi bir koca, bollukta da, kıtlıkta da kendisini ömür boyunca sevecek bir koca ver, Tanrı'm. Komşularımızın kalbi iyilikle dolsun, Tanrı'm. Yavrularımız sağlam ve gürbüz büyüsünler, Tanrı'm. Kızlarımız güzeldi ya, daha da güzel ve mutlu olsunlar, Tanrı'm. Dudak rujunu da, pudrayı da, kolonya suyunu da esirgeme onlardan, Tanrı'm...'

II

Yağıyordu yağmur sık ve sürekli; susuyordu orman dingin ve dostça bir suskunlukla, ve yol uzadıkça, orman da yol da teğmenin acayip ama içten, yavaş ama sıcacık duasını dinliyorlardı. Kamyonların ardı kesilmişti artık, uçaklar hâlâ havada bir yerlerdeydiler; top sesleri duyuluyordu zaman zaman, ama uğultular da top sesleri de uzaklaşıyorlardı git gide ve teğmenin içine mutluluk giriyordu, gülümsüyordu tatlı tatlı, savaş da, karanlık da, top sesleri içinde değil de dua'da ve duayla doğmuş masum bir yavru gibi.

Derken yanı başında biri:

"Teğmenim," dedi, ve sustu. Az sustuktan sonra, "Teğmenim," dedi tekrar.

Sesi derindi adamın, biraz da yorgundu, ama dostça ve yakındı, ve adam *teğmenim* dedikçe, Teğmen T. bu sesin

kalpten, kendi duasından koptuğunu hisseder gibi oluyordu. Ancak dirseğini ağır, güçlü bir el kavradığı zaman durdu teğmen, başını *"teğmenim"* diyen adamdan yana çevirdi.

"Kaç kere seslendim, duymadın ağam," dedi adam.

Teğmen ses etmedi.

"Ha! Yağıyor mübarek, bardaktan boşalır gibi. Duyuyor musunuz?"

"Evet," dedi teğmen.

"Ama daha önce duymadınız sesimi. Oysa kaç kere seslendim *'teğmenim'* diye. Dalgındınız galiba."

"Evet," dedi teğmen.

"Neden?"

"Dua ediyordum da."

"Ne duası?"

"Günahkârın duası."

"Günahlı mısınız?"

"Evet."

"Neden?"

"Geçen yıl L...'de bir orospunun koynunda yattıktan sonra parasını vermedim de."

"Bizim dualar bu işe gelmez ağam," dedi adam.

"Neden gelmezmiş?" diye sordu teğmen.

"Burada 'Allahû veliy-üt-tevfik' demeniz gerekirdi belki, ama mesele sizinle orospu arasında. Tanrı girer mi araya, bilmem."

"Neden girmesin?"

"Bu günahınız için dua etmeseniz de olur."

"Kuzum, benim duamdan sana ne?"

"Hiç."

"Yallah, öyleyse. Çek git arkadaşlarının yanına ve benim duamı bana ve Tanrı'ya bırak!"

"Olur agam! Hay hay!"

Adam sustu. Birazcık gücenmiş gibiydi, gücendiğini belli etmeksizin baktı teğmene, sonra döndü, başını göğ-

süne eğdi, ve yavaş, ağır adımlarla arkadan gelenlerin yanına gitti.

12

Ormanın kıyısı görünüyordu. Yağmur hafiflemişti; gittikçe seyreliyordu. Soğuk bir yel esiyordu kuzeyden. Ama yağmur seyreldikçe yel de yitiriyordu gücünü.

Teğmen yavaşladı; yavaş yavaş durdu; kulak kabarttı; arkadan ses çıkmayınca gene yürümeye başladı. Yol, yolun çukurları içinde su birikintileri görünüyordu şimdi. Karanlık daha da seyrelecekti galiba ki, sağ taraftaki ağaçların yansıları düşüyorlardı su birikintilerine. 'Yağmur diniyor... Adımlarımızı sıklaştırırsak, sabah saatlerinde Zaselye'ye ulaşırız,' diye düşündü teğmen, ve tam o anda, arkadan gelen biri seslendi:

"Teğmenim, duyuyor musunuz?"

Evet, duyuyordu. Avcı uçaklarıydı bunlar. Dört kilometre kadar uzakta. Müthiş cıyırtılar koparark, ormana yaklaşıyor, sonra ormandan uzaklaşıp, cıyırtıları karanlığın içinde eriyordu.

Tümü uçakların meyus cıyırtılarına dalmıştı şimdi. Askerler, karanlığın içinde saklı tehlikelerden korunmak istercesine, yavaş ve ağır adımlarla teğmene yaklaşmışlardı.

"Teğmenim, uçaklar bize yakınlar."

"Evet," dedi teğmen.

"Köpoğulları! Gece bir zencinin kıçı gibi kapkara! Onlarsa..."

Teğmen başını ormandan yana çevirdi.

"Onbaşılar!... Mangalara!"

Taburda bir harekettir başladı. Karanlıkta yemek sahanlarının, mataraların, tüfek dipçiklerinin, birbirlerine

tokuşurken çıkardıkları kuru ve kısık tıkırtıları duyuluyordu yalnızca.

"Taburda geride kalanlar var mı?"

"Yok teğmenim. Tümü bir aradalar."

"Mangalar birbirlerinden on adım arayla ayrılsınlar!"

"Hay hay!"

Onbaşılar taburun yanlarınca koşarak, ve kesik seslerle, taburu mangalara ayırdılar. Taburun ardından adımlayan, ve geride kalanlarla görevli olan çavuş, uzun adımlarla yürüyerek, teğmenin karşısında durdu.

"Yakınlaşıyorlar," dedi çavuş, kopuk kopuk soluyarak.

"Evet," dedi teğmen.

"Tahminen beş kilometre."

"Evet."

"Tuhaf ama. Uçaklar bize yaklaşırken uzaklaşıveriyorlar. Pike mi yapıyorlar acaba?"

"Sanmam. Alçaklarda uçuyorlar. Ve çoklar. On uçak kadar."

Çavuş elinin tersiyle alnında birikmiş terleri sildi.

"O kadar mı?"

"Evet."

Arkada duran biri lakırdıya karıştı:

"Bizimkilerdir belki."

Başka biri kendini tutamadı:

"Ağzını havaya aç! Bizimkiler Uralların ötesindeler daha, kuzum! Kanatları gövdelerine bağlanmadı henüz. Bağlanınca kanatlarına kızıl yıldız boyamak işi kalıyor üstelik. Bunlar Messerşmit'ler. Cıyırtılarını duymuyor musun?"

Çavuş hâlâ alnındaki terleri siliyordu.

"Tuhaf ama... Bize yaklaşırken..."

"Yoldaki kamyon kollarını izliyorlar," dedi teğmen.

Ve o anda cıyırtıyı başka cıyırtılar takip etti. Çavuş, iri ve şaşılı gözleriyle, uzakta kibrit ateşleri gibi yanıp sönen ateşlere bakarken:

"İzlemiyorlar; tarıyorlar, teğmenim," dedi.

Teğmen çavuşun lafını duymamıştı galiba ki, soğuk bakışları karanlığın içine dikili, soluk bile almıyordu. Batının göğü iyice ağarmıştı. Yağmur büsbütün kesilmişti. Yolun çukurlarındaki su birikintilerine yansıları düşen ağaçlar da, teğmenle birlikte, makineli tüfeklerin bazen kısa bazen de uzun, fakat sürekli salvolarını dinliyorlardı. Arkadakiler düşünmüyorlardı ölümü. Bazılarının yüzlerinde anlamsız, biraz da sersemce, gülümsemeler vardı. Ancak uçakların gırıltıları kendilerine yaklaştıkları anlarda bu gülümsemeler yüzlerinden siliniyor, gırıltılar uzaklaşınca da dilleriyle kuru ve sıcak dudaklarını yalıyorlardı.

13

Derken ormanın kıyısındaki ağaçlar sallanıp hışırdadılar. Askerlerin yüzlerini soğuk bir yel yaladı. Nerdedir, gecenin içinde gizlenmiş bir ejderha, karanlığın kurtulmak istercesine, müthiş cıyırtılar koparark, taburun üzerinden geçti. Teğmen gür sesiyle emir verdi:

"Ormanaaaaaaaaa!"

Ormana atıldılar.

Uçak, kuru ve sert, kısa ve küskün, bir salvoyla yola ölüm çizgisini çizerek uzaklaştı. İkinci uçağın salvoları, aynı hararet ve küskünlükle, ormanın kıyısındaki ağaçların tepelerini taradı.

Teğmen, boyunun bütün uzunluğuyla yere uzanmış, üzerlerinden uçan uçakları sayıyordu: bir... iki... üç... Ve uçakları sayarken, şakağının altındaki ıslak yaprakları kokluyordu. Yurdunda, oturduğu evin yanındaki eski

mezarlığın kocaman meşeleri altındaki ıslak yapraklar da böyle kokarlardı güzün. Oradaydı sanki teğmen. Ama uçaklar hâlâ ormanın üzerinde uçuyorlardı. Kulaklarında hâlâ makineli tüfeklerin sert ve küskün salvoları vardı. Teğmen, tırnaklarını ıslak toprağa sançtıkta, mezarlığı görüyordu. Sonra, Rabialar, Gülnaralar, Nigârlar.... Sonra da Safiyeler... Bir zamanlarda kesilip budanmış, zamanla kararmış eski kütüklerden fışkıran yaş ve yeşil filizler gibi, mezar taşları arasından Safiyeler, Nigârlar, Saniyeler bakıyorlardı ona; bir bir ayağa kalkıp teğmene doğru yürüyorlardı. Durmadan kıpırdayan kirpikleri arasındaki ışıltılı gözleriyle teğmene gülüyorlardı. Ormanın üzerinde uçan uçakların uğultuları ve salvolarına rağmen, onların gülüşlerinde, onların bakışlarında hayat ve ölüm bir bütün oluyordu teğmenin gözlerinde. Ama ölüm!... Ölüm yoktu onların bakışlarında. Ölüm uzak bir yerdeydi. Belki de hiç yoktu ölüm. Kim bilir, belki de ömrünün en hoş, en tatlı dakikalarını yaşıyordu teğmen. Hele eski ve cansız, donuk ve renksiz bir hayatın üzerinde yeşeren yeni bir hayatla makineli tüfeklerin pes salvoları da ormandan uzaklaşarak, işitilmez oluyorlardı.

14

Yanıbaşında biri yavaşça, biraz da ürkek bir sesle:

"Teğmenim," dedi.

Başını topraktan kaldırdı teğmen. Uçaklar uzaklaşmışlardı ormandan. Toprak soğuktu. Balçıklı yapraklar yapışmıştı alnına, şakaklarına. Çıt çıkmıyordu. Yalnız ağaçlarda yapraklar hışırdıyordu başının üzerinde, hafif ama soğuk bir hışırtıyla kimsesiz bir mezarlıkta hışırdayıp dökülen yapraklar gibi. Yine yere eğdi başını. Yaralıydı. Vücudu değil, canı yaralıydı teğmenin. Derin, çok derin bir yara

vardı canında. Yanıbaşında kendisine seslenen kimdi, bilmiyordu. Önemli de değildi. Ormandaydı. Karanlık bir ormandaydı teğmen. Başını tekrar kaldırdığı zaman acı bir yumru sokuldu boğazının içine. Ama ağlamadı. Ağlamadı ama başını kaldırdıkça, boğazını sıkan o acı yumruyla bir kurt gibi ürüyesi geldi teğmenin.

Yanındaki adam aynı yavaş ve ürkek sesiyle konuştu:

"Geçtiler, teğmenim."

Teğmen dizüstü durdu, ormanın ağaçları arasından yuvarlak aya baktı.

15

Yola çıktığında akşam başından beri gökyüzünü örten bulutlar parçalanıp dağılmış, güneye akıyorlardı. Topların boğuk gümbürtüleri, uçakların uğultuları tamamen kesilmişti. Etraf dingin ve dostça bir sessizliğe bürünmüştü. Bulutların arasındaki gökyüzü vadilerinde, gelincik çiçeklerini yansıtan, yıldızlar ışıldıyorlardı. Bulutlardan arınmış batının göğü, ayın ve yıldızların ışıltısında, madenî bir renge girmişti. Yüzü asıktı teğmenin; biraz da küskündü. Ama küskünlüğünün neye ve kime karşı olduğunu kendisi de bilmiyordu. Uçaklara küsmüştü belki; uçakların ormandan uzaklaştıkları yöne bakarken, yumruğunu sıkıyordu.

Ormandan askerlerin fısıltı sesleri geldi teğmenin kulağına –birer, ikişer yola çıkıyorlardı askerler. Az sonra, gruplar halinde durarak onlar da uçakların gözden kayboldukları yere baktılar. Askerlere doğru yürüdü teğmen. Yavaş yavaş yürümesine rağmen, arada bir su birikintilerine batıp çıkıyordu; çizmelerin içinde sargıları iyice ıslanmıştı.

Doğudan süratle gelen bir kamyon teğmenin yüz adım kadar uzağında durdu. Şoför mahallinden kısa boylu ama tombul bir subay atladı yola, kamyonun yanında durarak, bir süre teğmene baktı; sonra kısa ama sık adımlarla Teğmen T.'ye doğru yürüdü; yürürken yüksek sesle sordu:

"Kaçıncı tümendensiniz?"

Teğmen T. cevaplamadı subayın sorusunu.

"Kaçıncı tümen?"

"Sizin ilginiz kaçıncı tümenle?" diye sordu teğmen.

"Kuzum! Aşınıp yıpranmış on yıllık karın mıyım, sır saklıyorsun benden."

Teğmenin dudakları uçlarına hafif bir gülümseme takıldı.

"Sır sakladığım yok," dedi Teğmen T.

"Öyleyse?"

Teğmen başını ormandan yana attı.

"Çeşitli tümenlerden. Kolçak'ın ordusu gibiyiz. Aramızda her tümenden var."

"Görüyorum. Ama sen gençsin. Kolçak'ın ordusunu hatırlamıyorsundur."

Sustu. Gözlerini teğmenin kirli yüzünden kirli ellerine indirdi:

"Kolçak'ın subayları ellerine beyaz eldiven geçirirlerdi; gözlerine monokl takarlardı. Siz, daha çok, Hmelnitski'nin ordusuna benziyorsunuz. Ama fark etmez. Sovyetler Birliği için savaşıyorsunuz değil mi ki? Hangi tümendensiniz?"

"Sizin ilginiz hangi tümenle?"

"Kuzum, kızdırma beni! Kanım başıma vurdu mu, damarı kesip kara kanımı akıtmak gerekecek. Bunu yapabilecek Alman'ı civarda bulmak zor. İkinci tümenin mekanize taburu gözünüze ilişmedi mi?"

"Aynı istikamete ilerleyin. Aşağı yukarı onuncu kilometrede, bu ormanın kıyısında bulabilirsiniz kendilerini."

Subay iki parmağını kasketinin siperine kaldırdı, teşekkür etti. Kamyondan yana dönüyordu ki, teğmen yavaş ve dostça bir sesle konuştu:

"Üstteğmen Ç.'ye selamımı söyleyin, lütfen!"

Subay, öncesi gibi, kısa fakat sık adımlarla kamyona doğru gidiyordu.

"Duydunuz mu? Selamımı..."

"Panayıra gitmiyorum, kuzum; panayıra gitmiyorum. Ama Üstteğmen Ç.'ye rastlarsam..."

Adamın son sözlerini duymadı teğmen, çünkü yolda biriken askerlerin arasından üç kişi çıkmış, kendisine doğru koşuyorlardı.

Gökyüzü iyice temizlenmişti artık, ve ay, bütün parlaklığıyla, yolu aydınlatmıştı. Kendisine yaklaşanların arasında çavuşun sesini ayırt edince, iki adım öne çıktı teğmen.

"Ne var çavuş?"

"Üç ölü, teğmenim."

"Yaralı falan."

"Yok."

Bir kamyon, yolun çukurları içindeki suları ve çamurları iki yana saçarak, geçti. Çavuş, yanındaki iki onbaşıyla, teğmenin karşısında durduğu zaman, hava, kamyonun arkada bıraktığı gaz kokusundan arınmamıştı henüz; yoldaki askerler sessizce teğmene bakıyorlardı. Hava hâlâ ağırdı, ve ormandan çıkan çürük ve rutubetli kokularla daha da ağır ve sıkıntılı oluyordu hava.

"Cesetler nerde?"

"Üçyüz adım ötede," dedi çavuş.

Üçyüz adım ötede yatan ölüleri görmek istemişçesine, başını kaldırdı teğmen.

"Gömecek miyiz?" diye sordu çavuş.

Teğmen cevaplamadı çavuşun sorusunu. Çavuşun sorusunu duymamıştı belki de, çünkü yolda kümeleşmiş askerlerin başları üzerinden bakarken, uzakta bir şeyler

gören, bir şeyler düşünen bir tavır takındı teğmenin yüzü. Ve bu haliyle yürüdü.

Çavuş ve iki onbaşı onu takip ettiler.

16

Üç ceset yamaçta, birbirinin yanında yatıyorlardı. Üçü aynı boydaydı. Üçü de zayıftı. Üçü, üç kardeşmiş gibi, ayın ışığında birbirlerine benziyorlardı. İkisinin kolları iki yana atılıydı, gözleri yumuluydu; fakat üçüncüsünün sağ kolu belinin altına kısılıp kalmıştı, ve, şaşkınlığında donakalmış gibi, iri ve açık gözlerinde bir can parıltısıyla göğe, göğün ışıldayan yıldızlarına bakıyordu.

Çavuş dizüstü çöktü, cesedin beli altına sıkılıp kalmış kolu çekti, çıkardı; ayağa kalkarken, bulaşık bir şey tutmuşçasına, ellerini arkada pantolonuna sildi.

"Bu burada öldü," dedi çavuş, "Ötekilerse az ötede."

Onbaşı:

"İkisini yolun ortasında bulduk." diye ilave etti.

İkinci onbaşı lakırdıyı tamamladı:

"Onbeş gün bu yolda taban tep de, kalk yolun tam burasında ölüver. Pes doğrusu! İki hafta evvelsi Pervomaysk'ta ölemezler miydi?"

Cesetlerin ayaklarındaki çizmeler çamurluydu. Eski ve delik deşikti çizmeler; öteki askerlerin çizmeleri gibiydi; şimdi yamaçta yatan cesetlerin ayaklarında canlanmışlar da kendilerini yolun bu noktasına dek ayaklarında taşıdıkları ölülere olağanüstü bir sertlikle bakıyorlardı adeta. Evet, dargındı çizmeler; başka bir yerde, bu yoldan uzak bir yerde, belki de toprağı süren bir çiftçinin ayaklarında ömürlerinin daha hayırlı ve mutlu biteceğini biliyorlardı sanki çizmeler.

Sakin bir sesle:

"Gömecek miyiz?" diye sordu çavuş.

"Evet," dedi teğmen. "Evet... Gömeceğiz." Ve gözlerini çavuşun yüzüne kaldırdı. "Ama yarın... Yarın sabahleyin. Şimdi ormana girin. Şafakta gömeriz."

Çavuş çekildi, gitti; onbaşılar çekildi, gittiler; teğmen olduğu yerde kaldı; cesetlerin ayaklarındaki çizmelere bakıyordu; bakarken, içinden bir dua söyleyesi geldi.

Ama nasıl? Nasıl bir dua?

"Tanrı'm... Hayatta ve ölümde, sen insanoğlunu yalnız bırakma."

Uzakta bir yerde onun duasını başka bir insanın söylediğini duyar gibi oldu teğmen. Uzun bir süre sessizce durdu cesetlerin yanında. Sonra, dönerek, ormana girdi.

Gece sessiz ve dingindi, yıldızlarla bezeli gökyüzü gittikçe güzelleşiyordu; ve güzelleştikçe tılsımlı oluyordu gökyüzü.

17

Kocaman meşe ağacının altındaki çadırın içerisinde üç kişiydiler. İkisi altlarında döşeli kaputlarının üzerlerine uzanmışlardı; üçüncüsü, geniş sırtını ağacın gövdesine dayamış, önünde dikili dizleri üstünde tuttuğu ellerine bakıyordu; arada kulak kabartıyordu; ama kulağına, uyuyan askerlerin homurtularından başka, bir ses ilişmeyince, yine ellerine bakarak, ıslık çalıyordu adam.

Ağaçların dalları arasından gökyüzü görünüyordu. Öncesi gibi yıldızlarla bezeliydi gökyüzü; açık ve berraktı; ancak, ormanı hayli geride bırakıp, karşıki tarlanın üzerine gelmiş ayın altından pembe renkte incecik bulut yollara uzuyordu.

Sırtı meşeye dayalı adam başını kaldırdı; ıslığını büzülü dudakları arasına kıstırdı; çadırın açığından aya baktı,

ayın altından geçen ince bulutlara baktı, ve, orda, gönlüne yakın bir şey görmüş gibi, tatlı tatlı güldü.

Ormanın havası nemli ve buğuluydu hâlâ, ama karşıki tarlanın yüzünden esen hafif esinti ormanın derinliğine sızarak, uyuyan, belki de gözleri yumulu, sadece hayal kuran, askerlerin yüzlerini okşuyordu.

Adam ayağa kalktı, çadırdan çıktı. Çadırın önünde bir süre durdu. Sonra yürüdü; yürürken ayaklarının altında kırılan kuru dalların çıtırtılarını dinliyordu. Derken yeniden durdu. Uzunca bir süre yola baktı; sonra dönüp çadıra girdi.

18

Boylu poslu, kalın kemikli bir adamdı. Kapotları üzerine uzanmış yatan arkadaşlarına bakarak gülümsemesine rağmen yüzünde bir huzursuzluk vardı.

Deminki yerine çömeldi. İç cebinden bir kutu çıkardı. Elinin tüm parmaklarını kutunun içerisine sokuşturarak, bir şeyler aradı. Kutuyu geri cebine sokuştururken, dirseği ile yanı başında yatan arkadaşının böğrünü dürttü.

"Kasım!"

"He..."

"Kasım, diyorum, be!"

"He ne var?"

"Uyuyor musun?"

"Yok."

"Yok mu?"

"Yok, uyumuyorum."

"Uyuyacak mısın?"

"Evet."

"Gerçekten uyuyacak mısın?"

"Uyuyacağım tabii; zırıltın kesilirse uyuyacağım."

"Uyuma."

"Neden?"

"Hiç. Uyuma işte."

"Ama gözlerimde uyku var, be herif!"

Uyuma, daha iyi."

"Neden?"

Adam sustu. Başını meşenin gövdesine yasladı, dışarıya baktı. Sonra yarı ciddi, yarı alayımsı bir sesle konuştu:

"Tanrı bilir ya... Yarın, belki birkaç gün sonra *geçinirsin* de seni..."

"Geçinirsin mi?

"Evet."

"Geçinirsin ne?"

"Kötü bir şey değil; Demirci'de öyle derler.

"Ama neymiş *geçinirsin* dediğin?"

"Hiç! Belki ölürsün de seni yolun kenarına çeker, yamaca yatırırız. O zaman gözlerini kapatır ve doya doya uyursun demek istedim."

Kasım birden doğruldu ve dizüstü durarak, koyu Kazan şivesiyle Demircili'nin yüzüne parladı:

"Şolsening Temirçingi ot yaksıng, üstünge taş yavıp külüngü yirning tübünge kömsüng!"

"Dur be, dur!"

"Tur be, tur! Turıp sening cırıltıngı tinleyecek yirde cehennemge kitip utursam taha yahşı olır."

"Amaaaaaan! Dilini arı mı soktu, kuzum? İnsanca konuş da bir şeyler anlayalım."

"İnsanca! İnsanca! Sen insanoğlunun yalnızca Temirçi'de yetiştiğini mi sandın?"

"Temirçi değil, Demirci. De-mir-ci!"

Adam elini salladı.

"Sana da, Demirci'ne de!..."

"Çeneni kapat, kepaze! Demirci dediğin senin ağzının kübresi üzerine ekilecek bir şey değil ha! Tertemiz bir yer Demirci!"

Kasım'ın yanında yatan adam da uyandı. Küçük boylu, fakat kesmentik, omuzları geniş ve sağlam yapılı Cumay adında Kazakistanlı bir gençti. Gözlerini oğuştura oğuştura baktı Kasım'a:

"Ne oluyor be Kasım?" diye sordu.

Kasım başını Demircili'den yana attı.

"Hasan mı?"

"Hasan ya," dedi Kasım, kopuk kopuk soluyarak; ve iki elini birden dizlerine vurdu.

"Demirci mi yine?" diye sordu Cumay.

"Demirci elbet, Demirci!... Çadırda yattığımız anda tutturdu bir *Demirci'nin Gelini* türküsünü, söktü de söktü bağırsaklarımı, bir yün çorabını söker gibi. Sonra ıslığa geçti. Bu da yetmiyormuş gibi, öte yandan da böğrümü dürtüştürüyor: Kasım, uyudun mu? diye soruyor durmadan. Uyudum, dedim, olmadı. Uyuyacağım, dedim, olmadı..."

Kasım açılmıştı. Hasan susuyordu. Kasım'ı duymuyor gibiydi. Başını azıcık öne eğmiş, ellerine bakıyordu. Demirci'yi düşünüyordu belki. Çünkü Kasım, bir ara Demirci'yle alay ederek, konuşmasını sürdürdüğü zaman, birdenbire ayağa atıldı.

"Yeter! Uyu artık!" dedi Hasan.

Çadırdan çıkıyordu ki, Cumay gözlerini Hasan'ın yüzüne kaldırdı.

"Düşümde senin Demircili gelini gördüm. Uyku tutmaz gözlerimi artık. Gel, otur. İlk molada sigara vereceğim demiştin."

"Küstü. Vermez artık. Laf Demirci'ye döküldü mü, kan damarı boğazının içinden geçer, kepazenin!" dedi Kasım.

Ama sesinden Hasan'a karşı içinin yumuşadığı, öfkesinin sona erdiği aşikârdı.

Hasan sessizce çadırdan çıktı.

Cumay'la Kasım birbirlerine bakıp güldüler. Gülümsemeleri yüzlerinden silinmemişti henüz, Hasan geri döndü, kutudan bir sigara çıkarıp Cumay'a uzattı.

"Al, Cumay!"

Cumay sigarayı aldı. Hasan, kutuyu cebine sokuştururken, "Kasım'a da vermeyecek misin?" diye sordu Cumay.

"Yok," dedi Hasan, "fazla sigara yok."

"Üç taneydi kutuda."

Kasım Cumay'ı susturdu:

"Teğmen için saklıyor. Şol teğmenin kendisine baktığı yok."

Hasan'dan cevap beklediyse, yanılmıştı Kasım. Cumay, avuçlarının arasına sakladığı kibrit ateşiyle sigarasını yakarken, alacakaranlıkta Hasan'ın geniş omuzlarına baktı Kasım, ve, hemen hemen dudaklarını açmaksızın:

"O sigaraların birini bana verecektin," dedi.

Fakat önemli olan sigara değildi. Kasım hâlâ Hasan'a bakıyordu. Hasan ayağa kalktı; çadırdan çıkarken, onun omuzlarında Demirci'yi görmüşçesine rahatça gözlerini yumdu Kasım.

19

Teğmeni yamaçta yatan üç cesedin yüz adım kadar uzağında buldu. Gece sakindi. Akşamki yağmur ve gök gümbürtüsü iyice temizlemişlerdi havayı. Yol boştu. Yol da, ormandaki askerler gibi, uyuyor, ya da sessizce hayaller kuruyordu sanki. Teğmen yola bakıyordu; Hasan'ın kendisine yaklaştığını duymadı.

Az daha teğmene yaklaştı Hasan. Onun duruşunda, onun yola bakışında acınacak bir şey vardı. Ama ne? Hasan bilmiyordu. Bilmediği içindi belki, dudaklarına sinirli bir tebessüm takıldı.

Tebessümü çabucak silindi, ve, kendisiyle tepmeni ayıran uzaklığı ölçmek istercesine, teğmenin yüzüne baktı. Teğmenden ses soluk çıkmayınca, gözlerini yola indirdi. Ayın ışığında uzayan kimsesiz yol ikisinin arasındaki uzaklığı yitiriyordu. Ama sessizlik, ikisinin arasında kalın ve yüksek bir duvar gibi duruyordu. Nasıl geçecekti bu duvarı? Soluyarak elini cebine attı. 'Çek git! Çek git arkadaşlarının yanına!' diye yüzüne haykırırsa... cebindeki kutuyu sımsıkı tutuyordu Hasan.

Sessizlik duvarını teğmenin kendisi yıktı:

"Kırımlı mısın?" diye sordu teğmen.

"Evet." dedi Hasan.

"Kıyıdan mı?"

"Evet." Ama kıyıdan az yüksekte... Demircili."

"Uçakların saldırısından az önce yolda bana konuşan sen miydin?"

"Evet," dedi Hasan.

Teğmen sustu. Hasan'ın dudaklarına yine garip bir gülümseme takıldı:

"Siz dua ediyordunuz galiba," dedi. Teğmenden ses çıkmayınca ilave etti: "Duanız da tuhaf bir duaydı, değil mi?"

"Belki," dedi teğmen.

Gene sustu. Az sustuktan sonra başını kaldırdı, Hasan'a kaşları altından baktı.

"Sen dua etmiyor musun?"

"Etmiyorum." dedi Hasan.

"Hiç mi?"

"Hemen hemen hiç."

"Neden?"

"Bilmiyorum neden. Ama canım sıkıntıya girdiği zaman Demirci'yi düşünüyorum. Bu da bir çeşit dua galiba. Bana yetiyor."

Teğmen hafif ama içten bir gülümsemeyle güldü. Kendi duasını hatırlamıştı belki.

"İyi," dedi hâlâ gülümseyerek. Sonra yüzü ciddiyetini takındı: "Şimdi git, uyu. Uzun yol bekliyor bizi yarın. İkinci mola ancak iki gün sonra... Kısmetse."

Hasan başını eğdi.

İkisinin arasına çökmüş sessizliğin arkasında saklanan Hasan'a yine kaşları altından baktı teğmen.

"Başka bir isteğin mi var yoksa?"

"Yok." dedi Hasan, "yalnızca..."

"Yalnızca ne?"

"Bir sigara ikram etmek istedim. O kadar."

"İçmiyorumdur belki sigarayı."

Hasan dostça bir gülümsemeyle güldü.

"Kızları sevmeyen, tütün ve şarap içmeyen adam Kırımlı olamaz."

"Neden?"

"Çünkü kızların da, tütün ve şarabın da en iyisi Kırım'da yetişir. Hele Demirci'de..."

Sözünü tamamlamadan cebinden kutuyu çıkardı, kutunun kapağını dikkatle açtı, ve kutuyu teğmene uzattı.

"Alın. Kutuda iki tane sigara var. Birisi sizin, ötekini de..."

Dudaklarında hâlâ o dostça gülümseme oynaşıyordu. Mutluluğu bütün yüzüne vurmuştu.

Teğmen kendisine doğru uzatılan eli geri itti.

"Teşekkür. Sigara içme zamanı değil şimdi."

"Ama..."

"Arkadaşlarının yanına git."

"Teğmenim... Bu..."

Hasan'ın yüzünde dostça duygular siliniyordu.

"Sakla sigaranı. Sabahleyin içersin. Şimdi git, uyu."

Hasan'ın yüzü aldanmış bir çocuğun yüzü gibiydi şimdi.

"Anladın mı?" dedi teğmen.

"Ama..."

"Aması yok bunun!"

"Teğmenim! Demirci'nin tütünü bu tütün! Cenk başlamadan iki hafta evvel göndermişlerdi bana. O zamandan bugüne kadar..."

"Nerenin tütünü olursa olsun! Çekil, git!"

"Teğmenim... Siz... Siz..."

Sesi acı bir ağrıyla boğazının içinde kırıldı. Elinde tuttuğu kutu yitirmişti önemini. Boştu kutu. Gözleri dönüktü. İçi de boştu Hasan'ın. Oysa konuşmak istiyordu. Teğmene bir şeyler söylemek, az önce teğmenden duymuş olduğu sözleri unutmak, teğmene de unutturmak istiyordu.

Kendisinden üç adım uzakta duran teğmene baktı. Teğmenden uzaklaşmasının gerektiğini duyumsadı. Ama sessizce uzaklaşamazdı. Doğruldu. Sert bir selam verdi; gerçek bir asker selamı verdi, ve dönerek, sağlam adımlarla, ama kalbi kırık, ormana girdi

20

Demircili ormana girip gözden kaybolunca garip bir boşluk oluştu Teğmen T.'nin içinde. Öyle ki, ormana doğru yürümeye başlamıştı; ama yolda, yine batıdan gelip doğuya hareket eden kamyonlar gözüne ilişince durdu, ve yamaca çekilerek, kamyonları seyre daldı.

Ağır ağır, kısa aralıklarla geçiyorlardı kamyonlar, ve şoför mahallinde bir subay, başı göğsüne düşük, uyuyordu; uyuyordu ya da gözleri yumulu, sadece hayal ediyordu.

Önce, arkalarına orta menzilli toplar ekli kamyonları saydı teğmen. Sonra saymaktan usandı ve yamaca otururak, ayın ışığında gözüken kamyonların bordalarındaki iri harflere, gönlüne yakın kelimeleri uygulamaya koyuldu: U.G. (Umutlu günler). Ö.S. (Ölümden sonra). B.K. (Börek kokusu). N.G. (Nigâr'ın gözleri)... Sonra çifte U.U.'lar geçti; sonra çifte T.T.'ler geçtiler; Safiye'nin yürüyüşüne, onun dolgun kalçalarına uygulanacak harfleri ne kadar beklediyse de göremedi bir türlü. Göremezdi de, çünkü Nigâr'ın gözleri gelip duruyordu gözlerinin önüne, ve her geçen kamyonla Nigâr gülümsüyordu mutlu mutlu teğmene.

Geçiyorlardı kamyonlar ağır ağır, yorgun yorgun; savaştan bıkkın bir tembellikle geçiyorlardı kamyonlar, fakat kamyonlara ekli toplar meşum sessizlikleriyle savaştan da çetin bir tehlike taşıyorlardı kendileriyle birlikte.

Kamyon kollarının ardı kesilince yol eski sessizliğine gömüldü. Teğmen hâlâ yamaçtaydı, ve ormandan çıkan fısıltılı sesleri dinliyordu. Sonra Demircili'yi anımsadı. Niçin kovmuştu onu? Bilmiyordu. Düşündü. Nedense, omuz silkti, ve yola baktı. Yol bomboştu. Yine Hasan'ı hatırladı. 'Demirci nerde? Aluşta dolaylarında bir köy galiba,' dedi içinden. Demirci Dağı'nın yamaçlarındaki duvarları kireç badanalı, damları kızıl kiremitli evler gelip durdular gözlerinin önüne. 'Demirci benim için kutsal bir yer diyor adam... Belki öyledir,' diye düşündü.

Düşündükçe sıkıntı çöküp yerleşiyordu içine. Yolda fazla kamyon görünmeyince ayağa kalktı; ormandan çıkan sesler arasında Demircili'nin sesini duymak istercesine kulak kabarttı, dinledi; sonra yürüyerek ormana girdi.

Aklında hâlâ Hasan vardı.

Orda burda askerler, kimi yerlere, kimi kapotlarının üzerine uzanmış, uyuyorlardı. Kimileri de birbirlerine sokulmuş, yavaş seslerle sohbet ediyorlardı.

Ağır ağır yürürken, teğmenin kulağına bir Kırım türküsü ilişti:

Aluşta'da mal yükledim
Gemim dolmadı
Demirci'den bir kız sevdim
Menim olmadı

Hasan'dı türküyü söyleyen. Teğmen güldü, türküyü dinleye dinleye, çadıra yaklaştı.

21

"Öyleyse seninki Demircili değil," dedi Kasım.

Hasan sustu. Ağacın gövdesine yaslı başını çevirmeksizin gözlerini Kasım'dan yana çevirdi:

"Neden Demircili değilmiş benimki?" diye sordu.

"*Demirci'den bir kız sevdim menim olmadı* diyorsun da"

"Benimki Şumalı," dedi Hasan.

Kasım'dan ses çıkmayınca ilave etti: "Demirci'nin az ötesinden."

"Hani Demircili'dir diyordun."

"Demircili elbet. Demirci'de bana evlenince Demircili oldu."

Kasım omuz silkti, burnu altından homurdandı.

Kasım'ın omuz silkişi ve homurtusu Hasan'ın hoşuna gitmemiş olacaktı ki, doğrularak yavaş ama kopuk kopuk konuştu:

"A gâvur suratlı! Demirci'nin *şol* sudan, *bol* sudan su içtiği yok! Demirci'ye giren her şey Demirci'li olur. Demirci'den çıkan her şey gene Demirci'li olur! Anladın mı? Benimki Şuma'dan. Ama Demirci'ye gelince Demirci'li oldu."

"Yani senin oldu," dedi Cumay, Kasım'ın lafını doğruladı.

"Benim oldu."

"Yani Demirci'li olmadı, seninki oldu," diye ısrar etti Kasım.

Hasan, Kasım'ın alayımsı, biraz da kışkırtıcı lafını duymazlıktan gelip, elini kaldırdı, arkadan ensesini kaşıdı, esnedi; sonra gene deminki türküye başladı. Ama bu sefer türkü uzun sürmedi; susup sırtüstü uzandı, ellerini başının altına sokuşturdu, ve çadırın açısından gökyüzünde ışıldayan yıldızlara bakarak:

"Uyuyalım," dedi.

Fakat gözleri açıktı Hasan'ın; ağaçlar arasından gökyüzüne bakıyordu hep. Öylesine bir bakışla bakıyordu ki, uyumadan önce Demirci'sini göğün ışıltılı yıldızlarına emanet etmek istiyordu sanki.

"Uyuyalım," dedi tekrar Hasan.

Uzaklarda atılan top gümbürtüleri, ormanın sessizliğini bozmaksızın, havada bir yerde boğuluyorlardı. Hava ağırlaşmıştı. Sessizlik öncesinden çok daha ağır, çok daha derin olmuştu. Kasım, rüyada gibi, yavaş bir sesle:

"Duyuyor musun?" dedi.

"Neyi?" diye sordu Hasan.

"Topları."

"Evet. Ama uzaktalar."

"Teğmen ne diyor?"

"Ne desin?"

"Konuşmadı mı sana?"

"Konuştu."

"Ee?"

"İkinci mola iki gün sonra diyor."

"Bu kadar mı?"

"Bu kadar."

"Senin *şol* teğmen."

"Öyle."

"Senin Demirci'n bile onun kalbini yumuşatamadı."

"Şehirli o. Şehirli insanların kalpleri sert olur."

"Onun içindeki sertlik başka."

"Savaş var. Yüce bir memleket bu."

"İşte! İşte! Yüce bir memleket! Ama yalnızca savaşta değil, her şeyde ve her zaman! Bu memleketin her şeyi yüce! Yalnız insanları küçük... İnsanları hiç! İnsanları bit!... Senin teğmen de öyle. Hep yücelikten konuşurlar."

Karanlıkta gözlerini Hasan'ın yüzüne kaldırdı Kasım:

"Neden susuyorsun?"

Hasan yavaşça ve düşünceli bir sesle cevap verdi:

"Köylüyüm ben, sense şehirli insanlar gibi konuşuyorsun. Ne dicem?... Cumay uyuyor. Biz de uyuyalım."

"Peki, uyu," dedi Kasım; kapotunun üzerine sırtüstü uzandı.

Ama Hasan şimdi konuşmak istiyordu galiba.

"Savaş bitsin hele," dedi.

"Biterse?..."

"Sen kendi memleketine, ben Demirci'ye dönerim.

"*Kolhoz*'a yani."

"*Kolhoz* olsun. *Kolhoz* da Demirci'de değil mi ki?"

Kasım sustu. Uzun bir süre sustuktan sonra, yavaş, biraz da yorgun bir sesle konuştu:

"Peki, yat, uyu. Sen *Kolhoz*'da da mutlusun. Çünkü yergin içinde Tanrı sevgisi var senin. Ben ise..."

Fazla konuşmadı Kasım. Sırtlarını birbirlerine çevirip kapotları üzerine uzandılar. Uzaklardan top sesleri geliyordu hâlâ. Ama onlar duymuyorlardı; duyuyorlardıysa da aldırmıyorlardı. Çünkü savaş sesleri üzerinde hayata, sevgiye özlemler uyanmıştı kalpleri içinde. Kalpleri içinde uyanmış bu özlemlerinin yanında savaş bile gölgede kalıyordu.

22

Uzun bir süre kımıldanmaksızın yattı Hasan. Neden sonra gözlerini yumdu; gözlerini yumunca Kasım'ın kendisine söylediği sözleri hatırladı. 'Adam belki haklı,' dedi içinden, ve, gene içinden Kasım'ın dudakları arasından çıkmış son kelimeleri tekrarladı: 'Tanrı sevgisi var sende.'

Kasım'ın konuşmasını arzuladı. Ama nasıl konuşturabilirdi onu? Çadır karanlıktı. Çıt çıkmıyordu etraftan. Yanıbaşında uzanmış yatan Kasım yoktu; bir yokluktu sanki. Bir ara Kasım! diye seslenecekti... 'Ya dizüstü durur da Kazan diliyle yüzüme köpürürse? Ah, varsın köpürsün!' diye düşündü.

"Kasım!"

"..."

"Kasım diyorum be!"

"..."

"Uyuyor kepaze," diye düşündü. Kendisinin gözlerinde uyku yoktu. Yatıyordu sessizce ve kımıldanmaksızın, karanlığın içinde hayattan kopmuş bir hayat parçası gibi.

Ötekilerin de uykuda olduklarına iyice kanaat getirince, çadırdan çıktı.

Top sesleri kesilmişti artık. Ay ufka inmişti. Ayın rengi soğuk ve donuktu. Ağaçlar arasından görünen gökyüzü hayli kararmıştı. Uyuyan askerlerle orman, bir mezarlık gibi, korkutucuydu.

Hasan yürüdü. Yel, karşıki tarlanın yüzünden esiyordu. Güney yeliydi yel, ama kuru ve serindi; Demirci'nin tarlalarında esen yel gibiydi.

Yola çıkıyordu ki, yolun karşı yamacındaki çalıların arasında bir gölge göründü. Sonra bir ses:

"Dur! Nereye?"

Hasan'a soruyu cevaplamaya vakit kalmadan, silahlı iki asker boy gösterdi çalıların arasında.

"Nereye? Dur!"

"Hiçbir yere! Geziniyorum," dedi Hasan.

"Geziniyordun ha!"

"Evet."

"Baksana kepazeye! İki haftadır taban teptiğin yetmiyor mu sana, gezmeye çıktın gecenin bu saatinde?"

"Taban tepmedim ben. Dün akşam kamyonla geldik buraya."

"Neyle geldiysen geldin! Geri dön! Yallah ormana! Marş!"

"Amma da alıngansın ya hu! Bir it gibi..."

"Yola çıkayım deme! Isırırım!"

"İtin bile arada canı sıkılır. Seninki sıkılmıyor mu?"

"Benim canımdan sana ne?"

"Birazcık çene çalar, sıkıntıyı dağıtırız diye..."

"Benimkini avrat dağıtabilir ancak! Avratsan gel!..."

Hasan birden döndü; hınçla yere tüküردü. Sonra homurdanarak yürüdü, çadıra girdi.

23

Gökyüzü ağarırken kalktılar. Düşlerinde de yol görmüşlerdi sanki -başları göğüslerine düşük, ağır ve yorgun adımlarla, ormandan çıktılar.

Yolu iyice kurutmuştu tarlanın yüzünden esen rüzgâr; ancak geceleyin geçmiş kamyonların izleri çirkin ve ölümsü bir sessizlikle kalmışlardı yolda ve onlar, ömürlerinin sonu bu izlerin bir yerinde büyük bir bilinmezliğe bağlı olduğunu şimdiden görüyormuşlar gibi, izlere bakarlarken, yüzleri dün, dünden önceki günlerde gibi, asık ve somurtkan oluyordu.

Doğunun ufku iyice kırmızılaşmıştı, gökyüzü açık ve alabildiğine yüksekti, ve güneyden ılıkça bir yel esiyordu.

İki er çukur kazıyordu yamaçta. İkisinin de kolları dirseklerine dek sıvalıydı, alınları terliydi, ak kollarında kan damarları beliriyordu yeşil yeşil, dağınık saçları alınlarına yapışıktı; yüzlerine ise acı bir küskünlük tünemişti. Ama niçin? Ama neden? Bilmiyorlardı. Ötekiler de bilmiyorlardı, teğmen de bilmiyordu; hayata değildi elbet küskünlükleri, ölüme de değildi; olamazdı, ölü olan onlar değildi ki! Yaşıyorlardı hâlâ, dün akşam yemişlerdi yemeklerini, sigaralarını içmişlerdi, uyumuşlardı, ceplerinin köşelerinde birkaç çekimlik tütünleri de vardı üstelik, ve savaş... ah savaş! Tükür de geç, tükür de geç savaşın, ölümün, hüznün üstünden! Yeter ki teğmen, tabanları çatlayıp kanamağa başladığı sırada, bir *Suvorov* edasıyla: Kıt'a dur! İşeyin yamaca! Rakınızı içiniz! Sonra tekrar yürürsünüz! demesini bilsindi.

Ama yine de bir küskünlük tünemişti işte yüzlerine. Kazıyorlardı çukuru sessizce. Biri, arada bir doğrulup, gözünün ucuyla ötekine bakıyordu, ve, ötekinden ses çıkmayınca, burnunu sümkürüyordu, ve parmaklarını arkada pantolonuna silip, işine devam ediyordu.

Çukurdan atılan toprak kara ve ağırdı, yolun ortasına yuvarlanmış kesekler çetin bir suskunlukla yoldaki kamyonların arkada bıraktıkları izleri örtüyorlardı.

Askerler, ağır ağır yürüyerek, yamaçtaki çukura yaklaştılar, ve çukurun az uzağında durarak, yamaçtan yola yuvarlanmış toprak parçalarına baktılar, ve orda, hayatın gerçekten saçma bir şey olduğunu görmüşlercesine, kimi başını göğsüne eğdi, kimileri de sırtlarını çukura ve yamaçta yatan üç cesede çevirerek, sigaralarını sardılar.

Teğmen T. de yoldaydı şimdi; yolun ortasında, ve kamyonların izleri üstünde duruyordu. Elleri arkasına bağlıydı teğmenin, başı dik, ve alabildiğine iri ve açık gözlerinde yılmaz bir güç, az ötede sigaralarını içen askerlerin başları üzerinden uzak bir yere bakıyordu. Doğunun göğü

daha da ağarmıştı, ve, yolun sol tarafındaki, gecenin uykulu yorgunluğunu sırtından henüz atamamış ekin tarlası güneşli günü bekliyordu; ormansa uyanıktı; kalın, ihtiyar meşelerin tepeleri hafif bir hışırtıyla titreşiyorlardı hafif esintide.

Uzunca bir süre durdu teğmen yolda, izlere baktı, sonra arkasında kemere asılı çantasından askeri haritayı çıkardı, sağ dizinin üstüne çöktü, ve sol dizinin üzerinde tuttuğu haritayı dikkatlice incelerken, çavuş gelip tepmenin tam karşısına dikildi.

"Çukur hazır, teğmenim!" dedi çavuş.

Teğmen ses etmedi, başını kaldırıp çavuşa bakmadı da, ancak çavuşun ağzından çıkmış *çukur hazır!* Sözleri üzerine olacaktı ki, ayağa kalktığı gibi, sağlam adımlarla çukura doğru yürüdü.

24

Çukur hazırdı. Derindi çukur. Çukur toprak ve rutubet kokuyordu. Çukurdan yamaca atılmış toprak, onların bildikleri, bir zamanlarda sevdikleri sıcacık, dost toprak değildi. Açtı toprak; renksizdi, soğuktu; hastaydı toprak adeta. Onlar da toprakla ilgisiz, yola, yoldaki kamyonların geride bırakıp gittikleri izlere bakıyorlardı, ve kendi ömürleri bu izlerin bir yerinde büyük bir bilinmezliğe bağlı olduğunu şimdiden biliyormuşlar gibi, izlere bakarken, yüzleri dün, ve dünden önceki günlerdeki gibi, asık ve somurtkan oluyordu. Askerdiler ama! Çile de, küfür de, bilinmezlik de yabancı sayılmazdı onlara; öyle ki yanlarından teğmen geçerken, dudaklarında hafif gülümsemeler beliriyordu; biri ötekinin böğrünü dürtüyordu dirseğiyle, biri, daha uykulu gözlerini oğuşturuyorken, öteki burnu altından homurdanıyordu, ya da sövüyordu yavaş, mırıl-

tılı bir sesle, ama neye ve kime sövüyordu kim bilebilirdi; belki yolu, belki de teğmeni; kendi alınyazısını sövüyordu belki de; yaşamak için doğmuştu çünkü, oysa hayat onu bağrından koparıp buraya atmıştı; burdaysa toprak açtı, soğuktu, renksizdi, yabandı; yol da yaşamsızdı, ancak kalbindeki acıntı büyük bir acıntı sayılmazdı, çünkü yaşıyordu hâlâ, savaşabiliyordu hâlâ; savaşmak için iki eli vardı hâlâ ve geçerken teğmen yanlarından ellerinin güçlendiğini hissediyorlardı, tüfeklerini daha bir güçle sıkıyorlardı, sıkacaklardı elbet, daha bir güçle sıkacaklardı tüfeklerini, çünkü güçsüz olurlarsa teğmenin de, yolun da onlar için zalim ve acımasız olacaklarını biliyorlardı.

Yaa, biliyorlardı! Ölüm de geçtikleri yollarda onlara yoldaş olunca, çukura yamaca kamyonların izlerine bilinmezliğe tüküriir de geçerlerdi, tüküriir de geçerlerdi ormana, top seslerine, uçakların uğultularına, yeter ki güçle sıkabilsinlerdi tüfeği, ve tabanları çatlayıp kanamaya başladığı sırada ilerde yürüyen şu teğmen bir *Suvarov* edasıyla: kıt'a dur! İşeyin yamaca! Rakınızı içiniz!...demesini bilsindi, o zaman yorgunluklarını unutup yürürlerdi gene, dün, dünden önceki günlerde yürüdükleri gibi sonsuz yollarda, ve ilerde teğmen, yanı başlarında dost ölüm, yüzleri kaygısız ve anlamsız, bir zamanlarda ataları yere yıkılmış bir Tatar'ın kellesine nasıl tekmeler sallamışlarsa onlar da kambur ve topal hayatın suratına silleler atarak, yürürlerdi adım adım, yoldaki kamyonların izleri ucundaki apaydın sabahın kucağında uyuyan bilinmezliğe.

Gözleri sönüktü teğmenin, ama öylesine sönüktü ki, yamaçta yatan üç ölüden biri oydu sanki. Gidiyordu ağır ağır, kolları yanlarına sarkık, başı göğsüne düşük, gözleri kuru, yüzü apak; ama öylesine ak ki, tüm yamaçlarda kanları akmış, etleri soğumuş, solukları tükenmiş yatan cesetlerin yüzleri gibi. Ufuk al aldı, ama teğmen bakmıyordu ufka, bakmak istemiyordu belki de, çünkü ceset-

leri gömünce yola koyulacaklardı gene, ve yürüyeceklerdi gene dün, dünden önceki günlerde yürüdükleri gibi, ufka doğru umutsuz yolda.

25

Askerler yolun kenarına çekilmişlerdi.

Teğmen, yamaçtaki çukurun yanında durduğu zaman, askerler başlarını kaldırdılar, gözlerini açtılar, ve daha demincek çukurla da, yamaçta yatan cesetlerle de ilgisiz gözleri içinde ışıltılar belirdi ve, teğmenin baktığı yerde onlar için soğuk ve donuk bir hayat parçasının canlandığını görmüşler gibi, birbirlerine sokulup fısıldaştılar.

Güneş doğmak üzereydi.

Güneşin zayıf ışınları çukurdan atılmış toprak keseklerini ısıtıp kuruturken, uçakların uğultuları işitildi yine. Az daha birbirlerine sokulup sıklaştılar; çukura, sonra teğmene baktılar.

Orman sessizdi; yol sağırdı; güneş doğuyordu doğuda ve askerler sorulu bakışlarıyla birbirlerinin yüzlerine bakıyorlardı ve uçakların madenî uğultusu göğün gök göğsüne vura vura ormana yaklaştıkça önce biri, sonra öteki, sonra da başkaları, başlarını kaldırıyor, garip ve ürkek gözleriyle uçakları kolluyorlardı gökyüzünde.

Teğmenin gözleri de gökyüzüne takılıydı şimdi.

Görünmüyorlardı uçaklar henüz, ama uğultuları ormanı artık eni ve boyu kuşatmıştı. Teğmen, 'Yakındalar' dedi içinden, gözlerini askerlerden yana çevirdi. 'Ölümün gölgesi kondu yüzlerine, ama ölü değiller,' diye düşündü teğmen, ve başını tekrar gökyüzüne kaldırdığı zaman uçakları gördü.

Gruplar halinde uçuyorlardı. Rahatça uçuyorlardı; askerlerse, uyurlarken, olağanüstü bir rüya görüyormuşlar

gibi, şaşkın bakışlarla ormanın üzerinden geçen uçakları takip ediyorlardı.

28

"Tatara bak!" dedi biri.

Öteki, sert ama biraz da korkuyla gölgeli gözlerini teğmenin omuzlarına dikti, ve dişleri arasından konuştu:

"Hayvan Tatar! Neden *dağılın* emrini vermiyor? Cesetler ne umurunda onun!"

Başlarını gökyüzüne kaldırdılar.

"Bunlar Messersmid'ler," dedi biri.

Öteki yavaş bir sesle konuştu:

"Sanmam. Bunlar Heinkel'ler!"

... Öyleydiler işte. Ama insandılar da, ve her insan gibi saftılar; biraz ahmaktılar; belki de kötüydüler; kötü olmasalardı, ölümle yüz yüze geldikleri bir anda dahi, tıpkı üzerlerinden geçenler gibi: *Sind Sieeine Pole? Yude? Russe?* diyerek, ve bir *Herrenvolk tavrı takınıp: Polakli tıi? Yevrey? Mojetbıit Tatarin? Hobol ili Turok?* diye sormaz da ölürlerdi ekmeklerini paylaştıkları yamaçta yatan şu yoldaşları gibi.

27

Teğmenin beş adım uzağında üç ceset yatıyordu yamaçta sırtüstü. Üçü de aynı boydaydı, üçü de zayıftı, ve içi de üç kardeşmiş gibi birbirlerine benziyorlardı. İkisinin gözleri yumuluydu, ama üçüncüsü, şaşkınlığında donakalmış gibi, gözlerinde bir cam parıltısıyla göğe, gökyüzü altında uçan uçaklara bakıyordu.

Hasan, hiç kimsenin dikkatini kendi üstüne çekmeksizin, teğmene doğru yürüdü; ama teğmene varmadan biri kolunu tuttu, Hasan'ı durdurdu.

"Nereye?" diye sordu adam, yavaş bir sesle.

Hasan başını teğmenden yana attı:

"Boş ver." dedi adam. "Bırak dursun olduğu yerde. Uçaklara nasıl bir merak ve ilgiyle baktığını görmüyor musun?"

"Görüyorum," dedi Hasan.

"İyi. Sen de bak."

"Uçaklara mı?"

"Uçaklara! Bak hele, ne güzel uçuyorlar."

"Ihı," dedi Hasan, ve gözlerini uçaklara kaldırdı.

"Güzel ve korkunç," dedi adam.

"Korkunç mu?" diye sordu Hasan.

"Değil mi?" dedi başka biri.

"Korkunç tabii."

"Ama güzel."

"Güzel değil, korkunç," dedi Hasan.

"Ben bundan çok daha korkunç ölümler gördüm. Bu ölüm güzel."

"Güzel ölüm olur mu hiç?"

"Olur ya. Bak hele, kanatları ışıl ışıl."

"Ölümün güzeli olmaz," dedi Hasan.

"Ya açlıktan ölenler? Babamın ölümünü hatırlıyorum 1931'de. Kafası öylesine şişmişti ki... Ya da sürgün! Bak hele, kanatları ışıl ışıl. Böylesine bir ölüm daha iyi. Sen Tatar mısın?"

"Evet."

"Kazanlı mı?"

"Yok. Kırımlı. Demircili."

Adam gözlerini uçaklardan ayırdı, bakışlarını Hasan'ın yüzüne dikti.

"Şehir mi, yoksa köy?"

"Köy," dedi Hasan.

"Bir daha söyle bakayım şu köyün ismini."

"Demirci," dedi Hasan.

Adamın dudaklarına hafif ama içten bir gülümseme takıldı.

"Putperest bir isim," dedi adam, "benim dilimin harcı değil."

Hasan da güldü.

"Sizin yurdunuzun toprağı güzelmiş," dedi adam.

"Evet," dedi Hasan, hâlâ gülümseyerek.

"Havası deniz kokarmış, vadilerde bahçeler uzuyormuş boy boy, dağların yamaçlarında zümrüt gibi bağlar varmış yeşil mi yeşil."

"Toprağı güzel bizim yurdun. Savaş bitsin de gel, gör... Demirci'ye gel, konuğum ol benim," dedi Hasan.

"Öyle mi?" diye sordu adam şaşkın şaşkın.

"Elbette öyle."

"Tuhaf bir adamsın sen ama," dedi adam.

"Neden?" diye sordu Hasan.

"İlktir görüyorsun beni. Tatarsın da üstelik."

"Tatarsam ne olmuş?"

"Hiç."

"Elbette hiç. Bak hele, sen uçaklara bakıyorsun değil mi? Ben de bakıyorum. Gözlerin gökyüzünde değil mi? Benimkiler de. Canın uçakların uğultularında değil mi? Benimkiler de. Korkuyorsun değil mi? Ben de! Biliyor musun neden?"

"Neden?"

"Savaş insanları birbirine bağlıyor da ondan."

"Köylüyüm dedin."

"Köylüyüm tabii."

"Akıllıca konuşuyorsun ama. Senin şu Dem... Dem..."

"Demirci."

"Evet. Orda insanların tümü senin gibi mi?"

Hasan düşündü. Hayli düşündü. Sonra omuz silkti, ve:

"Bilmiyorum," dedi.

"Bilmiyor musun?"

"Bilmiyorum."

"Neden bilmiyorsun? Bilmen gerek."

"İnsanoğlu Demirci'nin yamaçlarındaki kayalıklar arasında otlayan koyun sürüsü değil ki, bileyim. Belki benden biraz başkadırlar. Ama kötü değillerdir."

"Ne zaman çıktın Dem... Demirji'den?

"Üç yıl oluyor neredeyse."

"Savaşa girdin mi?"

"Girdim."

"Pervomaysk'ta mı?"

"Pervomaysk'tan önce Slutsk'ta; Berdiçev'de, Pinsk'te, Krasnoye'de, Tarnopol'de, Aleksandrovka'da."

"Yara filan?"

"Yok."

"Hiç mi?"

"Kurşun, kör; mermi, kudus; uçak, çoğu zaman sargoş."

Sustu Hasan. Az sustuktan sonra başını üç cesetten yana attı.

"Tanrı bilir ya, bizi almışlardı belki nişana, ama onlar öldüler."

"Belki," dedi adam, ve gözlerini ormandan hayli uzaklaşmış uçaklara kaldırdı; "Güzel uçuyorlar."

"Korkunç." dedi Hasan.

"Savaştan sağ salim çıkmak istiyorsundur."

"Evet."

"Tatlı bir hayat yaşadın Demirji'de anlaşılan; yaşamak istediğine göre."

"Hayır, daha fazla acı bir hayat yaşadım."

"Acı mı?"

"Acı. Sen de biliyorsun bunu, ben de; ötekiler de biliyorlar. Ama... Demirci'ye dönüp karıma ve çocuğuma hayatın ne kadar güzel olduğunu söylemeyi isterdim."

"Bak hele, ne güzel uçuyorlar."

"Korkunç."

"Ama güzel."

"Güzel değil, korkunç."

"Ben bundan çok daha korkunç ölümler gördüm. Bu ölüm güzel. Kanatları ışıl ışıl."

Sustular. İkisi de göğe, uçakların gözden kayboldukları yere baktılar.

Sessizdi etraf. Ölü gibiydi. Ama ölü değildi. Yalnız üç çukur üç ölüyü bekliyordu. Askerler hâlâ gökyüzüne bakıyorlardı fazla uçak falan yok mu diye, orman suskundu, tarlada ekinler güneşin ışınları altında ısınıyorlardı, tarlanın karşı yakasındaki saman damlı evin avlusunda bir köpek havlıyordu kopuk kopuk, ve ormanın üzerinden uçup, ölümü başka yerlere götüren uçakların uğultuları altında süregen hayat sürüp gidiyordu yine, ve ölüm ne kadar yakınsa yaşam da yakındı onlara, çünkü uçaklar ormandan uzaklaştıkça bakışlarını gökyüzünden ayırıp gülümsüyorlardı, ve tüfeklerini omuzlarına alıp, yola çıkıyorlardı.

Teğmeninse gözleri gökyüzüne takılıydı hâlâ. Ölümü görüyor belki orda; ya da Saniye'nin gözlerini; çünkü yamaçtan indiği zaman onun gözleri içinde de mutluca bir ışıltı belirmişti.

28

Hasan'ın üç adım uzağında durdu teğmen. Hasan'a, sonra da az önce Hasan'la konuşan adama baktı, ikisinin dost olduklarını düşündü, ve yüzünde akseden bu düşün-

ceyi bozmaksızın, bakışlarını yamaçta yatan üç cesede çevirdi.

"Gömünüz!" dedi teğmen.

Hasan yamaca doğru yürüdü; yürürken başını çevirip adama seslendi:

"Ne duruyorsun orda? Duymadın mı?"

"Biz mi gömeceğiz?" diye sordu adam.

"Biz." dedi Hasan.

"Hoş, gömelim," dedi adam.

"Ötekiler de gelsinler kürekleriyle."

İkisi küreklerinin üstüne oturmuş, sigara içiyorlardı.

"Kalk haydi, gömelim bitsin, güneşin sıcağı iyice artmadan önce."

Uzun boylu, hantal, kalın kemikli adam tembelce ayağa kalktı, avuçlarının içine tükürdü, küreğin sapını kavradı.

"Kalk, haydi!"

"Biz kazdık çukuru, ötekiler gömsünler," dedi küreğin üstüne oturan adam.

"Kalk, kalk! Tamamlayalım işi. Yarıda bırakırsak sevabını ötekilere yazar Tanrı. Hem çukuru kapatmak kazmak kadar zor bir iş değildir."

Ekin tarlasının yüzünden esen rüzgârın tamamı dinmişti artık, havanın sıcağı artıyordu ve yoldaki rutubetli toprak keseklerinden ölü bir koku yükseliyordu.

Kürekli iki asker çukura yaklaştılar. Hasan, çukurun kıyısında durmuş, yamaçta yatan ölülere bakıyordu. Dalgın, hem dalgın, hem de ciddi bir bakışla bakıyordu cesetlere, ve bakarken, 'Geceleyin onların yanında yürüdüm...' diyordu içinden. Hâlâ ölülere bakarak, elini kalçasına vurdu, ve 'Yazık,' dedi gene içinden, 'Suçsuzlardı!... Nasıl suçlu olsunlardı? Yanıbaşımda yürümüşlerdi geceleyin. Elleri nasırlıydı onların da, nasıl suçlu olsunlardı! Çizmeleri delik deşikti, yolun çukurlarındaki su birikintilerine batıp çıkıyorlardı. Tütün kokuyordu bıyıkları, solukları soğan

kokuyordu; nasıl suçlu olsunlardı! Nasıl? Nasıl? Ekmeklerini böle böle, ekmeklerine baka baka yiyorlardı...'

Ötekiler de çukurun kıyısında durup, çukurun içine baktılar.

"Toprak ıslak ve ağır," dedi biri.

"Dipte biraz su var," dedi öteki.

"Su onların umurunda mı?" dedi başka biri.

"Benim cesedimi böylesine balçıklı toprağa gömmeyin çocuklar, ölürsem."

Hasan üç adım gerisin geri çekildi. Gözleri içinde küskünlük vardı. Bir süre taş kesilmiş gibi durdu. Ormandaki ağaçların tepeleriyle gökyüzü arasındaki bir yere bakıyordu.

"Benim cesedimi böylesine soğuk, balçıklı toprağa vermeyin, çocuklar," diyordu adam yine.

"Ölürsek..."

"Kışa dek ölmeyelim, çocuklar."

"Ölmeyelim toprak donmadan önce."

"Yamaçta bırakın beni böylece."

"Kar yağsın yüzüme lapa lapa."

"Kar yağsın göğe bakan gözlerimin üstüne."

"Kara kirpiklerimin üstüne kar yağsın, baharda kiraz çiçekleri gibi ak ak."

"Böylesine balçıklı toprağa gömmeyin cesedimi."

"Yamaçta bırakın karlar içinde."

Hasan'ın gözleri uzak bir yerdeydi. Görmüyordu onları. Dinlemiyordu onları. Yalnızdı Hasan. Donuktu Hasan. Kimsesizdi. Sonra... Sonra... Bir öfke kabardı içinde. Ama niçin? Kim bilebilirdi niçin! Burnunun kanatları gerildi; gerildi de titredi vahşice, bir kurdun burnu gibi; çeneleri sıkıldı, dişleri gıcırdadı, yüzü büzüldü acı bir sancıyla, gözleri içinden şimşekler çaktı... Ama niçin? Kim bilebilirdi niçin? Ölümün kokusu vurmuştu belki burnuna; belki de hayat ak yeleli yağız bir at gibi doludizgin geçip

gitmişti boşluğa bakan gözleri önünden; her nedense titriyordu bütün bütün, karşısında duran ölümü hayattan, hayatı ölümden ayırmak için kapışacak bir adam gibi. Sonra döndü, yola indi, yolu hızla geçerek, tarlaya atıldı.

Hasan, tarlanın kıyısında dizüstü durmuş, iki eliyle çeke çeke topraktan çıkardığı ekinleri dizlerinin önüne yığıyordu.

Kucak dolusu ekin çıkardı tarladan. Ekinleri kollarının arasına alıp ayağa kalktığı zaman, içi rahatlamış olacaktı ki, ağır ama sağlam adımlarla yolu geçerek, yamaçtaki çukurun kıyısında durdu. Ötekiler sorulu bakışlarla Hasan'a bakıyorlardı. Hasan, onların bakışlarındaki muammayı dağıtmak ister gibi konuştu:

"Toprak ağır, ve nemli. Ekin döşeyelim altlarına."

Ekinleri çukura attı, üç cesetten yana döndü, el ve kol işaretleriyle getirin! emri verdi, kendisi de çukura indi.

29

Çukurun içi rutubetliydi, soğuktu ama umurunda değildi Hasan'ın –sarı ekinler, ve ekinlerin köklerinde yumuşak, taze, ve dostça toprak unutturuyordu çukurun rutubetini Hasan'a. Memnundu Hasan; özenerek çalışıyordu; üzerlerine cesetleri yatırmak için ekinleri döşüyor değil de Demirci'nin tütün tarlasından devşirip güneşte kuruttuğu altın sarısı tütün yapraklarından demetler yaptığını duyumsar gibi oluyordu; çünkü orda da tarhlarda tütün sağlarının köklerinde toprak böylesine ılıktı, dostçaydı. Yok, rutubetli değildi çukur! Soğuk değildi çukur! Ooooo-ooooff! Kendisi de şöyle sırtüstü uzanıp yüzünü ekinlerle örter, burnunda olgun ekinlerin kokusuyla uyurdu Hasan;

uyurdu yıllar boyunca, uzun yıllar boyunca, süregen hayat sürüp gittikçe uyurdu Hasan burada.

Yukarıdan biri seslendi:

"Hey! Tatarin! *Tıi gotov*[1]*?*"

"Gotov! Gotov!" dedi Hasan, iki eliyle çukurun duvarları diplerine ekinleri sıkıştırarak.

"Gotov?" diye sordu yukardaki adam tekrar.

"Gotov! Getirin haydi!"

Ötekiler cesetlerle çukurun kenarında durunca, Hasan ayağa kalktı.

Çukurun kıyısında üç ceset yatıyordu. İkisinin çamurları kurumuş çizmeli ayaklarını görebiliyordu Hasan yalnızca; ama üçüncüsü, bir an önce çukura indirilmesini ister gibi, başı çukura sarkıktı ve orda, çukurun dibinde canlı Hasan'ı görünce şaşkınlığından donakalmış gibi, iri ve alabildiğine açık gözleriyle Hasan'a bakıyordu.

Hasan iki elini yukarıya doğru kaldırdı, ölünün omuzbaşlarını kavradı.

"Dikkatli olun be çocuklar, dikkatli olun..."

"Sen davran be! Acele et! Ötekiler yoldalar; teğmen bekliyor bizi."

"Peki, peki. Ama ağır ağır... Dur... Dur hele omuzlarını iyice kavrayayım."

"Oldu mu?"

"Oldu, oldu! Şimdi bırakın!..."

Bilmiyordu sanki onun cansız olduğunu. Kolları arasındaydı ceset. Başı omzunun üstüne düşüktü. Kucak kucağaydılar; tıpkı hayatta gibi; Tanrı'nın lütfu olan bir sevgiyle, iki mutlu insanca sarmaş dolaş olmuşlardı çukurun içinde; ve öyle birbirinin kucağında çukurun dibine düştüler.

Dizüstü olarak cesedin yüzüne baktı Hasan. Yabancı değildi cesedin yüzü. Bir yerlerde görmüştü onu. Daha

[1] Hey Tatar, Hazır mısın?

önce, yıllar öncesi görmüştü onu bir yerlerde. Belki her yerde! Geçtiği tüm yollarda; yatıp kalktığı tüm evlerde görmüştü onu. Köylerde, kentlerde, trenlerde... Lvov'de, kapı arkasında durmuş, paltosunun yakası ensesine kalkık, asfalt döşeli sokağa düşüp patlayan iri iri yağmur damlalarını seyreden adam bu ölü değil miydi? Ya da Uman'da, kerpiç fabrikasının yanından geçen yolun kenarındaki ahşap duvarın dibinde Ukraynalı kızları nasıl da sıkıştırırdı duvara! Ukraynalı kızların yanakları al aldı, gözleri iri iriydi, dişleri porselen gibi ışıl ışıldı, kocaman memeleri vardı Ukraynalı kızların ve onları duvara sıkıştırıp dudaklarını öptüğünde ölüm ve ötesi nedir bilmiyordu, kendinden geçmek nedir bilmiyordu, varolmak nedir bilmiyordu, yokolmak nedir bilmiyordu.

Hasan, ölünün yüzüne bakarken, gözlerinin rengi birdenbire değişti. Başını göğsüne eğdi, alt dudağını ısırdı, sancılı bir gülümsemeyle güldü. Sonra şakaklarından, alnından sızan terleri iki eliyle silerek, ayağa kalktı.

"Terledin. Çok mu ağır?" diye sordu yukarda biri.

"Ağır," dedi Hasan.

Sesi, çukura indirdiği cesetten de ağırdı Hasan'ın.

Alnından, şakaklarından terler sızıyordu hâlâ boncuk boncuk. Yüzü apak kesilmişti Hasan'ın. Ağır, hamarat kollarında kara kıllar diken dikendi; içinde ise tuhaf bir boşluk oluşmuştu. Gözleri çukura kaçmıştı. Işıltısızdı gözleri. Soğuktu çukur. Rutubetliydi çukur. Ölüm vardı burda. Ölenlerin yeriydi çukur. Korkunçtu. Soğuk, renksiz, çirkin ölüm vardı burda. Korkunçtu, korkunçtu, korkunçtu ölüm!

Çabucak çıkası geldi çukurdan. Soğuk, ağır, nemli, kara toprakla kapatılsındı üstü ölümün. İyice bastırılsındı. Gelen geçen görmesindi burada ölümün yattığını. Duymasındı. Geçsindi buradan göğe, ekin tarlasına, ormanın yeşiline baka baka; dallarda ötüşen kuşları dinleye dinleye;

ıslık çala çala geçsindi buradan. Çirkindi ölüm! İnsanoğlu için değildi ölüm!

30

Çukurun dibinde üç ölü yatıyordu. Üçü de aynı boydaydı, üçü de zayıftı, üçü de zayıftı, ve üçü, üç kardeşmiş gibi, çukurun loşluğunda birbirlerine benziyorlardı. İkisinin gözleri yumuluydu, ama üçüncüsü, şaşkınlığında donakalmış gibi, iri, açık, ve cansız gözlerinde bir cam parıltısıyla, Hasan'a bakıyordu.

Uzunca bir süre durdu Hasan, ormandaki ağaçların tepelerine baktı; sonra eğildi ve ölülerin çamurlu çizmeleri arasından iki eline iki tutam ekin aldı. Susuyordu. Yüreği de suskundu Hasan'ın, canı da suskundu; ekinleri niçin ellerine aldığını bilmiyordu; çukurda niçin durduğunu da bilmiyordu –kendisi de bir ölü gibiydi.

Derken yukarıdakiler bağrıştılar, ve kulağına teğmenin *sesi* geldi.

Teğmenin *sesi* hayli uzaktan gelmişti, ama tüm seslerin içinden geçip Hasan'ın yüreği içine girmişti:

"*Dua et!*" diyordu teğmen.

"Dua mı?" diyordu Hasan.

"*Dua et!*" diyordu teğmen.

"Bilmiyorum ki," diyordu Hasan.

"*Dua et! Dua et!*" diye zorluyordu teğmen.

"Bilmiyorum ki, bilmiyorum ki," diyordu Hasan.

"*Dua et diyorum sana, dua et, kalpazan! Bildiğin gibi, gönlünce dua et!*" diyordu teğmen.

"Bildiğim gibi mi?" diye soruyordu Hasan.

"*Evet, bildiğin gibi. Gönlünce... Dua et, ve çukurdan çık!*" diyordu teğmen.

"Tanrı'm, Tanrı'm, Tanrı'm... Sen yaratmışsın insanoğlunu bu dünyada, Tanrı'm. Hayatı sen verdiğin gibi ölümü de sen vermişsin insana, Tanrı'm. Görüyormuşsun onu her yerde, her zaman. Yardımını da esirgemiyormuşsun Tanrı'm. Yardımını esirgemediğin gibi taksiratını da affediyormuşsun insanoğlunun. Onlar öldü işte... Günahlı mıydılar, değil miydiler? Sen bilirsin bunu Tanrı'm. Ama insanoğluna günahsız olmak zor. Günahlı iseler... Canlılarken onların yanında yürüdüm. Duydum kaç kere bu toprağın, bu toprağa ektikleri ekinlerin hasretini çektiklerini. Günahlıydılar belki... Hoş... Belki günahlıydılar. Affet, Tanrı'm. Bağışla onların günahlarını."

İki elinde tuttuğu ekinlerle üç cesedin yüzlerini örttü Hasan, ve çukurdan çıktı.

31

Uğultular kesilmişti, yel de tamamen dinmişti, ağaçlar donmuşlardı sanki, ekinler azıcık güneşten yana yatmışlardı ve etrafa çöküp yerleşmiş derin bir suskunluk içinde orman da, tarla da yolu dinliyorlardı.

Askerler yoldaydı. Teğmen duruyordu taburun on adım kadar uzağında; rengi gittikçe ağaran ufka bakıyordu teğmen.

Uzunca bir süre baktı, sonra elini kaldırdı:

"Marş, maaaaaaarş!"

Yürüdüler gene. Dün, ve dünden önceki günlerde yürüdükleri gibi; ağır ağır, sessizce. Hayli arkada, beli azıcık bükülü, başı göğsüne düşük, etli ve canlı bir soru işareti gibi durarak, yamaçta üstü nemli toprakla kapatılıp bastırılmış mezara bakıyordu Hasan. Güneş, hayli yükselmişti artık gökyüzüne, tabur hayli uzaklaşmıştı ormandan, ve askerlerin ayak sesleri uzaklaşa uzaklaşa işitilmez olunca,

ormanın kıyısındaki ağaçların dallarında kuşlar başlamışlardı cıvıldaşmaya.

Derken bir yerlerden uçarak bir ardıç geldi, Hasan'ın az uzağında yola kondu, başcağzını sola büktü, sağa büktü. Hasan'a baktı, ve gene uçarak, yamaçtaki mezarın başı ucundaki miğferin üstüne kondu, ötmeye başladı. Ancak o zaman Hasan'ın içi rahatlamış olacaktı ki, kuşa bakarken, dudaklarının uçlarında hafif ama hoş ve tatlı bir gülümseme belirdi, ve dönerek, kendisinden hayli uzaklaşmış askerlere doğru yürümeye başladı.

İkinci Bölüm

1

Kötü bir günle iyi bir günün arasında fark yoktu onlar için, çünkü savaş vardı –ölen ölüyordu, yıkılan yıkılıyordu yağmurlu günlerde de, güneşli günlerde de.

Ama o günkü gün öteki günlerden biraz başkaydı; çok başkaydı demek daha doğru olur belki, çünkü henüz erkendi, güneş gökyüzüne iki sırık uzunluğunca yükselmişti ancak, ışınları da yakıcı değildi daha, tarla kokuyordu taze taze, sağ taraftaki ormanın ağaçlarında kuşlar ötüşüyorlardı, ne bir uçak uçuyordu havada, ne bir top sesi duyuluyordu, gökyüzü ve yeryüzü savaştan habersiz, sonsuz bir barış içindeymişler gibi yolda yürüyenlerin ayak seslerini dinliyorlardı. Tabur bir hayli uzaklaşmıştı üç ölüyü gömdükleri yerden, başını çevirip kimse bakmıyordu arkaya, bakmalarına bir sebep yoktu da, çünkü yamaçlara ölü bırakmak yeni değildi onlar için. Ancak Hasan koşar adımla tabura yetişince, başını çevirdi ve orda, demincek yolun kenarında bir soru işareti gibi durduğu yerde, kendi canı ve etinden bir şeyler bırakmışçasına, acı, ama öylesine acı ve ağrılı bir bakışla baktı.

Ve hâlâ oraya bakarken Kasım geldi, Hasan'ın yanında durdu.

"Gömdünüz mü?" diye sordu Kasım.

Gömdüklerini biliyordu Kasım; laf olsun diye sormuştu işte.

Hoş, Hasan da, soruyu duymamış gibi, ses etmedi. Kasım'sa cevap bekliyordu. Uzunca bir süre baktı Hasan'ın yüzüne; Demircili'den ses soluk çıkmayınca, başını askerlerden yana attı Kasım:

"Gidelim. Tabur uzaklaşıyor," dedi Kasım.

Yürüdüler.

İkisi de ileriye bakıyorlardı. İkisi de sessizdi. Düşünceleriyle birbirinden kopuk, belki de kendilerinden olmayan bir şeyler düşünüyorlardı.

Derken Kasım, Hasan'a değil de, tanımadığı birine konuşur gibi:

"Hayat kötü," dedi.

Hasan'dan bu sefer de ses çıkmayınca, burnu altından, ve kendi kendine homurdandı:

"Kötü, kötü..."

Sonra başını Hasan'a çevirdi.

"Nasıl?" diye sordu Kasım.

"Nasıl ne?" diye sordu Hasan, boğulur gibi, ağır bir sesle.

"Hayat!... İyi mi, kötü mü?"

2

Hayat! İyi mi, kötü mü?

Ne bilsindi Hasan hayatın iyi veya kötü olduğunu? Hayat... Çekip giderdi hayat soğuk ve kaskatı ellerinden; sönük gözlerinden, kanlı ve topraklı dişlerinden çekip giderdi hayat, karanlığın içine gömer de giderdi onu hayat kalırsaydı yamaçlarda.

Asıktı yüzü Hasan'ın. Dudakları kuruydu, renksizdi; bir ölünün dudakları gibiydi Hasan'ın dudakları, gözleri de sönüktü, yola da bakmıyordu, ileriye de bakmıyordu; hiçbir yere bakmıyordu, yürüyordu ama, yaşıyordu ama; omzundaki tüfeğin kayışı atına kısılıp kalmış gömleğinin yakası altından kulağının dibine dek uzayan kalın, karaca kan damarı beliriyordu boynunda; kayışı sıkan elinin parmaklarında da sıtmalı bir sarılık vardı; gülmüyordu Hasan'ın yüzü, Kasım'a da bakmıyordu; Kasım yoktu; bir yokluktu sanki; kimsesizdi Hasan; ışıltılı bir günde dağ başında kalmış bir parça boz bulut gibiydi Hasan.

Kötü müydü hayat? İyi miydi?

Nasıl bilsindi Hasan hayatın kötü veya iyi olduğunu? Kim öğretecekti hayatın iyi veya kötü olduğunu Hasan'a?

'Adam, boş ver! Boş ver! Boş ver! İnsanların yüzlerinde görmedim ben hayatı; gamlı ve mutlu türkülerde duymadım; rüzgârlarda, güneş ışıklarında, tipi ve fırtınada görmedim, tanımadım ben hayatı! Boş ver! Boş ver! Sen görüyorsundur, biliyorsundur, tanıyorsundur belki, ama ben görmüyorum. Hayatı yüzümden sıyır da boz yamaçların üstüne bırak! Boynumdaki kan damarı aç da bildiğin, tanıdığın cansız vaatleri canlandırıp ısıt. Ama beni bırak! Çünkü ben başka bir ben'im. Burada yok o, burada yok!'

Kasım Hasan'ın yanında yürürken, arada onun yüzüne bakıyordu gözünün ucuyla. Ürkek ürkek bakıyordu. Korkuyordu adeta Hasan'dan.

Derken durdu, elinin tersiyle alnında birikmiş terleri sildi. Hasan da durdu. Bakıştılar.

"Eee?" dedi Kasım.

"Eeesi ne?" diye sordu Hasan.

"İyi mi, yoksa kötü mü?"

"Ne?"

"Hayat."

Yürüdüler gene. Yürürlerken Kasım ısrar etti:

"Söylesene!"
Hasan omuz silkti.
"Ne bileyim!"
"Ne demek ne bileyim?"
"Bilmiyorum."
"Neden bilmiyorsun?"
"Çünkü bilmiyorum."
"Aptal!"
"Vazgeç."
"Kabak! Köy kabağı! Tavuk beyinli!"
"..."
"Söylesene! Konuşsana be leş!"
Bakmıyordu Hasan Kasım'a. Gözleri yoldaydı, ama yola da bakmıyordu. Dinlemiyordu Kasım'ı. Yüzünde bir tek nefret çizgisi yoktu, gözleri içinde bir tek özlem ışığı yoktu; ölümsü bir suskunluğun pençesindeydi Hasan.

3

Birbirini tanımayan, yahut birbirine yabancı iki yoldaş gibi yürüdüler bir süre. Güneşin sıcağı artıyordu gitgide, hem daha da artacaktı galiba ki, tarlanın ötesindeki saman damlı evi çeviren çitin üstünde horozun ötüşü yola dek ulaşıyordu. Hasan kendi içine gömülüydü. Hoş, kendi içine gömülü değildi belki, çünkü gözleri hâlâ ışıltısızdı, yüzü ifadesizdi, ama küskün de sayılmazdı, daha fazla duyarsızdı, ve Kasım'la da, Kasım'ın sorusuyla da ilgilenmiyordu; yalnız arada başını kaldırıp, gökyüzüne yükselmiş güneşe bakıyordu, eliyle alnını siliyordu, gömleğinin düğmesini çözüyordu, yol uzadıkça omzundaki tüfeğin ağırlığı daha da ağırlaşıyordu galiba ki, sık sık kayışı düzelterek, dirseğiyle tüfeğini arkaya iteleyip, ağırlığını hafifletmeye çalışıyordu.

Ama tüfek ağırdı; ama çok ağırdı lanetli tüfek; şu kör olası Kasım da yapışmıştı yakasına yapışkan bir ot gibi, soru soruyordu durmadan *"Nasıl? Hayat nasıl?"* diye, at pazarında at değil de, hayatı pazarlıyormuş gibi; hayatın gözü, kulağı, çenesi, dişi, tırnağı, yelesi varmış gibi. Hem kimin neyineydi ya hu, kimin neyineydi! *"Hayat nasıl?"* diye soru olur muydu hiç? Hayatı kim verirdi, kim alırdı, kim yıkardı, kim dikerdi ki, *hayat nicedir* diye soru sorsundu, sorabilsindi kişioğlu. "Toprak nice? Halin nice?" denilebilirdi belki, ama hayat!

4

Derken, yüz adım kadar ilerde ilerleyen teğmen durdu, tabur yavaşladı, arkadakiler bağırıştılar, ve Cumay bağrışanların arasından iki adım öne çıkarak, ikisinden yana seslendi:

"Çabuk! Yetişiniz!"

Kasım da durdu, tüfeğini omzundan yere indirdi.

"Cumay! Ne oluyor orda? Mola mı gene?

"Yok!" dedi Cumay.

"Yaa?"

"Hiç!... Kamyonlar yolu tıkamışlar! Teğmen subaylarla konuşuyor. Gelin haydi!"

"Konuşsun... Bize ne?"

"Hiç!..."

Cumay bir ara askerlerin arasında gözden kayboldu, ama çok geçmeden önceki yerine döndü.

"Yolda bozuk iki kamyon var. Uçakların ateşine uğramışlar."

"Uğramışlarsa bize ne?"

"Bizimkiler kamyonu tarlaya çıkarıp yolu açıyorlar."

"Allah yardım eyleye!" dedi Kasım, ve soğuk bakışlarını Hasan'ın yüzüne çevirdi.

"Yamaca oturalım."

Hasan omuz silkti.

"Oturalım, yol açılana dek," dedi Hasan.

Sesi derindi; derinden çıkıyordu, kızgındı biraz, ama Kasım'a değildi, Kasım'dan çok daha önemli bir şeyeydi kızgınlığı.

Yamaca oturdular.

5

Yamaç oldukça alçaktı burada, güneşin sıcacık ışınları geceden kalma rutubeti emip kurutmamıştı daha. Yamacı ve yamaçtaki tek tük söğütlerin arık gölgelerinde otlar daha bir yeşil görünüyorlardı Kasım'ın gözlerine. Hasan sessizdi hâlâ, konuşacağa benzemiyordu da, Kasım'sa onun yüzüne bakıyordu ve bakarken, ancak şimdi görüyordu onun gözleri içindeki ışıltıları; ışıltılar henüz olgunlaşıp kendilerini köylüye doygun bir sevinçle sevdirememiş tarlanın yeşil ve soğuk ekinleri arasından fışkırmış gelincikleri ansıtan bir çeşit merhamet ışıltılarıydı. Bu ışıltılar yanıp hemen sönüyorlardı onun gözleri içinde, sönünce de gözlerinin yeşili Hasan'ı, Hasan'ın yüreği içine girip yerleşmiş gizli ve tılsımlı sessizliğini azarlıyordu. Hasan, dünkü Hasan değildi. Geceleyin Kasım'a ve Cumay'a konuşan, onlara *Demirci'nin Gelini* türküsünü söyleyen Hasan değildi; o Hasan'sa da, o Hasan'ın kendisiyse de, hayatını yaşamış, ömrünü tamamlamak üzere yere konup bir kenara çekilmiş, ölümü bekleyen bir serçe gibiydi.

Kasım'ın gözlerinde gene ışıltılar belirdi ve söndü, ve yüzü, bir düşman rolünü oynayan aktörün yüzündeki çirkin ve iğrenç ifadeye büründü.

"Konuşmayacak mısın?"

Hasan bu kez de ses etmeyince, "Suratsız!" dedi Kasım, ve sustu.

Ancak o zaman başını kaldırdı Hasan, Kasım'a baktı. Ürkek bir bakışla baktı, ama, namlusundan sımsıkı tuttuğu tüfeğini yanı başına bırakıp, elini yüzüne kaldırdığında, yüzündeki ürkek çizgiler de, gözlerinin içindeki ürkek bakışlar da hemen silindiler ve yüzüne kaldırdığı elinin avucu içine uzunca bir süre bakıp durduktan sonra, eliyle ayakları arasındaki otları okşarken, dudaklarının uçlarına hoş ve tatlı bir tebessüm takıldı.

"Be Kasım," dedi, Kasım'a bakmaksızın, "ben güzel miyim?"

Sorusuna Kasım'dan cevap beklemiyordu; Kasım'ın cevap vermesini arzulamıyordu belki; Kasım da cevaplamadı soruyu; yerden kopardığı yeşil çimeni dudaklarının arasına yerleştirerek, sırtüstü uzandı Kasım.

6

Gökyüzüne bakıyordu Kasım.

Uzun uzun baktı. Neden sonra, Hasan'ın sorusunu cevaplandırmasının gerekliğini duyumsamış olacak ki, gözlerini gökyüzünden ayırmaksızın, ve çok yavaş bir sesle:

"Güzelsin," dedi.

Sessizlik çöktü ikisinin arasına. Kasım bekledi. Hasan'dan ses soluk çıkmayınca devam etti:

"Güzelsin. Yüzün güzel. Kara ve uzun kirpiklerinin arasındaki gözlerinde bir kadife yumuşaklığı var. Bazen senin yüzüne bakmayı severim. Bazen senin gözlerinde hayatın abana önemli ve tatlı bir vaadini görür gibi olurum. Öyle bir anda senin karşında durup, ellerini ellerimin içine alıp,

saatlerce senin yüzüne bakasım gelir. Güzelsin. Güzelsin ama..."

"Ama ne?" diye sordu Hasan yavaşça.

"Ama hiçsin! Benim için bir hiçsin sen!"

"Neden?"

"Bilmiyorum neden. Sen bir kız olsaydın, ellerinden tutar da seni karşıki şu tarlaya götürürdüm; seni soyundurup tarlanın ekinleri arasına yatırır, ve yanı başında dizlerimin üstüne çökerek, senin yüzüne, gözlerine bakardım; senin dudaklarını öperdim, elimle senin vücudunu okşardım saatlerce, günlerce, yıllarca. Sen güzelsin, ama senin güzelliğine nefret ediyorum ben. Senin güzelliğin içime korku salıyor, yüreğimi ürpertiyor. Korkunç bir insansın sen. Hem korkunç, hem de korkak bir insansın sen. Farkında olmadan korkunç bir sonuca sürükleniyorsun sen. Üstelik, arada bir duralayıp düşünmüyorsun; korkunç bir sonuca gittiğini bilmiyorsun. Bazen senin insan olduğundan dahi kuşkulanır gibi oluyorum. İnsansız bir dünyada sen iyi bir insan olabilirdin. Ama bu dünyada sen bir hiçsin!"

"Saçmalıyorsun, Kasım," dedi Hasan.

"Hayır, saçmalamıyorum. Sana söylediklerimi iyice bir dinle. Dinle ve düşün. Saçma bir laf değil sana söylediklerim."

Kasım doğruldu. Gözleri ışıl ışıldı şimdi. İçinde, yüreğinin en derin bir yerinde, yıllar yılı gizli kalmış çılgınca ve sorumsuz bir güç dalga dalga taşıyordu gözlerinin içinden.

"Sen yaşamıyorsun! Yamaçlarda kalmış yaşantıların gölgesi gibi yürüyorsun yanımda. Hissiz, etsiz, kemiksiz, kansız bir gölgesin! Bir hiçsin sen! Bir hiç!... Üzerine abanasım, ellerimin arasına alıp seni boğasım geliyor; gırtlağını kemiresim geliyor; etlerini yırtasım geliyor; ama olmuyor, çünkü sen yoksun, sen bir yokluksun!... Bir gölgesin sen! Ve benim yüreğim sızlıyor buna. Hele seni böyle yanı

başımda uzanmış yattığını gördüğümde, sesini duyduğumda sadece sana değil, çevremde her şeye, kendime de, nefret ediyorum. Ah şimdi, şu anda ayağa fırlayıp başını ellerinin arasına alsan da bir kurt gibi ürüsen; pençelerini kendi göğsüne sançıp kafanı yerlere vursan; sonra tüfeğini eline aldığın gibi bir seri salvoyla öteki askerlerin arasından üçünü-beşini yere sersen, ben bu dünyanın en mutlu insanı olurdum. Ama sen!... Ah, gölgesin! Hiçsin sen! Öylesine hafif, öylesine soğuk, öylesine sağır ve kör... Kıpırdamaksızın, göze görünmeksizin, pısırık pısırık, sadece güneşin doğmasını bekliyorsun. Çünkü bir gölgesin sen. Çünkü bilmiyorsun hayat nedir, varolmak nedir. Hayattan değilsin. Hayatla bir ilişkin yok. Yok! Yok! Yok! Olsaydı, hayatın yelesinden tutar da kafasını yumruklayarak, tekmeleyerek *hayat* atını kendi seçtiğin yolda koşturmasını bilirdin. Ama... Kalk haydi! Kalk, gölge! Kalk, sağır ve kör gölge! Güneş doğuyor! Gökyüzü açık, bulutsuz. Askerlerin çizmeleriyle, tankların demir tırtırlarıyla, kamyonların tekerlekleriyle açılmış yollar seni bekliyor. Kalk, haydi!"

Sustu Kasım. Kopuk kopuk soluyordu. Sonra bakışlarını askerlerden yana çevirdi, Cumay'ı aradı. Cumay yoktu görünürde. Askerler yoldaydılar; çoğu yere oturmuşlardı; birkaçı yamaca çekilmiş, sırtüstü yatıyorlardı.

Uzun uzun baktı Kasım askerlere, Ve taburun yeniden yola koyulmasının hayli gecikeceğini anlamış olacaktı ki, gözlerini yumdu.

Sakinleşmiş gibiydi. Yüzünün sert çizgileri silinmişti; üzüntüsüz görünüyordu; Hasan'sa gökyüzüne bakıyordu; ama öylesine sessiz, öylesine içler acısı bir bakışla; doğdu doğalı Kasım'ın yanında yürümüş, yürürken gücünü yitirmiş, sesini ve soluğunu tüketmiş de cansızca yamaca düşüvermiş gibiydi. Gerçekten bir gölge miydi Hasan?

Gölgeydi belki.

7

Kasım'ın gözleri, bir çocuğun gözleri gibi masum, ama ışıl ışıldı.

"Hasan," dedi yavaş bir sesle

Hasan ses etmedi.

"Hasan," dedi Kasım gene.

Hasan kımıldanmadı bile. Kupkuruydu Hasan'ın yanakları. Ağlamıştı belki; iki çizgi beliriyordu yanakları üzerinde. Bakmıyordu Kasım'a. Ama Kasım ona sesleniyordu, onu çağırıyordu, onu bekliyordu; ama Kasım her zaman öyleydi –O muydu Kasım'ın gölgesi, yoksa Kasım mıydı onun gölgesi, İblis de bilemezdi, ta ki biri ölsündü, ama biri ölünce öteki de ölürdü kuşkusuz.

Hasan kımıldanmadı.

"Hasan diyorum be!"

Hasan canlanır gibi oldu. Parmaklarını avcunun içine topladı. Parmaklarını sıktı. Taş katısı yumruğunu bileği üstüne koydu, ve bir süre, uzunca bir süre, orda tuttu, sonra açtı, elinin tüm parmaklarıyla kendi yüzünü oğuşturdu; oğuştururken Kasım'a bakmaksızın:

"Kötü bir kişisin sen," dedi.

Ama sesinde küskünlük yoktu, acılık yoktu, nefret yoktu; yavaşça çıkmıştı dudakları arasından –Kasım'a değil de başka birine söylemişti sanki; çünkü gözleriyle, canıyla uzak bir yerdeydi. Ancak başını çevirip Kasım'ın yüzüne baktığı zaman yüzünün müstağni çizgileriyle birlikte ilgisizliği de siliniverdi.

"Darılma, ama kötüsün. Senin yanında yürüyeceğim yere, şeytanla cehenneme gitmeyi tercih ederim. Ama savaş var, senin yanında yürümem gerekiyor. Kalk, gidelim!"

Sıra onunmuş gibi, şimdi Kasım susuyordu.

"Darıldın bana değil mi?"

"Yok," dedi Kasım.

"Yok mu?"

"Yok."

"Darıldın."

"Yok diyorum, yok!"

"Ama kötüsün, değil mi?"

"Evet."

"Neden?"

"Bilmiyorum neden."

"Biliyorsun. Konuş."

Kasım omuz silkti. Hasan fazla ısrar etmedi. Gözlerini gökyüzüne kaldırdı, güneşe baktı. Gülümsedi, ve:

"Ne düşünüyorsun?" diye sordu.

"Hiç." dedi Kasım.

"İyi bir gün olacağa benziyor. Güneş sıcak. Tarlada ekinler ışıl ışıl. Bak hele! Tarlanın ötesindeki evi çeviren çitin üstünde horoz ötüyor yine... Gün, sıcak bir gün olacak. Görünürde kimse yok."

Ayağa kalktı Hasan, eve baktı."

"Görebiliyor musun birini?"

"Yok, göremiyorum," dedi Kasım.

"Bakmıyorsun ki göresin. Ayağa kalk da eve bir göz at."

Kasım, önünde dikili dizleri üstünde tuttuğu ellerine bakıyordu.

"Kalkmayacak mısın?"

"Evden sana ne?"

"Hiç," dedi Hasan, ve yere, Kasım'ın yanına oturdu. Gözleri evden yanaydı hâlâ. Kasım, gözünün ucuyla baktı Hasan'a, ama umursamazlığını bu defa bozmadı.

"Kimseler var mı acaba evde?" dedi Hasan, kendi kendine konuşur gibi, ve tekrar ayağa kalkıyordu ki, Kasım gözlerini onun yüzüne dikti, ilgiyle, biraz da sert bir sesle sordu:

"O evden sana ne?"

"Hiç... Merak işte. Bazen eve, hele de başka evlerden ayrı, tıpkı karşıdaki şu ev gibi bir tarlanın kıyısında, ya da bir bahçe içinde duran bir eve uzaktan bakmayı severim. Sen?"

"Ben sevmiyorum," dedi Kasım.

"Neden?"

"Neden! Neden! Neden! Sevmiyorum işte! Bunun mutlaka bir nedeni mi olması gerek?"

"Sen sevme. Ben seviyorum. Buracıkta oturup akşama dek eve bakasım geliyor. Baktıkça daha seviyorum o evi. Maltızın üstündeki tencereleri, yatakları, sofada ahşap duvara asılı soğan örgülerini, eşikte upuzun uzanmış, güneşte ısınan köpeği görür gibi oluyorum. Köpeğin adı *Barjom*'dur belki. Belki de *Payko*... Burulu kuyrukluysa *Kalaç*. Karalı aklıysa *Çubar*. Ahırdaki tırpanları da görüyorum. Ahırın açık kapısından gelen gübre kokusu burnumda... İçerideyse maltızın yanındaki masanın altında yüzü kirli, elleri gözlerinde, bir çocuk ağlıyordur. Bir kadın... Biliyor musun ne? O evin içerisindeki insanlar bana hısım akraba gibi geliyorlar bazen. Ah, savaş bir bitsin hele! Savaş bitsin!"

İçini çekti, sonra gülümsedi, ve az daha Kasım'a sokuldu, elini onun omuzu üstüne attı.

"Be Kasım, savaşın bittiği gün Kırım'a gidelim beraberce," dedi.

Kasım ses etmedi.

"Demirci'ye gidelim. Göreceksin toprak nice orda, dağlar nice, deniz nice! Sen ömründe üzüm bağını gördün mü hiç?"

Kasım başını salladı.

"Yok mu? Hiç mi, görmedin?"

"Görmedim," dedi Kasım.

"Aaaa! Öyleyse anladım şimdi. Bak bunu önceden söylemiş olsaydın, darılmazdım sana. Sen hayatın ne olduğu-

nu dahi bilmiyorsun, kuzum! Şaşmıyorum hayat iyi mi, kötü mü diye soru sormana. Şaşmıyorum."

8

Bir çağrım ötedeki söğütlerin arasından iki atlı çıktı. İkisi de subaydı. Yolun yüz metre kadar uzağında duruyorlardı. Hayvanları yorgundu, zayıftı; kendileri de yorgundular.

Derken, sağ yandaki subay atını mahmuzladı, tekrar durdu, ve subay, atının sırtından yere atlayıp, Kasım'ın ve Hasan'ın üstünde oturdukları yamaca doğru yürüdü.

Hasan, subaya bakıyordu. Subay, ikisine yaklaşırken; Hasan ayağa kalkıyordu ki, Kasım onun kolunu tuttu:

"Otur, kalkma," dedi.

Hasan başını subaydan yana attı.

"Görmüyor musun, buraya geliyor."

"Gelsin, kalkma," dedi Kasım.

"Ama bize konuşmak istiyorlar."

Subay ağır ağır yürürken uzaktan seslendi:

"Kaçıncı tümendensiniz?"

Uzun boyluydu subay, kalın kemikliydi, omuzları genişti, başı dik, gözlerine iyice indirilmiş şapkasının vernikli siperi altından ikisine bakıyordu. Bir ara durdu, şapkasının siperinde güneşin ışını parladı, elinde tuttuğu uzunca söğüt dalını çamurları kurumuş çizmesine vurdu, sonra gene yürüdü, ve yürürken aynı soruyu sordu:"

"Kaçıncı tümen?"

Hasan'ın gözleri hâlâ Kasım'daydı; güldü.

"Kalkalım," dedi yavaşça.

Kasım ses etmedi.

Hasan'ın dudakları ucundaki gülümseme silinmemişti henüz, subay elinde tuttuğu dalı gene çizmesine vurdu ve şapkasının siperini az daha gözlerine çekerek bağırdı:

"Kaçıncı tümen!"

Hasan ayağa atıldı.

"Çeşitli, binbaşım! Amirimiz ötede!"

Subay, Hasan'ın sesini duymamıştı galiba, yavaşlamadı hiç. Ancak yamaca çıkınca Kasım'ın tam karşısına dikildi. Yorgundu. Yüzü renksizdi. Ama kabuğu sıyrılmış ince dalı sıkan ak tüylü elinin üstünde morca, hastamsı lekeler vardı –sinir ve öfkesini damla damla geçtiği yola akıtırken birkaç damla leke yumruğunun üstünde donmuştu sanki.

Gözleri Kasım'daydı subayın. Kül rengi gözlerinin gerisinde hayata mı, insana mı, pek belli olmayan bir hınç saklıydı. Kımıldanmaksızın durdu bir süre. Sonra gözleri birdenbire parladı, ve dönerken, elinde tuttuğu dal, yabani bir ıslıkla havayı keserek, Kasım'ın yüzüne çarptı.

9

Uzaklaşırken başını Kasım'a çevirdi:

"Büyüğün soru sorduğunda ayağa kalksana kardeşlik," dedi subay, ve atına atladı.

İki binici yan yana, ve atlarını dörtnala koşturarak, yoldan geçtiler. Subaylar gözden kaybolunca Hasan yola gitti, bir süre sessizce durdu, dönerek, yamaçta tam Kasım'ın karşısına dikildi.

Yüzü apaktı Kasım'ın. Sol şakağı üzerinde, dudağının ucuna dek inen, solucan inceliğinde kırmızı bir iz kalmıştı söğüt dalından. Kollarında hafif bir titreme vardı. Yere bakıyordu; ve gözlerini yerden ayırmaksızın konuştu:

"Ayağa kalkmaksızın da cevaplayabilirdim sorusunu."

"Ama ayağa kalkmak gerekirdi," dedi Hasan. Kasım ses etmeyince ilave etti: "Subay o."

"Subaysa ne olmuş?" dedi Kasım.

"Sert ve inatçı bir adamsın sen Kasım."

"Hayatın kendisi sert. Sert ve acımasız. Çoğumuz için korkunç da. Hayat insana dostça olmayınca, kişioğlu da sert olacak elbet. Sert olma da gör gününü! Başını kaldır, çevrene bak! Göreceğin nedir, biliyor musun?"

"Ne?"

"Demir, ateş, kan, ve emir! İşte hayat! Bizim hayatımız bu işte!"

"Başka?"

Kasım ses etmedi. Hasan da fazla üstelemedi. Gözlerini yere indirdi. Az sustu. Sonra, Kasım'ın yüzüne bakmayarak sordu:

"Sen komünist misin?"

Kasım susuyordu.

"Ara sıra dua söylediğin oluyor mu?"

"Yok... Yok, dua etmiyorum."

"Hiç mi?"

Gözlerini Hasan'dan saklayacak bir yer arar gibi, başını kaldırdı, gökyüzüne baktı Kasım; sonra sırtüstü uzandı.

"Bırak şu saçma lafı! Üzerine konuşulacak başka bir şey bulamadın mı?"

"Peki," dedi Hasan," Peki, bırakalım. Sen konuş."

Kasım susuyordu.

"İstediğin gibi konuş... Gönlünce konuş. Hayattan bahset. Hayatın acımasızlığından... Ateşten, kandan bahset... Demirden, ölümden... Bunları söyle. Bunları ben bilmiyorum... Görmüyorum, duymuyorum. Köylüyüm. Köy kabağıyım... Gölgeyim. Bir gölge gibi yürüyorum senin yanında. Hayat nedir? Ölüm nedir? Varolmak nedir? Bilmiyorum. Demirci nerde, hayat nerde? Bir Demircili nasıl bilebilsin hayatın ne olduğunu. İnsanlar orda insan-

ca yaşamıyorlar ki! İnsanlar orda güneşle uyanırlar. Gün boyu toprağın üstünde, toprağın karıncaları gibi çalışırlar. Hissiz, duygusuz... Üzerlerine bas, geç! Umurlarında değil onların! Onlar yaşamıyorlar ki! Kadınları çirkin. Renksiz. Kuru. Ürkek ördekler gibi sofraların köşelerine saklanırlar. Onlar... Kocalarından korkuyorlar, hayattan korkuyorlar. Onlar... Nasıl diyeyim sana... Onlar hiç! Onlar insan değil ki!..."

Sustu Hasan. Boğulur gibi sustu. Ayakları arasındaki çimenleri yolup yolup gene ayakları arasında bırakıyordu. Yolda, doğudan gelen, üç-beş atlı daha göründü. Atlar binicilerden, biniciler atlardan yorgundular. Yamacın dibinden geçtiler. Hasan ayağa kalktı. Önce atlıların çıktıkları yere baktı. Görünürde kimseler yoktu. Teğmenin askerleri yamaca çekilmişlerdi; sigara içiyorlardı. Kasım susuyordu hâlâ. Acı bir susuşla susuyordu Kasım. Güneş gökyüzündeydi artık. Ekinler kıpırtısızdı tarlada. Tarlanın öbür kıyısındaki çitle çevrili ev de sonsuz bir sessizliğe gömülmüştü. Kimse yoktu o evde. Yaşamsızdı ev. Köpeğin havlaması o evden çıkmamıştı az önce. Hayatın olduğu yerde soğuk, sessiz duvarlarda bile hayattan kalmış bir şeyler olması gerekirdi. Orda yoktu.

10

Cumay geldi, yamaçta Hasan'ın yanına oturdu. Ve ancak o zaman Kasım, yorucu bir rüyadan uyanmışçasına silkindi, gözlerini iki eliyle oğuştura oğuştura doğruldu, Cumay'a baktı.

"Ne oluyor orda?" diye sordu Kasım.

Geceleyin Alman uçaklarının saldırısına uğramış kamyonlardan söz açtı Cumay; ama Kasım orda olup bitenden fazla, Hasan'la ilgileniyordu galiba ki, Cumay kamyonlar

üzerie konuşurken, kaçamak bakışlarla Hasan'ın yüzüne bakıyordu. Hasan sessizdi; biraz kırgın bir hali vardı, ancak kırgınlığını hastamsı yüzünde ve yorgun bakışlarının gerisinde gizlemeye çalışıyordu.

Bir kez daha Hasan'ın yüzüne baktı Kasım; sonra da güldü, sesini yükselterek sordu:

"Yol açık mı?"

"Açık." dedi Cumay.

"Kalkın, gidelim."

"Gitmesek de olur."

"Yol açık dedin."

"Evet ama haber bekliyor teğmen. İnkul nehrinin üzerindeki köprü hasara uğramış. Köprü tamir edilince karşı yakaya önce mekanize birlikleri geçeceklermiş. Sonra kamyonlar; sırada bekliyor askerler. Sıra bize akşama doğru belki gelir, belki gelmez. Gelmezse..."

Küçük, ışıltılı gözlerini Kasım'dan Hasan'a çevirdi Cumay, güldü, ellerini oğuşturdu, avuçlarını temizlemeye çalıştı –elleri çamurluydu. Hâlâ gülümseyerek ayakları arasındaki otları yoldu, otlarla ellerini sildi.

"Makineler insanlardan önemli. Zaman değişiyor. Bir zamanlarda asker önemliymiş; şimdi makine! Ama zararı yok! Alman gelmez birkaç güne dek buraya. Kamyonlar geçedursunlar karşı yakaya. Bakarsın kamyonların ağırlığı altında çöküverir köprü. Çökerse... Bir güzel uyuruz burda. Uykusuzluk kötü bir şey be Kasım. Çok uzakta mı şu İnkul burdan?"

Kasım güldü.

"İnkul değil, *Ingul*."

"Ya ben ne dedim?"

"İnkul dedin," dedi Kasım.

"Eee? Nasıl diyecekmişim?"

"İngul! Rusçası İngul!"

"Neyin örekesi olursa olsun! Uzak mı buradan?"

"Altı *verst* çeker sanırım."

Ellerini bir kere daha otlarla sildi Cumay; sonra tütün kutusunu çıkardı, bir sigara sardı. Sigarayı sararken Hasan'a kaşları altından baktı.

"İnkul yoksa İngul, farketmez! Nehri geçince güneye yöneleceğiz sanırım. Alman tank birlikleri aynı tempoyla ilerleseler, birkaç gün sonra Kırım'dayız demek. Demirci'de be Hasan!"

Hasan'dan bu sefer de ses çıkmadı. Ancak Cumay'ın bu sözlerinden olacaktı ki, gözleri içinde ışıltılar belirdi.

"Sen ne dersin Hasan?" diye sordu Cumay.

"Ne desin ne?"

"Demirci... Kaç kilometre? Uzak mı?"

Kasım Cumay'ın lafını kesti.

"Hasan'ı bırak, dokunma ona. Bana dargın o. Konuşmuyor."

"Dargınsa sana dargın, bana dargın değil ya."

"Sana da konuşmaz. Darıldı mı bütün dünyaya darılır; ağzını bıçak açmaz onun."

"Lakırdı Demirci'ye dökülsün de gör! Konuşur bülbül gibi."

"Demirci'den bahsediyordun demincek, ama gene dargın işte."

"Öyle mi?" dedi Cumay, ve son bir şeyden kuşkulanmışçasına, bakışlarını Kasım'dan Hasan'ın yüzüne götürdü.

"Öyle," dedi Kasım.

Kısa bir sessizlik oldu. Cumay'ın bakışları Kasım'ın yüzündeydi hâlâ –sert, sert olduğu kadar da dostça bir sesle konuştu.

"Suç sende herhalde."

"Neden bendeymiş suç?" diye sordu Kasım.

"Demirci ak pak bir yer. Senin diline gelmez. Demirci'den bahsetme hiç. O konuşsun, sen sadece dinle."

"Öyle yapıyordum işte. O konuşuyor, ben dinliyordum."

"Ama araya bir çapanoğlu girdi kuşkusuz. Aksi takdirde darılmazdı," dedi Cumay, ve Hasan'dan yana döndü. "Öyle mi Hasan?"

"Yok," dedi Hasan, "Ben ona darılmış değilim."

"İnanma Cumay. Darıldı bana."

"Ama neden?"

"Demirci üzerine konuşuyorduk. Yani o konuşuyordu, ben dinliyordum sessizce."

"Ne dedi?"

"Neler demedi! Derelerini, bağlarını, bayırlarını, keçi ve koyun sürülerini, camiinin duvarı dibinde uyuyan yaşlı topal köpeği, karınca yuvalarını, köşelerde oturup yüzlerini kocalarından saklayan kadınlarını; sakallı, kör, sağır, kambur, dişleri çürük ihtiyarlarını; yüzleri buruşuk, saçları dökülü ninelerini... Her yerini ve her şeyini! Demirci'nin Demirci dağı kadar eskiliğini, sağırlığını, vurdumduymazlığını..."

Kasım sustu. Üçünün arasına ağır ve sağır bir sessizlik çöktü. Sessizlik öylesine derindi ki, az ötede askerlerin alçak seslerle konuşmaları kendilerine kadar ulaşıyordu. Cumay bir sigara sardı; gözlerini yerden ayırmaksızın tütün kutusunu Hasan'a uzattı. Sigarasını sararken, kaşları altından baktı Kasım'a Hasan.

"Sen benim Demirci'mi sevmiyorsun anlaşılan."

Kasım'ın yüzü hâlâ soğuk ve ilgisizdi.

"Yok, sevmiyorum!" dedi Kasım, "Neden sevecekmişim senin Demirci'ni?"

"Sen sevmeyebilirsin Demirci'yi. Demircililer senin hoşuna gitmeyebilirler. Ancak her şeyi olduğu gibi, Demircilileri ve Demirci'yi de Tanrı yarattı. Sevsen de, sevmesen de onlar yaşayacaklar bu göğün altında."

"Laf!" dedi Kasım sadece.

"Neden laf?" diye sordu Hasan, az şaşkın.

Kasım doğruldu, gözlerini kıstı, Hasan'ın yüzüne dikkatlice, biraz da acıyla baktı.

"Laf, diyorum, laf! Demirci'yi Tanrı'nın yaratması. Demircililer yarattı Demirci'yi. Sen, senin baban, deden, ninen... Siz yarattınız Demirci'yi! Senin yarattığın Demirci senden başka olamaz. Sen buralarda, bu yollarda sürüklenirken, Demirci'yi başka görüyorsundur belki. Ama başka değildir. Tıpkı senin gibidir Demirci. Sense... Söyledim ya sana; sen bir hiçsin. Gölgesin! İnsanoğlunun ayakları dibinde sürüklenen yüce bir can sıkıntısısın! Senin Demirci'n de öyle!..."

II

Kasım'ın bu sözlerinden sonra, üzerine konuşulacak hiçbir şey kalmamıştı üçünün arasında. Suçlu kimseler gibiydiler. Bakmıyorlardı birbirlerine. Hasan'ın yüreği içindeki ağrıları yüzüne vurmuştu.

Yol hâlâ boştu, geceleyin yoldan geçmiş kamyonların izlerinden saydam perdeler yükseliyordu havaya, ve gökyüzü yitirmişti sabahki maviliğini. Ufuklar ağarıyor, tarlaya renksiz, silik bir sis tülbenti çöküyordu. Bir yerlerden makinalı tüfeğin kuru ve kısık salvosu geliyordu arada kulaklarına; ama kurşunlar, geceki yağmurdan sonra tüfeğin paslanmış namlusunun temizlenmesi için atılıyordu galiba ki, çöküp yerleşmiş sessizliği bozmaksızın boşluğun içine sinip işitilmez oluyordu. Bir çağrım ötedeki askerler arasında üç-beş ağızdan söylenen gamlı bir Kozak türküsü işitiliyordu arada; türkü de, tüfeğin salvosu gibi, hiçkimsenin dikkatini çekmeksizin boşlukta eriyip gidiyordu. Bazıları çizmelerini ayaklarından çıkarmış, terli ve balçıklı sargılarını cüce çalıların üzerine yaymışlardı; onbaşıların

sargılarla ilgilenmediklerine göre, molanın hayli uzayacağı anlaşılıyordu.

Derken Kasım doğruldu, Hasan'a gözünün ucuyla baktı, gözlerini Cumay'a doğrultarak sordu:

"Neden susuyorsun?"

"Kim? Ben mi?" dedi Cumay.

"Sen," dedi Kasım.

"Ne diyecem?"

"Savaş bitince ne yapacaksın?"

Cumay omuz silkti.

"Bilmiyor musun ne yapacağını?"

"Savaştan sağ çıkarsam eve döneceğim. Memlekete," dedi Cumay.

"Sonra?"

"Sonra mı? Pek bilmiyorum, ama memlekete döner dönmez karıyla çocuk doğurma işine başlamayı isterdim her şeyden önce."

Kasım, nedense, fazla soru sormadı. Araya yine ağır ve yorucu bir sessizlik çöktü. Uzunca bir süre sustuktan sonra, yanıbaşına döndü Kasım, ve Cumay'a ilgiyle bakarak, konuştu:

"Bilmiyordum, evlisin demek sen de."

"Evet," dedi Cumay.

"Kazak mı bari kadın?"

"Kazak."

"Çocuk falan?"

"Yok."

"Yok mu?"

"Yok."

Kasım'ın dudakları ucuna garip bir gülümseme takıldı.

"Dönünceye kadar neler olur, neler olmaz, kuzum! Yarın hayatta kalıp kalmayacağımız bile belli değildir."

"Evet," dedi Cumay.

"Gördün mü? Sense karıyla çocuk doğurma işine başlayacağınızı düşünüyorsun."

"Savaş kötü. Ama insanoğlu hayatı savaşta daha fazla seviyor nedense. Savaş bitene dek ölmem umarım."

"Belki ölürsün, belki ölmezsin."

"Ölmemeğe çalışacağım."

"İnanıyorum. Hayatı seviyorsun demek. Bu iyi. Ama karıyı her şeyden fazla seviyorsun anlaşılan. Güzel mi bari?"

Cumay'ın yüzünde hafif bir kırmızılık belirdi.

"Güzel mi?" diye sordu Kasım tekrar.

Cumay'ın yüzündeki kırmızılık gittikçe koyulaşıyordu. Onun yüzüne bakarken, başını arkaya attı Kasım, geniş bir kahkaha salıverdi.

"Niye güldün?" diye sordu Cumay.

"Hiç," dedi Kasım.

"Ama gülüyorsun. Neden?"

"Güldüm... Ama hiç. Güldüm işte."

Cumay'ın yüzü ciddi bir ifadeye büründü. Kasım'a bakmıyordu. Başını kaldırıp Kasım'a baktığında dudaklarında çirkin bir kıvrılma belirdi.

"Hasan'a da böylece konuştuysan, sana darılmasına şaşmıyorum. "

"Gülemeyiz demek," dedi Kasım kırgın bir sesle.

"Gül. Ama yerinde, sırasında gül. Burada gülmene sebep yoktu."

Ormanın gerisinden havaya yükselen iki avcı uçağı ikisi arasında yer alan konuşmaya son verdi. Az ötedeki askerler ayağa kalkmış, ellerini siper ederek, iki uçağa bakıyorlardı. Kasım, elleri ve dizleri üzerinde sürüklenerek, Hasan'a yaklaştı, dirseğiyle onun böğrünü dürttü, ve üçü ayağa kalktılar.

Havada başka uçaklar göründüler. Bombardıman uçaklarıydı bunlar. Hayli yüksekte, ve gruplar halinde, uçuyor-

lardı. Orman, yol, tarla, askerler soluklarını tutmuş, uçakların ağır, muhteşem uğultularını dinliyorlardı.

Uçaklar uzaklaşa uzaklaşa gözden kaybolunca Kasım yere oturdu. Demincek ormanın gerisinden çıkmış iki avcı uçağı, korkunç cıyırtılar koparark, tekrar ormanın üzerinden uçtular; renksiz sislerle örülü doğu ufkuna yönelmişlerdi ki, Cumay ve Hasan, Kasım'ın yanına oturdular. Kasım, ikisine bakmaksızın konuştu.

"Avcı uçakları bombardıman birliklerini himaye ediyorlar... Karkov'da, veya Moskova'da oturmaktansa burada oturmayı tercih ederim."

"Oraya mı gidiyorlar?" diye sordu Cumay.

"Ya nereye? Demirci'ye gittiklerini mi sandın? Oraya elbet."

"İki saat sonra bombalamaya başlarlar öyleyse."

"Başlarlar tabiî. Özbek pilavı pişirmeye gittiklerini mi sandın?"

Cumay ses etmedi. Kasım'ın dudaklarına küstah bir gülümseme takıldı.

"Özbek dedim de... İki yıl evvelsi Özbekistanlı bir dostum vardı. O anlatıyordu: kızlar orda yüzlerini *ferece*'yle örtermişler, ve evlenip yatağa girmeden önce yüzlerini erkeklerine göstermezmişler. Bu dost onyedi yaşındaymış evlendiği zaman. Kızın yüzünü o da görmemiş tabiî. İlk geceleri yatağa girince karanlıkta elini karısının yüzüne sürmüş. Eline süzgeç gibi bir şey ilişince ışığı yakıp bakmış. Bakınca da ne görsün? Elli yaşlarında, yüzü çentik çentik bir şey..."

Kasım sustu. Gözlerini Hasan'dan Cumay'ın yüzüne götürerek sordu:

"Sizde de böyle mi evlenirler?"

"Yok," dedi Cumay. "

"Yaa?"

Cumay ses etmedi.

"Nasıl?" diye sordu Kasım.
Cumay sadece omuz silkti.

12

"Toprak insanoğluna dostça olmaz orda her zaman. Toprak dostça olmayınca insanoğlunun da sert olması gerekir. Toprak küser, zalim olur bazen orda, ve işte o zaman insan güçsüz olursa ölüm gelip çöker onun yanına. İyi hatırlamıyorum ben o yılları, çünkü çocuktum ve toprak nedir, yaşam nedir, ölüm nedir bilmiyordum; hayat benim için annemin dizleriyle göğüsleri arasındaydı. Ama sonraları, annemin kucağından ayrılıp toprakta yürümeye başladığımda; akşamları ocağın başında babamın yüzünde acı bir sertlik gördüğümde; hayatta her şeyin hoş ve güzel olmadığını anlamaya başladım. Öylesine akşamlarda annemin beni doğurduğuna sevinmem mi gerekiyordu, ağlamam mı gerekiyordu, bilmiyordum. Ağlasam da, gülsem de onların ilgisini üzerime çekemezdim, çünkü az yukarda da dediğim gibi, hayatta lüzumsuz bir çocuktum ben. Ben bir ben değildim daha. Dışarda uluyan rüzgârdım belki, eşiğe yığılmış kardım belki, çadırda yanan mum ışığıydım belki, ama ben bir ben değildim daha. Onların hüznüne uzaktan seyirci olarak kalmak daha iyiydi belki benim için; ama Tanrı insanoğluna can verirken, hayatın sefası senin, cefası benim dediğini hiç sanmıyorum."

Hasan, Cumay'ı dinliyordu; yanıbaşında uzanmış yatan Kasım'ınsa, arada bir başını kaldırıp, az ötedeki askerlere bakışından sabırsızlandığı anlaşılıyordu.

Bir ara sustu Cumay. Kasım'ı kaşları altından süzdü, gözlerini Hasan'a yöneltti, ve, Hasan'ın kendisini dikkatlice dinlediğine kanaat getirince –söze öncesinden daha ağır bir ciddiyet katması içindi belki- bir sigara yakmaya

karar verdi: cebinden, kullanıla kullanıla boyası dökülmüş ve artık vaktiyle neye ait olduğu bilinmeyen, küçük ve yuvarlak kutuyu çıkardı, kutuyu sol avucunun içine yerleştirdi, başını göğsüne eğdi, sağ elinin tüm parmaklarını harekete getirerek, nedense, önünde dikili iki dizinin arasında, ve ellerini hemen yere değdirerek, sardı sigarasını; sarınca da sigarayı yüzüne kaldırdı, dikkatlice sigarayı inceledi, sonra dudaklarının arasına aldığı ucunu dişleriyle koparıp sol omuzu üzerinden yere tükürdü, yaktı, ve ikisine bakmaksızın konuşmasını sürdürdü:

13

"Hayat iyi mi, kötü mü? Bilmiyorum. Yalnız zaman zaman öfkeli oluyorum. Öyle bir anda her şeye kızıyorum. Tanrı'ya da."

Kasım'ın sabrı tükenmiş olacaktı ki, elini salladı.

"Bırak, kuzum, bırak! Hayattan, Tanrı'dan sana ne?"

Cumay, Kasım'ın lâfını duymamış gibiydi.

"Üzerimizden uçan şu uçaklara bak. Yamaçlarda kalmış yoldaşlarımızı hatırla. Tanrı, insanoğluna yaşaması için ömür verdiyse, ölmesi için uçak, tank, tüfek, top da mı verdi? Verdiyse Tanrı'da bir kusur var. Verdiyse... Gerçekten verdiyse, Tanrı kötü. Vermediyse bunca insanın ölümünü görüyor da neden... Neden yasaklamıyor tankı bombayı, tüfeği, topu?..."

Sözünü tamamlamadı. Sigarasının ateşli ucunu çizmesinin tabanına bastı, söndürdü, öfkeyle omzu üzerinden yola attı.

"Savaş bitsin hele! Oraya döner, orda yaşarım. Yeni bir hayat yaşarım orda. Kimsenin ve kimsede olmayan bir hayat yaşarım!"

Kasım lâfa karıştı:

"Karıyla ha!"
"Onunla."
"Seviyorsun karıyı."
"Çok."
"Nice o?" diye sordu Kasım.
"Nice diyeyim sana?"
"Boyca?"
"Uzunca. Benim boyumdan uzun."
"Saçlar?"
"Kara."
"Örgüde mi?"
"Çoğu zaman örgüde. Bir kez gördüm göğüslerine dökülü örgülerini söke söke omuzlarının üstünden attığını. Saçlarını omuzlarına atarken, boynuna kalkık kolunun altından yüzüme bakıyordu arada bir, ve her baktığında azıcık ince ama sıcacık dudaklarını dişlerinin arasına alıp ısırıyordu."
"Evli değildiniz demek o akşam."
Cumay ses etmedi. Cumay'ın susuşunu *hayır* diye yorumlamış olacaktı ki, aydınlık dişleriyle güldü Kasım.
"Canı çektiğinde koynuna giremiyordun anlaşılan."
Cumay gene ses etmedi. Başını kaldırıp Kasım'ın yüzüne baktığı zaman geniş ve sağlam omuzları sarktı, elleri sarardı, sesi ve soluğu, ölmüş bir insanın sesi ve soluğu gibi, tükeniverdi.
Oturdu uzun bir zaman sessizce, Kasım'a baktı boş, ölü bir bakışla; sonra, yağmurdan sonra, saçaklardan damlayan su damlaları gibi, güçsüz ve hafif kelimelerle:
"Kalkın, gidelim," dedi.
Ama kendisi kalkmadı. Belki kendisi de duymamıştı dudaklarının arasından çıkmış *kalkın gidelim* kelimelerini.
Hasan'ın yüzü hâlâ asık ve somurtkandı. Ama Kasım ilgilenmiyordu Hasan'la, çünkü biliyordu; çünkü Hasan öyle bir yaratıktı ki, ilgilenmeye değmezdi.

Hoş, Kasım öyle düşünsündü, öyle sansındı. Cumay'ın içten ve duygulandırıcı öyküsünü dinledikçe kendisinin de, burada değil de, Demirci dağının yamaçlarındaki bir bağda oturduğunu hisseder gibi oluyordu Hasan.

Güneş sıcaktı; dünden çok daha sıcaktı güneş; ormandan gelen buğulu ve sıkıntılı hava yola ve karşıki tarlaya çöküp yerleşiyordu.

Kasım'ın gözlerini uyku sarmıştı. İki eliyle gözlerini oğuşturdu, uykuyu gözlerinden uzaklaştırmaya çalıştı. Başaramadı. Sırtüstü uzandı. Gözlerini yumdu.

"Ben dinliyorum, sen konuş Cumay," dedi. Ama dinleyecek durumda değildi Kasım. Uyuyordu. Hasan, çizmesinin ökçesiyle Kasım'ın böğrüne dürtüştürdü. Sarsıntıyla başını kaldırdı Kasım.

"Ne var, ne oldu?"

"Hiç," dedi Hasan, "hiçbir şey olmadı. Uyuma. Cumay'ı dinle."

14

"Onüç yaşındaydım o yılın kışı," dedi Cumay.

Sustu. Az sustuktan sonra derin bir soluk aldı.

"Ben de," dedi Hasan, "ben de onüçümdeydim o yılın kışı."

Cumay, Hasan'ın lâfını belki duydu, belki de duymadı; duyduysa da Hasan'a bakmadı.

"Ama yaşım onüç olsa da, ondört olsa da, önemi yoktu; çünkü o yılın kışı önemli olan benim yaşım değildi: kış, benzersiz bir kıştı; onüçünde değil, yüzonüçünde olan aksakallılar da öylesine bir kışı hatırlamıyorlardı. Toprak daha ekimin başlarında donmuştu; gölleri, ırmakları buzlar kaplamıştı; geceleri ışıltılı yıldızlarla bezeli göğün altındaki *avul*'un sakinlerinde kurtlar ürüyordu acı acı.

Günler, haftalar geçti; biz çadırda sessizce ve donuk baharı bekledik. Ama bahar gelmiyordu bir türlü. Babamın yüzü sert ve küskündü, ve, çadırda bizler yabancıymışız gibi, ağız açıp iki lâf söylemiyordu; yalnız, zaman zaman, komşu çadırdan Seyran Baylardan Bay Akkum gelip ortalıkta yol-yolak görünmediğini ve bahar gelinceye dek çadırda bekleyeceklerini söyleyip gidiyordu.

Aradan kaç gün, kaç hafta geçmişti bilmiyorum, günün birinde güneş çıktı, ılıcık ışınlarıyla çadırları ısıttı, ve yiğitler atlarına binip *avul*'dan uzaklaştılar. Üç-beş gün sonra geri dönmüşlerdi, ama onlar dönünce, çadırlar daha derin, öncesinden daha garip, bir sessizliğe bürünmüşlerdi.

Gerçi, çok geçmeden bahar geldi. Gökyüzü masmaviydi; sular, çimenler ışıl ışıldı, bir gelin gibi güzeldi toprak. Ama insanlara, hayata ve toprağa sırtlarını çevirmişlerdi –daha yaz girmeden *avul*'u bırakıp gidenler oluyordu. Ama babam sessizce çadırın içinde oturuyor, hayattan ve topraktan el ayak çekmiş gibi, ak ellerine bakıyordu. Ben onları hüznünü bilmiyordum, anlamıyordum; ilgilenmiyordum da doğrusu, çünkü Akkum'un benim yaşta bir kızı vardı, adı Sümbül.

Hoş, kızın adında bir tuhaflık yoktu, yüzünde de bir tuhaflık yoktu kızın; ama Sümbül kız öteki kızlara benzemiyordu –benzemiyordu, çünkü bacakları çorapsızdı; ayaklarına hiç, ama hiç, ayakkabı geçirmezdi; gene de ne soğukta göğerirlerdi, ne sıcakta solarlardı ayakları, çadırların arasındaki çimenlikte oynayıp koşuştuğumuzda, beni bacaklarının arasına alıp sıktığında, beni ikiye böleceğini sanıyordum, öylesine güçlüydü Sümbül.

Evet, koşuşup oynardık çimenlikte. Ama bazen de küserdik birbirimize; çünkü karınlarımız tok olmuyordu her zaman; hele birimiz ekmeğini alıp ötekinden gizlice yediğinde, ne ben konuşuyordum ona, ne de o bana. Ama uzun sürmüyordu bu, çünkü Bay Akkum babacan bir

adamdı, çadırı da betli-bereketliydi, öyle ki, çimenlikte beni ve Sümbül'ü uzun bir süre göremeyince, bizim çadırımıza ekmek getirirdi ve akşamları bizim çadırımıza uğrayıp babamın haliyle ilgilenirdi.

Yaz geldi ve geçti, kışı da nasılsa geçirdik, ama ilkbahar gelince *avul*'u başkaları da terk edip uzak, adı-sanı duyulmamış yerlere göçtüler.

15

Geçiyordu günler.

Sümbül'le koşuşup oynuyorduk eskide gibi, ama günler geçtikçe, hele akşamları babamın sönmüş ocağın başında oturup ak ellerine baktığını gördükçe, hem onunla, hem de *avul*'u bırakıp gidenlerle ilgilenmemin gerektiğini hissetmeye başlamıştım. Şimdi iyice hatırlıyorum: bir yaz günüydü. Güneş batmak üzereydi çadıra girdiğimde. Çadırda üç-beş kişi gördüm. Akkum da çadırdaydı. Babamı ortaya almışlardı. Çoğu yaşlı kimselerdi. Kemikleri çıkıktı. Avurtları çöküktü. Yüzleri kaygılıydı. Hepsi babama bakıyorlardı. Ama konuşmuyorlardı. Yalnız, arada bir, biri iki-üç sözcük söyleyip, hemen susuyordu. Ne söylediklerini bilmiyordum, ama çok merak ediyordum. Bir kez Akkum Bay'ın, "Hayat yok artık bu topraklar üstünde," dediğini iyice hatırlıyorum. Ötekiler de ağızlarından homurtulu *ha! ha!*'larla, *ya! ya!*'larla bay Akkum'un lâfını doğruluyorlardı. Neden sonra babamın çevresindeki ihtiyarlar ayağa kalktılar, bir bir eğilip onun omuzunu sıktılar, kimi sırtını okşadı, ve gözleri öncesinden daha kaygılı, çadırdan çıkıp gittiler.

Geceleyin çadırda yatarken, hep onları düşündüm. Seviyorlardı babamı; ama nedense, Akkum da, ötekiler de

babamın *avul*'dan çıkıp uzak bir yere gitmesini istiyorlardı.

Gitmek gerekiyordu.

Sabahleyin uyandığımda artık bu çadırda kalamayacağımızı anlamıştım –çadırın önünde at koşulu araba duruyordu; babam ve anam çadırdan eşyaları taşıyıp arabaya yüklüyorlardı. Önce anam tırmandı arabaya, sonra babam geldi, arabanın yanında durdu; atın kafası üzerinden gideceğimiz yola bakarken, babamın yanına sokuldum, ve, "Nereye gidiyoruz, baba?" diye sordum.

"Uzağa," dedi babam.

Peki, uzağa. Ama niçin?

İçinden geçen bu soruyu duymuştu sanki babam; başını sallayarak hüzünlü hüzünlü konuştu:

"Hayat yok burada. Toprağın yüzünde hayat olmayınca insanoğlu ne yapar? Toprağın altına iner. Uzakta, Karaganda denen bir kent varmış. Kişioğlu orada yerin dibinde çalışırmış, kömür kazarmış, günlük ekmeğini kazanmak için. Biz de oraya gideceğiz."

Arabaya oturup atın yularlarını eline aldığı zaman sakalının titrediğini gördüm. Araba kalktı, ve babam bir daha da başını çevirip bakmadı çadıra. Öteki çadırların önünde birikmiş insanların gözleri bizdeydi. Babam onlara da bakmadı. Küskün değildi babam onlara; toprağa küsküdü belki; toprağa da küskün değildi belki; yalnızca toprağa sevgisini ve bağlılığını yitirmişti sanırım.

Ama biz yalnız değildik. Kimi atlarının sırtlarında, kimileri yaya; bazıları arabalarıyla, bazıları arabasız, bize katılanlar oluyordu. Tümü Karaganda'ya gidiyordu. Tümü bitkindi. Hayattan kopmuşlardı. Kökleriyle topraktan çıkarılıp cavlak yola atılmış bitkiler gibiydiler. Ama yürüyorlardı. Sessizce yürüyorlardı. Arabaların kuru gıcırtıları ve atların soluyuşları işitiliyordu yalnızca; bir at kişniyordu arada sinirli, bir şeyden ürkmüşçesine, ve itler, dilleri ağız-

larından sarkık, insanların dertleri kendi dertleriymiş gibi kafaları yola eğik, kaygılı kaygılı yürüyorlardı arabaların yanında... Onların çilesi insanlarınkinden beterdi belki, taşlık ve kayalıklardan geçerlerken, duraksayıp kafalarını insanlara kaldırıyorlardı; arabalarda oturanlar, veya yaya yürüyenler, onlarla ilgilenmeyince, burunlarını yola indiriyorlardı. Geceleyin ateşler yanıyordu ve köpekler ateşlerin az uzağında karınları üzerine uzanarak, ekmeklerini yiyen insanlara bakıyorlardı. Ekmeği olan ekmek yerdi; köpeklerse, onların ağızlarına bakarlarken, kaburgaları titrerdi.

18

Geçiyordu günler. Rüzgâr, kökleriyle topraktan çıkmış bitkileri nasıl silip süpürüyorsa, talihimiz de süpürüp savuruyordu bizi o yolda. Geceler soğuk oluyordu, gündüzler sıcak, biz açtık, itler bizden aç; ama itler de biz de sesimizi çıkarmıyorduk. Çıkarsak ne fayda!

Kaç gün geçmişti aradan bilmiyorum, çünkü çocuktum henüz ve günleri saymıyordum, günler de birbirlerine benziyorlardı zaten, hele taşlık ve kayalıklardan geçerken, hele bayırlardan geçerken, hele dağların yamaçlarından geçerken, *Karaganda dedikleri bir cehennem kenti olmasın?* diye düşündüğüm oluyordu. Sonra bir gün, bir gün güneş gökyüzüne iki araba oku uzunluğunda yükselmiş bulunduğu bir sırada, bir tepenin üstünde durduk. Henüz sabah olmakla beraber hava sıcaktı; hava, şimdi burada ne kadar buğulu ve sıkıntılı ise, orada da öyleydi.

Tepe bir hayli yüksekti ama biz iyice göremiyorduk bozkırı, çünkü bozkırın yüzünde sisler uzuyordu yol yol ve ötelerine süt akı bir duman çökmüştü, ağır ve donuk. Atlar, arabalar tepede birikmeye başlamışlardı; tepenin üstünde duran herkes aşağıdaki bozkıra bakıyorlardı, ama

niçin? Neydi orada görmek istedikleri, bilmiyordum. Sonra güneş az daha yükseldi gökyüzüne, güneşin gümüşsü ok ışınları sis-dumanı dağıttılar ve bütün bozkır güneşin yakıcı ışınlarında parladı, alabildiğine geniş bir deniz misali.

Ama deniz değildi bozkır.

Tepede duran insanlar donmuşlardı sanki. Çıt çıkmıyordu. Kadınların yanaklarında, ihtiyarların ak sakallarında gözyaşları titreşiyordu güneşte. Konuşmuyorlardı. Konuşamazlardı ki! Her şey oradaydı: Hayat, yurt, sevgi, umut... Her şey!

Işıl ışıldı bozkır. Bir deniz gibiydi. Ama deniz değildi bozkır. Bozkırın yüzünde iki yıl öncesi kışın ayazında donmuş hayvanlarımızın kemikleri yatıyordu.

Arabada oturan babama bakıyordum: omuzları, başı, güneşte yanıp kararmış ensesi, güçlüydü babamın. Bir dağ gibiydi benim babam.

17

"Geri döndünüz mü?" diye sordu Hasan.

Ses etmedi Cumay. Dalgın ve uzak bir bakışla yola baktı; ve bakarken, yalnızca Hasan'ın duyabileceği kadar, yavaş bir sesle:

"Ben döndüm," dedi.

"Ya baban?"

"O da döndü. Üç yıl yaşadı Karaganda kentinde. Bozkırı özledi her gün. Sonra çöktü, çökerdi. Ayağa kalkamaz oldu. Günün birinde Seyran Baylardan Bay Akkum duydu halini. İkiyüz baş koyun veriyordu babama, bir de çadır. Bizi de çöle çağırdı. Gittik. Ancak babam, bir daha çölün yeşilini görmesiyle, gözlerini yumdu yaşama. Çölün çocuklarıydık biz. Bay Akkum, Akkum'un kızı Sümbül, öte-

kiler... Hepimiz bozkırın çocuklarıydı. Bazen bozkır küserdi bize, bazen gülerdi; ama her zaman bağrında, kendi kucağında yaşattı bizi. Sonra Rus geldi bozkıra. Rus'ta silah ve güç; bizdeyse iki el ve bozkır. Önce hayvanları sürüp götürdüler. Sonra Akkum Bay'ı ve ötekileri. Bozkır bize ana olduysa, onlarsız, yani insansız, neye yarardı? Bozkırdan ayrıldığımızda babamın bana söylediklerini ben de Sümbül kıza söyledim: "Hayat yok burada. Toprağın yüzünde hayat kalmayınca insanoğlu ne yapar? Toprağın dibine iner. Uzakta Karaganda denen bir kent var. Kişioğlu orada yerin dibinde çalışır, kömür kazar, kömür çıkarır toprağın yüzüne günlük ekmeğini kazanmak için. Ana bozkır ana değil gayrı bize. Gidelim Karaganda'ya." Ve arabaya bindik; sevgimiz yitik, Karaganda'ya koyulduk Sümbül kızla."

18

Az ötede askerlerin bağrışmalarıyla uyandı Kasım. İki elinin tersiyle gözlerini oğuşturdu; oğuştururken Cumay'a baktı. Sigarasını sarıyordu Cumay; ama öylesine ağır ve yavaş –gözlerini kırpmadan kendisine bakan Hasan'a Cumay'ın sigarasını saran elleri öncesinden çok daha kalın ve güçlü görünüyorlardı.

Askerler yolda birikiyorlardı. Hasan ve Kasım da ayaktaydılar artık; Cumay'ın sigarasını sarıp bitirmesini bekliyorlardı.

Cumay sigarasını sardı, ucunu dişleriyle kopardı., omuzu üzerinden yere tükürdü, önce Hasan'a, sonra da Kasım'a kısa bir bakış attı, ve, nedense sigarasını yakmadan ayağa kalktı.

"Gidelim," dedi Cumay.

Kasım, Hasan'ın da gidelim demesini istermişçesine, gülen gözlerini onun yüzüne yöneltti. Ama Hasan'dan ses çıkmadı. Buğulu ve sıkıntılı hava iyice çöküp yerleşmişti tarlaya; gökyüzü solgun ve silik bir renge girmişti; alaca güneş hâlâ gökyüzünde idi ise de, gökyüzüyle de yeryüzüyle de ilgisini tamamen kesmişti sanki –öylesine güçsüz ve ışınsız duruyordu gökyüzünde.

Ötede askerler kemerlerini bağlıyorlardı bellerine; bazıları tüfeklerini almışlardı artık omuzlarına; kimileri yamaca işiyorlardı, kimileri de tüfeklerinin kayışlarını uzaltıp kısaltıyorlardı. Teğmen yoktu görünürde, ama az ilerde, yolun azıcık sağa sapıp bayır aşağı indiği yerindeydi galiba ki, askerlerin çoğu oraya bakıyordu.

Ve oradaydı teğmen.

Dönüp askerlere, sonra askerlerin başları üzerinden uzak bir yerlere baktı, gözlerini gökyüzüne kaldırdı. Göğün mavisi silikti, güneş hayli yükselmişti, ama yeryüzüyle gökyüzüyle ilgisini kesmişti sanki –ışınları öylesine zayıftı güneşin.

Elini kaldırdı teğmen:

"Marş, maaaaaaarş!"

Yürüdüler gene. Dün, ve dünden önceki günler boyunca yürüdükleri gibi. Başları göğüslerine düşük. Sessizce.

19

Yolda araç falan görünmemesine rağmen, yolun sağ kıyısı boyunca yürüyorlardı. Sağ tarafta yıllarca nadas edilmemiş, gölge görmemiş boz ve boş topraklar uzuyordu; yalnız, yolun bayır aşağı indiği yükselimin sol tarafında üç beş meşe ağacı vardı. Meşelerin ikisi birbirine yakındı, ama üçüncüsü, ikisine küsmüş gibi, hayli uzakta duruyor-

du. Üçü de açıkta, ve ormandan hayli uzakta olmalarına rağmen, yaprakları olağanüstü yeşildi.

Meşelerin yanından kayıtsızca geçtiler. Başlarını kaldırıp bakmadılar meşelerin yeşiline. Ama meşeler, onlardan meçhul bir hatıra saklamak istermişlercesine, onların ayakları altından havaya yükselen toz bulutlarını kucaklayıp bağırlarına bastırdılar.

Bayırdan inen yol, bir demiryolu gibi uzayarak, düzlüğün ötesindeki rengi mor ormana bakıyordu. Ağaç falan yoktu düzlükte, tepe yoktu, kaya yoktu; dümdüzdü düzlük; yalnızca ağustos böcekleri, cırcırlar ötüyorlardı sarı otlar içinde, özgürlüğe ve güneşe övgü yırlarını söyler gibi.

Askerler tedirgindiler. Bayırı inerlerken, başlarını çevirip gerilere bakıyorlardı; ormanı, tarlayı, yamacı göremeyince, ellerini gözlerinin önüne uzatarak, bir asker usulü ile, ilerideki ormanın uzaklığını ölçüyorlardı. Orman uzaktı. On *verst*, belki oniki. El ölçüleri onları yanıltmıyorsa, onikiden fazla olamazdı, ama olursa da yürüyeceklerdi elbet, çünkü askerdiler, askerinse işi yürümekti –yürümek, ya da savaşmak ve ölmek.

20

Ve yürüyorlardı...

Yüzleri yanık, soluklarına yolun tozu toprağı karışık, yürüyorlardı yorgun-argın tankların tırtırlarıyla çiğnenmiş yolda. Yol uzundu, gittikçe de uzuyordu, birbirinden uzak, ama öylesine uzak, telgraf direkleri sessizce onlara bakıyorlardı ve onlar yolun nereye dek uzayacağını bilmedikleri gibi, direkler de bilmiyorlardı.

Yüzü solgun, bir tutam kara ve tozlu perçemi alnına yapışık genç teğmen önde gidiyordu. İlerde orman vardı. Ama rengi silikti ormanın, donuktu; ölüydü sanki orman.

Buğulu hava düzlükte daha bir buğuluydu, ve güneş yakıcı ışınlarını artık büsbütün sislerden arınmış yola döküyordu. Sırtında gömleği terliydi teğmenin; sırtına yapışıktı gömleği; ama sıcağa alışıktı teğmen; yorgun da sayılmazdı, yamaçtan ayrılalı ne kadar olmuştu ki, yorgun olsundu!

Gene de hüzünlüydü teğmenin yüzü. Eliyle göğsü üstünden geçip yanı başına inen kayışı sıkıyordu, ve sıktıkça sıkıyordu, sıktıkça sıkıyordu. Ama niçin?

'Adam elini kayıştan ayır da parmaklarını aç, avucun serinlesin!'

Öyle dedi teğmen içinden kendine, ve gözleri parladı, kayışı daha bir güçle sıktı, sonra elini kayıştan ayırdı, ve ayırırken elini kayıştan, içinden garip bir ürperti geçti. Duraksayıp kulak kabarttı. Sessizdi etraf. Ağustos böcekleri ötüyorlardı düzlükteki otlar arasında. Ama böceklerin ötüşü bozmuyordu sessizliği; arkadan gelen askerlerin ayakları dibinden yükselen kopuk ve yeknesak gürültü de bozmuyordu sessizliği; teğmenle bir ilişkisi yoktu gürültünün; teğmen yalnızdı; tek başınaydı teğmen; herkesten kopuk, herkesten uzak, ama kendisiyle ve kendine yakın; elbette açabilirdi elini; elbette okşayabilirdi kendi yüzünü, şakaklarını.

Dudaklarına bir gülümseme takıldı. Elini açtı. Avucunun içine baktı. Avucunda kayışın keskin izleri kalmıştı. Gülümsüyordu hâlâ. Gülümserken öbür eliyle kayışı sıkan elinin avcunu kaşıyordu –bir zamanlarda sınırsız olduğunu sandığı gücünün kendisini terk ettiğini hissediyordu aynı zamanda.

"Yaş yirmisekiz," dedi yavaşça.

Bir ara ağustos böceklerinin cıyırtılarını, arkadan gelenlerin ayak gürültüsünü bir yana itip çocukluk yıllarına gömülmek istedi; ama hava sıcaktı, düşünemedi. Belki düşünemedi, ya da düşünmek istemedi. Başı göğsüne düşük, gözleri yolda, 'Yol çorak,' dedi içinden; 'Senin geçtiğin yol

çorak, kuru, kısır, ve, verimsiz,' dedi içinden, ve yüreğinin en derin bir yerinde acı bir sızı duydu.

Annesine acıyordu, neşesiz geçen, sevinçsiz geçen çocukluğuna, ama her şeyden çok Saniye'ye –onun kısa kesili saçları altında tıraşlı ensesine, dolgun ve oynak kalçalarına acıyordu.

'Eeeeh günler, günler! Ne günlerdi o günler!' dedi içinden.

21

'Sen daha adam değilsin be teğmen! Sen daha erkek bile olmadın a teğmen! Güçsüzüm diyorsun; senin ömrün henüz başlamadı ki gücünün seni terk ettiğinden yakınıyorsun. Yok, be teğmen! Senin ömrünün günleri ilerde. Erkek misin sen? Değilsin!'

Gökyüzü alabildiğine yüksek ve açıktı. Gökyüzü gümüş bir renkteydi. Yalnızca batı ufkunun üzerinde ağır, donuk, parça bulutlar vardı. Bulutların kabarık göğüsleri demir rengindeydi. Kenarları alacaydı. Biraz kestane rengine çalıyordu. Güneş yakıcıydı. Saydam alev perdeleri yükseliyordu yolda. Yolda yaman bir ateş yanıyordu adeta. Ooooh! Bu hava, hava değildi, alevdi; bu yol, yol değildi, cehennemdi; bu teğmen, teğmen değildi, çocuktu!

'Yürü be! Erkek bile olmadın daha! Saniye'nin ışıl ışıl gözleri ha! Saniye'nin dolgun, oynak kalçaları ha! Nerde gördün bunları? Kapı arasından mı? Pencere örtüleri arasından mı? Yoksa dolu bir tramvayda elin mi değmişti Saniye'nin dolgun kalçasına? Sen erkek bile olmadın daha a teğmen! Sen onları pencere örtüleri gerisinden gözetledin yurdunda –yağmuru, karı, tipi ve fırtınayı gözetlediğin gibi. Sen bütün hayata pencere örtüleri gerisinden baktın, hayatı tül örtülerin gerisinden tanıdın. Sen adam

değilsin. Sen henüz erkek bile olmadın. Oldun mu yani? Oldun mu sahi? Ne zaman? Nerde? Erkek dediğin bilir misin nicedir? Sen, kışın soğuğunda ormanda baltasıyla kocaman meşe ağacını kesen adamın bileklerini gördün mü? Baltasını meşenin gövdesine her vurduğunda açılıp kapanan burnunun deliklerinden fışkıran dumanlı ve ekşi soluğunun kokusunu şakaklarında hissettin mi hiç? İşte, adam odur; işte adam öyle olur. Güçlü. Sağlam. Yere yıktığı meşeden sağlam. Evine dönüp yemeğini yemek için sofraya oturduğu zaman yüzünde bir sertlik belirir adam dediğin adamın. Karısı, buğusu üstünde tabağı adamın önüne korken, yüzündeki sertliği dağıtmak için, üzerine eğilir, sıcak memelerini onun soğuk ve sert şakağına dayar. Adamınsa bıyıkları arasından ak dişleri görünür o zaman. İşte odur adam dediğin adam! Sen henüz erkek bile olmadın a teğmen! Oldun mu? Nasıl? Nerde?'

22

Yürüyordu teğmen. Yürürken, göğsü üzerinden çaprazlamasına geçen kayışları sıkıyordu iki eliyle.

Sıkıyor muydu? Hoş, belki sıkmıyordu. Sadece kayışları tutuyordu belki. Çünkü göğsü üstünde kolları bir boğanın boynuzlarına benziyordu. Kalın kalındı kolları. Sağlamdı. Ama yolla da, sıcaklıkla da kendisiyle de ilgisizdi kolları teğmenin; bir boğanın boynuzları gibiydi; önemsizlerdi; kırılırdı, biçilip atılırdı kolları, umurunda değildi teğmenin. Ama yürüyordu teğmen. Yaşıyordu. İnsanlardan uzaktaydı. Ama olsundu! Yarın, belki öbürsü gün yine onlarla, onların arasında olurdu belki. Daha önce aralarında yaşamış olduğu insanlardan biraz başka olacaklardı belki bu insanlar. Ama yok, niçin başka olsunlardı? İnsan insandı. Her yerde insandı insan. Canköy'de uyumuştu.

Kiev'de uyumuştu. Uman'da uyumuştu. Uyuduğu her yerde, geceleyin uykusuz gözleriyle karanlığın içine bakıp Saniye'nin kısa kesili saçları altında tıraşlı ensesini, dolgun kalçalarını, ışıl ışıl gözlerini görmüştü, ve karanlıkta geçen tüm trenlerin düdük sesleri, çocukluğunda duyduğu trenlerin düdük sesleriydi; kapıların altındaki aralardan içerisine yattığı soğuk odalara sızan gün ışığı aynı ışıktı.

Acayip bir kişiydi teğmen. Belki de erkekti.

'Değil misin?'

Ne bilsindi!

'Düşün! Düşün hele! Düşün ve hatırla!'

'Düşünmeğe gerek yok. Hatırlıyorum!'

'Hatırlıyorsun ha!'

'Bugün gibi. Bu sabah yamaca oturup yorgun ayaklarımdan çizmelerimi çıkardığım gibi...'

'İyi öyleyse.'

23

'Soğuk bir gündü o gün. Öğle saatlerine dek kar yağmıştı. Sonra dinmişti kar. Ama soğuk artmıştı. Sokağın karşı yakasındaki evlerin damları, damların arasında henüz tepeleri görünen ağaçlar ışıl ışıldı. Karla yüklüydü damlar, ağaçlar. Kar, kar, kar. Her yerde kar. Yumuşak. Pufla. Ak. Pencereden sokağa bakıyordum o gün. Apaktı sokak. Kar, kar, kar! Olağanüstü ak. Olağanüstü güzel. Öylesine güzel ki, ölene dek pencerede durup sokağa bakasım geliyordu. Annem de odadaydı, ama yok gibiydi. Ateş sönmüştü ocakta, ama oda ılıktı. Masanın üzerinde tabaklar vardı. İki şişe vardı. Birinin tıpası açılmamıştı henüz. Öteki yarımına dek doluydu galiba. Babamla beraberce içmiştik. Birer kadeh içmiştik. Kadehlerimizi tokuşturduğumuzda babama benzediğimi anlamıştım. Oysa

kaç kere anneme benzediğimi söylemişti babam. Ben de öyle sanıyordum... Kadehlerimizi tokuştururken babama benzediğimin farkına varmıştım. Yalnız babamın bıyığı vardı. Aramızdaki fark bu kadardı. Ama büyük bir farktı bu. Çünkü bıyığı sevmiyordum. Hele babamın bıyığını hiç sevmiyordum. Belki kendisi de sevmiyordu bıyığı. Çünkü aynanın karşısında durup, elinde makas, bıyığıyla uğraştığını hiç görmemiştim. Ama bıyığı vardı işte. Bıyıksız edemezdi sanki. İyi bir insandı benim babam. Ama bıyıksız daha iyi olurdu belki.

Pencerede durarak sokağa bakıyordum. Sokağın karşı yakasındaki damları ak evleri, evlerin arkasındaki karla yüklü ağaçları seyrediyordum. Görünürde kimseler yoktu; birini görmeyi arzulamıyordum da, çünkü sokakta kar vardı, ve bakarken karlara, içim öylesine dingindi ki, annemin odada bulunduğundan da habersizdim. Ama annem odadaydı. Kenardan bana bakıyordu annem; bana bakan gözlerinde yaşlar da vardı sanırım; ama bu beni ilgilendirmiyordu. Gerekli miydim ben ona? Belki. Ama o bana gerekli değildi. Yemekten sonra masa üzerinde kalmış tabaklar gibiydi annem. Soğuk, yıpranmış. Güzel miydi annem? Bilmiyorum; umurumda da değildi. Oysa o gün, hele o gün, güzel olsun istiyordum. Saçları dalga dalga çıplak omuzlarına dökülsün istiyordum; açık dekolteli entarisinin göğsü üstünde kocaman kızıl bir gül olsun istiyordum; ve ben pencere dibinde durup sokağa bakarken, yanıma gelip üzerime eğilmesini, eliyle belimi dolayıp beni evin içerisinde bir yere götürmesini istiyordum ve alaca karanlık damladan sokağa süzülürken, dudaklarımı öpmesini, ama öyle sıcak bir öpüşle, rüyamda Saniye'nin dudaklarını öptüğüm gibi, öpmesini istiyordum.

Ama annem yok gibiydi.

Damlara esmer gölgeler düşmüştü. Sönen ışıltılarla sokak da, sokağın karları da, benim kadar yitik ve zavallı

oluyorlardı. O gün benim son günümdü o odada, ve son günümün orada, o odada bitmesini istemiyordum. Ama nerde?

Döndüm. Oda kararmıştı. Annemi göremiyordum. Ama annem odadaydı.

"Gidiyorum," dedim, ve tam o anda sedirin ucuna ilişmiş oturan annemi gördüm. Annem de beni görüyordu.

"Gidiyorum," dedim tekrar.

Ses etmedi annem. Yüzünü iyice göremiyordum karanlıkta, ama yüzünde bir ağrı vardı sanırım. Derken annem ayağa kalktı, bana yaklaştı.

"Nereye evladım?" dedi.

"Çıkıyorum," dedim.

"Ah!" dedi.

Bu *ah* yorgun bir eda ile çıkmıştı dudakları arasından. Gün boyu toprakta çalışmış bir kadının dudakları gibi kuruydu, çatlaktı, topraklı ve tozluydu sanki annemin dudakları. Bakmadım anneme. Yalnız, kapıyı açarken, 'Ah Tanrı'm! Kırkını aşmış insanlar ne kadar da hodbin oluyorlar,' diye düşündüm; ne ki, çıkınca sokağa, içim yatıştı, içimde anneme yakınlık, hatta sevgi duydum; belki de sadece acıdım ona, çünkü sokakta ak karlar içinde yürürken, aylardan aralık ayı olduğunu, kışın en azından daha üç ay süreceğini, askere bugün değil de bir ay sonra çağırılmış olsaydım, bir aylık maaşımla anneme bir çift ayakkabı, bir de yün şal alabileceğimi düşündüm; ama bu düşüncem uzun sürmedi, çünkü ben yarın askere gidecektim.

24

Yürüdüm yavaş yavaş, daha hiçbir kimsenin ayağını basmadığı karlar içinde, sessizce ve uzak; uzak çünkü sevgim yitikti, çünkü sokaklar insansızdı, çünkü herkes ve

her şey bir hiçti benim için, Tanrı'nın varlığına da inanmıyordum belki, oysa Kantar'da camiinin, Fontannaya'da havranın, Karasu'da kilisenin önünden geçmiştim.

Sokaklar karanlıktı. Ben yalnızdım. Ağlayasım geliyordu yalnızlığıma. Çünkü karanlığı sevmiyordum. Çünkü karanlık yerler ölümün gölgesi gibi geliyordu bana, ve hele o gece karanlığın içinde yürürken, birini bulasım ve başımı onun kolları arasına koyarak, ölümden korunasım geliyordu, ama kimdi beni kendisinin yanına alacak? Kimdi beni kollarının arasına alıp başımı okşayacak? Yoktu hiçbir kimse. Oysa çirkin değildim; gene de utanıyordum kendi vücudumdan, özellikle aynanın karşısında durup aşkı özlediğimde, bakmamaya çalışıyordum kendi bedenime. Ama o gece... Yürüdükçe üşüyordum; vücudumun donup bir salkım buza dönüşeceğini sanıyordum, ama düşlerim büsbütün sönmüş değildi ki, geçtiğim yerlerde ağaçlar çiçek açsınlar, evlerin saçakları altında kuşlar yuvalarını örsünler istiyordum; ama aylardan aralık ayıydı, sokaklar karla örtülüydü, hava soğuktu ve ben yalnızdım. Geçtiğim sokağın sağ tarafında bir park vardı, parkın kıyısınca demir parmaklıklı bir duvar uzuyordu, sol tarafında ise evler. Evler iki katlıydı, bazıları üç katlıydı, ve her evin önünde küçük bir bahçe vardı. Evlerden çıt çıkmıyordu. Bahçeler de sessizdi. Yalnız sokak lambalarından karla yüklü erguvanların tepelerine silik, donuk, ve hastamsı ışıklar dökülüyordu.

Durdum uzun bir süre, solgun ışıklara baktım. Sonra tekrar yürüdüm. Gözlerimi ışıklardan ayırdığım zaman kaldırım boyunca bana doğru gelen birini gördüm. Ben yavaşladım. O da yavaşladı. Birbirimize üç adım kala ikimiz de durduk. Sonra tekrar yürüdük. Birbirimizin yanından geçerken dirseklerimiz değdi. Belki yalnızca bana öyle geldiydi; ama geçip gidince, yanımdan geçenin yüzüne bakmamanın pişmanlığını duydum, ve çarpan kalbimle koşa-

rak sokaktan çıkmayı istediğim halde, ayaklarımın bana ihanet ettiklerini anladım. Çok geçmeden şakağımda ılık bir nefes hissettim. Sonra da bir ses; yavaş ve yumuşak bir ses:

"Hava soğuk," dedi.

Bir kadındı konuşan.

"Evet," dedim.

Çünkü hava gerçekten soğuktu, ve üstelik, kadının sesinden havanın soğuk olduğunu benim de söylememi istediğini sezmiştim. "Soğuk," dedim tekrar, ve kadından yana yarı yarıya dönerek durdum. Yüzünü iyice göremiyordum karanlıkta; ama sırtında kalın bir manto vardı ve elleri, az şişmanca, karnının üstünde tuttuğu manşonda saklıydı.

Az daha yanıma sokuldu kadın. Elini manşondan çıkardı; yüzüme bakarken, elimi eline aldı, ve, o anda elinden gelen sıcaklıkla yüzünün güzelliğini de görür gibi oldum. Ne ki, yüzü ilgilendirmiyordu beni, üstelik niçin onun yanında durduğumu da bilmiyordum. Bir ara kaçmak geldi içimden. Ama nasıl? Nereye? Ve neden? Hangi kör bir kuvvet getirmişti beni bu sokağa?

Mantosunun düğmeleri çözüktü kadının. Kalbim çarpıyordu. Elim incecik bluzunun altındaki karnının sıcacık etleri üstündeydi; elimin altındaki karnının sıcacık etleri bendendi, benim etimdendi, benim kanımdandı, benim soluğumdandı.

Sonra...

"Çok para istemem," dedi kadın.

Soğukta bir yankı gibi geldi bu kelimeler kulağıma. Konuşan kadın değildi sanki. Aramızdaki soğuk mermer zemine kıymetli bir vazo düşüp kırılmıştı sanki.

Kırılmış vazonun şıngırtılı yankısı kulaklarımdaydı hâlâ; dinlerken, onun suçlu olduğunu ve bu suçu benimle paylaşmak istediğini sezinler gibi oldum. Ama elim çıplak

karnının etleri üstündeydi ve ben, ölümsü bir duygunun verdiği ürküntüyle, onun bu suçunu orada ve hemen bağışlamam bağışlamamın, fazlası, kendisiyle paylaşmamın gerektiğini yüreğimin en derin bir yerinde duyuyordum.

Kadın beni evinin bahçesine çekti.

Sokak lambasının ışığında küçük bahçeye giren yolda ayak izleri vardı. Ama izler çok değildi; iki, belki üç kişinin ayak izleri. İzler belli belirsizlerdi. Benden öncekiler de böyle usulca, benim gibi böyle tedirgin, belki de korkuyla geçmişlerdi bu yolu anlaşılan.

Erguvan ağaçlarının arasından geçerken, karla yüklü erguvanların dalları soğuk ama saygıyla okşadılar yüzümü. Yatışmış gibiydim. Kadın durdu. Erguvanlar arasından sızan solgun ışık yüzünü ancak aydınlatabiliyordu. Güldü. Gülerken kızıl dudakları arasında beyaz dişleri göründü.

"Tanrı'ya inanıyor musun?" diye sordu kadın.

"Bilmiyorum," dedim.

Oysa inanıyordum. Soruyu niçin sorduğunu sormak istedim. Ama sormadım. Çünkü elimi şimdi güçlüce sıkıyordu kadın, erguvanlar arasından sızan ışıkta yüzünü de iyice görüyordum, ve yüzünden, saçlarından, yarı açık dudaklarından o güne dek tanığı olmadığım yeni bir hayat kokusu vuruyordu burnuma –bu hayat yabancı bir hayattı belki, çünkü elini elimden ayırıp, sırtındaki kalın mantosunu ak karların üzerine serdiğinde dişlerim çarpıyordu, ama entarisini böğürlerine çekip mantosunun üzerine yattığı zaman onun çıplak kalçalarından, karnının çıplak etlerinden, çıplak bacaklarından vücudumun her köşesinde bir ateş yanmıştı, ateş bütün vücudumu sarmıştı, ve vücudumu saran bu ateşle ben orda yanıp kül olduğumu, ve bedenimin şimdiye dek bilmediğim, gizemli, belki de kutsal bir âleme girdiğini hisseder gibi oldum.

Sonra... Sonra...

Benim ömrüm orda bitmiş gibi geldi bana. Karlı ve karanlık sokaklarda yürürken, boğazımın içine acı bir yumru sokuluyordu. Bazen köşe başlarında duruyordum, sırtımı soğuk duvarlara yaslayıp ağlıyordum. Sokaklar bomboştu, insansızdı; ben yalnızdım, ama insanların gereği yoktu bana, belki benim de onlara; çünkü sevgim yitikti, Tanrı'nın varlığına da inanmıyordum belki, oysa evimize dönerken Karasu'da kilisenin, Fontannaya'da sinagogun, Kantar'da camiinin yanından geçmiştim.'

25

Ellerini göğsü üzerinden geçen kayışlardan ayırdı. Uzunca bir süre uzaktan çıkan, ve kendisini çağıran bir sesi dinler gibi kulak kabarttı. Sonra yüzündeki terleri iki eliyle sildi, ve, gene o uzak ve müphem sesi dinlemek istermişçesine, başını eğdi; ama arkadan gelenlerin ayak sesleri yaklaşıp yavaş yavaş kesilince, gizli seslerle ilgisini kesiverdi. Başını kaldırdı; göğe, güneşe bakmak geçti içinden, ama bakmadı. Karşıki ormandan sıcak ama nemlice bir yel esiyordu. Yol ışıl ışıldı; ama ışıltılara gölgeler uzanmışlardı. Hava sıcaktı, ama sıcak havada hafif ve serince bir akıntının dalgaları teğmene yaklaşıp uzaklaşıyorlardı; bazen de yanı başlarına sarkık ellerine sarılıp teğmeni serinletiyorlardı. Yolun bu noktasında niçin durduğunu bilmiyordu teğmen. Yolun ışıltıları üzerindeki gölgeler silinmişlerdi, ve yol beyaz bir alevin içinde kalmış gibiydi.

Teğmen gözlerini yumdu. Yumdukça yummak istiyordu gözlerini, çünkü gözleri öyle yumuluyken, sıcağın etkisi zayıflıyordu, ve yoldan uzak bir yerde bulunduğunu, karla yüklü erguvan ağaçlarının altında o kadınla, o kadının kucağında yattığını düşünebiliyordu teğmen.

28

Askerler yoldaydılar. Yola dikili heykeller gibi duruyorlardı. Kolları dirseklerine kadar sıvalıydı askerlerin, bağırları açıktı, saçları alınlarına yapışıktı, tozlu şakaklarından göğüslerine terler sızıyordu; ve tıpkı teğmen gibi, ne bir ses çıkıyordu ağızlarından, ne soluk; ama ölü değillerdi; ölümden korkmuyorlardı üstelik, oysa açık göğüslerinde ne bir haç vardı, ne bir muska.

Derken bir gümbürtü koptu, ağır ve boğuk. Ama onlar kımıldamadılar, titremediler bile; yalnızca kaburgalarına yapışık sıcak gömleklerini ormandan esen serin bir esinti yaladı, ve başlarını kaldırıp ormana baktıkları zaman, gümbürtü onlardan korkmuşçasına, pes bir iniltiyle ormanın derinliğine gömüldü, ve öldü.

Güneş hâlâ gökyüzündeydi, ama batı ufku üzerinden yükselen kapkara bir bulut ormanın gerisinden yükselen kestane renginde başka bir bulutla karşılaşmak, karşılaşıp kapışmak üzereydi. Ormandan yel esiyordu soğuk ve rutûbetli; teğmense askerlere bakıyordu. Sonra elini kaldırdı.

"Marş, maaaaaaaarş!"

Ve yürüdüler gene. Dün, ve dünden önceki günlerde yürüdükleri gibi. Sessizce.

27

Güneşin sıcağı azalmıştı. Serin bir yel esiyordu ormandan, ve yel askerlerin gömlekleri içine girip onların koltukaltlarını serinletiyordu. Birkaçı konuşmaya başlamışlardı; bazıları ağızları içinde birikmiş koyu ve kara tükürükleri tükürüyorlardı yola, ve ormana yaklaştıkça, yüzlerinden sertlik siliniyor, bazıları gülüyorlardı bile.

Gümbürtü filan duyulmadı fazla. Batının ufku üzerine birikmiş kara bulutlar ormana doğru aktılar, ormanın gerisinden göğe yükselen kestane renginde bulutlar batıya doğru aktılar, sonra durdular, az daha kabarıp korkunçlaştılar, sonra gövdelerini gerdiler, biçimsiz kolları kıvrıldı, sonra bağlarından kopmuş kara parçalar, zincirden kurtulmuş kara itler gibi, bulutların altından geçerek, düzlüğe indiler, sonra da iki bulut, iki zalim kardeş gibi karşı karşıya durdular, ve durunca, iki kardeş olduklarını aniden anlamışlarcasına, birbirlerine sarılıp kucaklaştılar, ve güneş bu barışın şerefine daha bir güçle parladı, parladı da yeri ve göğü gümüşten sicimlerle bağladı.

Yağıyordu.

28

Uzun sürmedi yağmur. Belki on dakika. Ama bol bol yağdı. Askerler iyice ıslandılar; yol da iyice ıslandı, düzlük de iyice ıslandı ve düzlüğün yüzünde sarı ve solgun otlar, mutlu yüzlerde ışıldayan gözyaşları gibi, ışıldadılar.

Teğmen adımlarını sıklaştırdı, ve, ancak ormana yüz adım kala, yavaşladı. Görünürde kimseler yoktu. Orman sessizdi. Ama öylesine sessiz ki... Ölü gibiydi orman. Ormanın kıyısında bir tank duruyordu, kulesi çöküк, yanık, boyasız. Tankın henüz pas tutmamış demirlerinden bir çizgi uzuyordu yamaca doğru; öyle bir çizgi ki... Bir el göğe uzanıp göğün gök göğsündeki ebemkuşağından bir parça koparıp yola atmıştı sanki; öylesine ışıl ışıldı çizgi. Çizgiye bakarken: *Marş! marş! Teğmenim, arkadan ölüm geliyorsa ilerde bir yerde Tanrı var,* diyesi geliyordu insanın.

Az daha ilerlediler.

Yanık tankın az uzağında iki kamyon ilişti gözlerine. Kamyonlardan biri, ürkmüş bir at gibi, diklemesine duruyordu yamaçta, öteki ise yamacın dibindeydi.

Teğmen iki kamyonun az uzağında durdu; durunca dönüp arkadakilere baktı; sonra ağır adımlarla kamyonun çevresinde yürüdü. Sağ tarafta, sırtları bodur çalılarla örtülü tepecikler vardı. Bu tepelerle ormanın arasındaki yol boştu, ama ormanın kıyısındaki meşe ağacının altında başka üç tank daha duruyordu. Güneş sıcaktı, ne ki ışınları öncesi gibi yakıcı değildi; üstelik, ağaçların tepeleri hışır hışır titreşiyorlardı hafif esintide.

Teğmen ormana doğru yürüdü. Askerler tembelce, yorgun argın, ama teğmenin kendilerinden uzaklaştığından memnun, tüfeklerini omuzlarından indirip yolun kıyısına çekildiler, ve kimi yamaca oturdu, kimileri de kendilerini yamaca sırtüstü bırakıverdiler; sonra yavaş yavaş doğruldular, ve kimi gömleklerinin düğmelerini çözdü, kimileri de sigaralarını sarmaya başladılar.

29

Yamaç oldukça yüksekti burada, ve telgraf direkleri oldukça kısaydı, direklerin arasına çekilmiş teller de oldukça alçaktı burada. Kasım, çizmelerini ayaklarından çıkarmış, sargılarını kuru otlar üzerine yaymayla meşguldü; Cumay'sa tepenin üzerinden geçen telgraf tellerine dalmıştı. Kasım, başını Cumay'dan yana kaldırdı.

"Hey, Cumay!"

Cumay ses etmedi. Kımıldamadı bile.

"Hey, Cumay!"

Cumay'dan bu kez de ses soluk çıkmayınca, Kasım dizleri üstünde durdu, elinde tuttuğu çizmesini Cumay'ın kıçına salladı.

"Dikilmiş durma öyle önümde bir heykel gibi!"

Cumay, telgraf tellerine bakarken, eliyle kıçını sıvazladı.

"Çekil be!" dedi Kasım.

"Neyin var, sarı Tatar!" dedi Cumay, Kasım'a bakmaksızın, ve öfkeli bir sesle.

"Sargılar... Çekil de güneşte kurusunlar."

Cumay iki adım sağa attı; gözleri hâlâ alabildiğine açık, hipnotize edilmiş bir adam gibi, telgraf tellerine bakıyordu. Kasım, Cumay'ı kaşları altından süzdü. Sonra sordu:

"Ne görüyorsun orda?"

"Kuş," dedi Cumay.

"Ne kuşu?"

"Kuş! Kuş ne, bilmiyor musun?"

"Bir tel cambazını gördüğünü sandım. Kuş mu görmedim hiç?"

"Böylesini görmedin."

"Ne kuşu? Ardıç mı?"

"Yok, serçe. Bak hele!"

"Serçe mi görmedim?"

"Ama bir bak hele! Böylesini görmedin."

"Nerde?"

"Telde," dedi Cumay.

Kasım, telgraf tellerine baktı.

"Görüyor musun?" diye sordu Cumay.

"Evet... Görüyorum. Ama onlar kuş mu?"

"Kuş," dedi Cumay yavaşça.

Hasan da ayağa kalktı, eliyle teli gösterdi.

"Şunlar mı?"

"Evet," dedi Cumay.

"Ama uçmuyorlar."

"Uçmazlar," dedi Cumay.

"Neden?"

"Ölüler de ondan."

"Yani cansızlar mı?"

"Cansız elbet. Canlı olsa uçarlardı."

"İnanmıyorum," dedi Kasım, "bir taş at bakayım, uçmazlar mı?"

"Uçmazlar," dedi Cumay.

Sustular. Şimdi üçü de ayaktaydı, üçü de telde birbirinin yanında duran üç serçeye bakıyorlardı. Az ötedeki askerlerin arasından iki kişi daha ayağa kalkıp yamaca geldiler.

Gene konuşma başladı:

"Onlar kuş mu?"

"Kuş ya, kuş. Görmüyor musun?"

"Serçeler."

"Uçmuyorlar ya hu, uçmuyorlar."

"Neden acaba?"

"Cansızlarmış... Öyle diyor şu Tatar."

"Tatar kuştan ne anlar. Dur hele bir taş atayım."

"At bakayım."

Taş attılar. Serçeler uçmadılar.

Başkaları geldi yamaca.

"Hey, Tatar! Neden uçmuyor şu kuşlar?"

"Neden uçsunlar?" dedi Cumay, yanı başında duran adamın yüzüne bakmaksızın.

"Onlar sizin putperest kuşlardan. Böylesi yok bizim memlekette."

Cumay ses etmedi.

"Hadi, sihirli bir laf söyle de uçsunlar. İnsan korkuyor adeta. Yoksa kurşun sıkarım."

Cumay hızla adamdan yana döndü.

"Sus, soluğu pis Rus iti!"

"No, no! Kızma be..."

"Kuşlara kurşun sıkayım deme!"

"Şaka söyledim," dedi adam.

"Şaka elbet," dedi öteki.

"Kuşlarla değil, insanlarla savaşıyoruz, kurşun sıkmaya gerek yok."

Cumay yatıştı, ötekiler de yatıştılar.

"Ama neden uçmuyorlar?"

"Cansızlar da ondan."

30

Önce Cumay tırmandı tepeye, telgraf tellerinin altında durdu. Sonra ötekiler geldiler, ve iri, açık, biraz da korkulu gözleriyle kuşlara baktılar.

Serçeler, öteki serçelerden farksızlardı. Yalnız, başcağızları göğüslerine düşüktü, ve canlıymışlar gibi, aşağıdaki askerlere bakıyorlardı.

Cumay'ın yanında duran adam ucuna süngü takılı tüfeği tele doğru kaldırdı.

"Dikkatli ol," dedi Cumay.

Adam başını Cumay'dan yana çevirdi.

"Cansızlar dedin ya."

"Evet, ama dikkatli ol," dedi Cumay.

"Ama cansızlar," dedi adam.

"Cansızlar. Ama düşüreceksen dikkatlice düşür."

"Belki uçarlar."

"Dene. Ama dikkatlice."

Adam, ucuna süngü takılı tüfeği az daha kaldırdı. Yüzü ağardı adamın, dudakları ucunda garip bir gülümseme belirdi.

"Uçmuyorlar," dedi. Sesi yavaş, azıcık titrekti.

"Ama süngü kuşa değmedi ki..."

"Yok," dedi adam.

Az ötedeki askerlerin arasından birkaçı daha ayağa kalkarak yamacın tepesine çıktılar, gülen gözleriyle kuşlara

baktılar. Hoş, ağlamaya sebep yoktu ortada –teldeki ölü serçeler sadece birer serçeydiler.

31

Çok geçmeden teğmen döndü ormandan.

Askerler, sırtları teğmene dönük, teğmenden, yoldan, savaştan habersizlermiş gibi, ölü serçelere bakıyorlardı. Ancak teğmen yamaca yaklaşıp, kendilerini yola çağıracağı anda, birkaçı yamaçtan indi, gözlerinde garip gülümsemelerle, başlarını yamaçtan yana attılar.

"Kuş, teğmenim!" dedi biri.

Öteki iyice anlattı.

"Telde üç serçe bulduk. Ölü... Sabahleyin bomba patlamalarından ölmüşler; öyle diyor Kırgız Cumay."

Yamaçtakiler de teğmenden yana döndüler. Ama konuşmadılar. Yüzleri asıktı. Biraz hüzünlüydü yüzleri. Biri öne çıktı. Adam boyluydu. Altın sarısı saçları vardı. Altın sarısı saçları alnına, ak şakaklarına dökülüydü. Yüzü sakindi. Yüzünün yanak kemikleri çıkıktı. Burnu azıcık dikti. Uzaktan bakılırsa çirkin görünebilirdi. Ama çirkin değildi adam. Kirpiklerinin uçlarında güneşin ışığıyla birleşmiş gözlerinin rengi, kuzey bir nehrin billur, sığ, ve saydam suları gibiydi.

İki elini öne doğru uzattı. Öne doğru uzalı ellerinin avuçları içinde üç serçeyi tutuyordu.

"Telde bulduk teğmenim," dedi adam.

Teğmen ses etmedi.

"İzin veriniz de gömelim."

Sonra, elleri hâlâ öne doğru uzalı, ışıltılı gözleri hâlâ teğmenin yüzünde, belki derin bir anlam taşımayan ama dinî bir edayla konuştu:

"N'olur sanki... Bunlar da canlıydı... Birkaç gün öncesi şu tellerde cıvıldaşıyorlardı. İzin veriniz de gömelim."

Teğmen yine ses etmedi; gülümsedi yalnızca. Ama gülümseyişiyle *gömünüz!* demişti sanki. Askerler de onun gülümseyişinden bu anlamı çıkarmış olacaklardı ki, birkaçı dizüstü çökerek, süngüleriyle serçeler için *mezar* açmaya koyuldular.

32

Güneş sıcaktı, ama hava sıkıntılı değildi. Batı ufku üzerinde birkaç parça katmer, sütbeyazı bulut duruyordu, ve güneş bulutlara yaklaştıkça, ormanın üzerinden esen yel, dinlendirici ve hoş bir serinlikle askerlerin yüzlerini okşuyordu.

Çukur hazırdı. Az ötedeki söğütlerin altında nazikçe, hastamsı bir yeşillikle büyümüş otları yoldular; çukurun dibine döşediler; sonra da serçeleri otların üzerine yatırdılar.

Ve öylece gömdüler serçeleri.

Kimi göğüslerini kabartmış, batı ufkunun üzerine inen güneşe bakıyor; kimi, belki istavroz çıkarmak arzusuyla elini kaldırıp göğsü üzerine koymuştu, ve gözleri yarı kapalı, ayakları dibinde kazılı toprağa bakıyordu; kimileri ise geçmişte, hayatın insanoğlu için değerli olduğu günlerde, ölülerin başuçlarında yanan mumların solgun ışığında söylenen *ebedî hatıra* duasının ezgisini yürekleri içinde duyuyormuşçasına, acı bir sızıyla dudaklarını ısırıyorlardı.

Öteki askerler de yamaca geliyorlardı, ve her gelen biraz ürkek, biraz da hüzünlü bir gülümsemeyle, fakat yüzlerindeki kederi örtmek istermişçesine, alayımsı bir sesle soruyorlardı:

"Cenaze mi? Kimin cenazesi?"

"Serçelerin," diyorlardı yamaçtakiler.

"Daha neler! Serçe cenazesi olur mu hiç? Papaz falan istemiyor musunuz?"

"Cenaze cenazedir. Serçe olursa da! Çıkar miğferini başından, kalpazan!"

Ve onlar miğferlerini ellerine alıp yamaçtan yana dönüyorlardı, sonra, başları göğüslerine eğik, sessizce yamaca bakıyorlardı.

Gömdüler. Üzerlerini söğüt dallarıyla örttüler. *Mezarın* başı ucuna bir miğfer koydular. Miğfere süngüyle çizip şu sözleri yazdılar: *Burada üç serçe yatıyor. Asker yoldaşlarının istirahat ettikleri bu yamaçta ebedî barış içinde yatsınlar.*

Üçüncü Bölüm

I

Ormanın kıyısında beş çukur saydılar. Taze toprak öbekleri üstünde kuru, bazıları çürük, kütükler yatıyordu. Ormanın içerisinden gelen rutûbetli yaprak kokuları, çürük ağaçların kokularına karışarak, askerlerin burunlarına vuruyordu. Ormanın kıyısındaki kalın meşelerin gövdesine yapışık toprak parçaları, balçık lekeleri göze çarpıyordu. Güneş ormanın gerisine inmişti. Yola ormanın koyu karaltısı uzanmıştı. Ormanın öbür ucu yoldan çok uzak değildi galiba ki, ötelerdeki seyrek ağaçların altına döşeli ıslak ve sarı yapraklar üzerinde güneşin altın sarısı ışınları keskin bir ışıltıyla parlıyordu. Tankların yanından geçtiler. Ormanın derinliğinde fazla tank vardı. Fakat, etrafta hüküm süren derin sessizlik, boş cephane sandıkları, boş petrol tenekeleri, boş konserve kutuları ormanın hayli zamandır askerler tarafından terk edildiğini belirliyordu.

Derken teğmen durdu. Bir süre boş kutulara baktı. Kutuların gerçekten boş olduklarından elin olmak içindi belki, yaklaşarak, birine bir tekme salladı. Boş kutu boğuk bir gürültüyle uçtu, meşenin kalın gövdesine çarptı, vınıltıyla meşenin dört-beş adım uzağına yere düştü, ve o anda, yoldaki askerlerin arasından biri bağırdı:

"Göl!"

Askerin bağırmasıyla, az ötede askerin boy göstermesi bir oldu. Asker tüfeğini ateşe hazır tutuyordu. Ve o haliyle teğmene doğru yürüdü. Yürürken konuştu:

"Ben yardımda bulunabilir miyim, teğmenim?"

"Evet," dedi teğmen.

"Ne gibi?"

"Ormanda tank var, cephane var, ama asker yok. Bakıyoruz da merak ediyoruz."

Tüfekli asker teğmenin on adım kadar uzağında durdu. Sırtında çamurlu bir yağmurluk vardı. Uykusuz yeşil gözlerinin çerçeveleri iyice kırmızılaşmıştı.

"Askerler az ötede, teğmenim," dedi asker.

"Hangi tümenden?"

"İkinci tümenin mekanize bölükleri... Geceleyin uçakların saldırısına uğradık. Cephane dolu kamyonlar ormanın ötesindeki bayırı iniyorlardı... Uçakların uğultuları kulaklarımıza çalındı ise de aldırmadık. Deyyusların hafiyeleri var galiba bu civarda. Kamyonlar bu bayırı inerlerken onlarca fişek hep birden yandı üzerimizde, ve işte o zaman..."

Teğmen askerin lafını kesti.

"Bölükler uzakta mı buradan?"

"Yok. Bu yol boyunca ilerleyin. Bir kilometre kadar ötede."

"Teşekkür."

Teğmen yola döndü, ve askerin eliyle işaret ettiği yere sık adımlarla yürüdü.

2

Askerle karşılaştıkları yerden yarım kilometre kadar uzaklaşınca görüntü değişti birden. Orman arkada kaldı.

Anayol burada iki kola ayrılıyordu. Sağdaki yol, oldukça yüksek bayırı inip, güneydoğuya, soldaki yol ise kuzeybatı istikametine uzuyordu. Orman, yolun güneydoğuya burulan noktasında sona eriyordu, ve ormanı bir duvar şeklinde böğürtlenler, sarmaşıklar ayırıyorlardı şoseden. Kuzeybatıya doğru uzayan toprak yolun her iki tarafı düzlüktü; sol taraftaki düzlükte küçük ve uzunlamasına bir göl vardı, gölün ötesinde ise iyice sararmış ekin tarlası. Gölün karşı yakası kamışlar ve yabanıl bitkilerle örtülüydü, orman tarafındaki kıyısı ise açıktı. Gölün yüz adım kadar uzağındaki toprak yolda iki sıhhiye kamyonu duruyordu. Kamyonlar kurbağa yeşiline boyanmışlardı. İki kamyonla gölün arasındaki sarı otlar üzerine, güneşte kurumaları için, gömlekler yayılmıştı. Suda, eteklerini böğürlerine kaldırmış, iki hemşire duruyordu. Güneş ışınlarının yansıları hemşirelerin ak kalçaları üzerinde titreşiyorlardı.

İki hemşire kendilerine yaklaşan teğmene ve teğmenin adamlarına dalmışlardı.

Teğmen, kamyonların az uzağında durdu. Askerler tüfeklerini omuzlarından ayaklarına indirdiler, alınlarındaki terleri sildiler; sonra tüfeklerine dayanıp, iki hemşireye baktılar.

Hemşireler sudan çıktılar. Biri eteğini dizlerine indirdi, öteki ona baktı, güldü, eliyle sol omzunun üzerine dökülü saçlarını düzeltti, başını arkaya attı, sonra ustasının elindeki kemiğe bakan heyecanlı bir it gibi, sıçraya hoplaya teğmene yaklaştı. Hemşire gençti.

Yolun kıyısında durunca teğmen gözlerini kızın yüzünden çıplak bacaklarına indirdi. Islak baldırları, yağmurdan sonra güneşli bostanın yeşil yaprakları arasından görünen bir hıyar kadar taze ve dipdiriydiler. Dudaklarına belli belirsiz bir gülümseme takıldı teğmenin, ve elini miğferine kaldırdı.

"Günaydın."

"Günaydın," dedi genç hemşire.

"Yüzüyorsunuz ha?"

"Evet," dedi genç kız, ve gelip, yanı başında duran arkadaşına baktı.

Arkadaşı otuzunda, belki otuzbeşinde, bir kadındı. Gözleri küçüktü, yüzü küçüktü, boyu uzunca ve inceydi; fakat göğüslerinden başlayıp aşağıya indikçe kalınlaşan vücudu bir armut şekline giriyordu. Az gerili bacaklarıyla toprakta sağlamca duruş, kalın kalçaları ve azıcık çıkık karnıyla, yavru doğurmak için geniş ve tükenmez bir istidat sahibi olduğunu belirtiyordu teğmene. Kadına bakarken, hafif ama hoş ürpertiler geçiyordu teğmenin içinden. Hemen yaklaşıp kadına konuşmak, kadına bir şeyler söylemek geçti içinde, ama heyecanlıydı, ve gittikçe artan heyecanı kadına konuşmasına engel oluyordu.

Gözlerini dolgun vücutlu kadından hemşireye götürdü.

"Sıcak mı?" diye sordu teğmen.

"Ne?" dedi hemşire, teğmenin sorusunu anlamamış gibi.

"Su," dedi teğmen, gülerek.

"Gir de dene."

"Teşekkür. Vakit yok, şekerim."

"Aceleniz niye?" diye sordu genç kızı hâlâ gülümseyerek.

"Savaş var da..."

Genç hemşirenin dudaklarındaki gülümseme silindi birden.

"Yallah öyleyse! Gördün mü kahramanı! Düşmanla tek başına savaşıyor gibi konuşuyor."

Teğmen salakça konuştuğunun farkına vardı, ve sustu.

Teğmenden fazla ses çıkmayınca genç kız döndü, eliyle arkadaşının belini doladı, elini onun kıçı üzerine koydu, ve sıhhiye kamyonlarına doğru yürüdüler. Teğmenden

uzaklaşırlarken, kolunu arkadaşının belinden ayırmaksızın, elini dostunun kıçı üzerinde salladı.

"Güle güle yiğit!"

Fakat az uzaklaşınca başını teğmenden yana çevirdi.

"Piyade olduğunuz belli. Parmağınızı ıslatmaktan bile korkuyorsunuz!"

Gülüştüler. Teğmen sağa, toprak yolun bayır aşağı indiği yana doğruldu.

O yandan sesler, bağrışmalar geliyordu.

3

Ormanın kıyısından göründüğü kadar sarp değildi bayır. Ormanın içerisinden çıkan yol, keskin bir buruluşla sağa sapıp, ormandan yarım kilometre kadar uzaklaşınca iniş başlıyordu. Yolun sağ tarafında ekin tarlası vardı. Ekinler tamamen sararmışlardı; yer yer çürümek üzereydi. Sol tarafta, yol ile ormanın güneye bakan kenarı arasındaki arazide, patates tarlası bulunuyordu. Tarlanın kıyısındaki patatesler topraktan çıkarılıp yola atılmışlardı, ve ordan ağır bir koku yükseliyordu havaya.

Teğmen bayırın üstünde durdu.

Patates tarlasının dibinden sesler, bağrışmalar geliyordu. Tarlada kamyonlar vardı. Rastgele duruyorlardı kamyonlar. Yola yakın kamyonun çevresinde bir grup asker birikmişti. Kamyonun egzozundan çıkan duman incele incele tarlanın yüzüne inip eriyordu. Arkadan gelerek teğmenin yanında duran çavuş kamyonlara baktı; ve bakışlarını kamyonlardan ayırmaksızın konuştu:

"İyice hırpalamışlar teğmenim. Kolayca çıkarabilecekler mi? Ne dersiniz?"

"Kamyonlardan cephane sandıkları boşaltılmış."

"Orası tarlanın dibi. Bulgur pilavı gibi. Boş olsalar da çıkaramazlar. Amirleri galiba... Buraya geliyor."

Teğmen başını çevirdi, arkadakilere baktı. Askerler iki hemşire üzerine nükteli sözler söylüyorlardı galiba ki, başlarını sıhhiye kamyonlarından yana çevirmiş, gülüşüyorlardı.

Teğmen batı ufkuna inen güneşe baktı.

"Saat kaç çavuş?"

"Dördü geçiyor. Dört onbeş."

"Hadi, aşağıya inelim. Yardımımıza ihtiyaçları var sanırım.

Askerler patates tarlası içinden, teğmense, yanında çavuş, yol boyu kamyonlara doğru yürüdüler. Yola yakın kamyonun yanındaki askerler, ellerini siper ederek, bayırı inen teğmene ve askerlerine bakıyorlardı. Sonra aralarından biri çıktı, yola gitti, yolun kenarında duran cephane sandığı üstüne oturdu. Çavuş, askerlere katılmak için, patates tarlasına girdi, teğmen ise cephane sandığı üzerine oturan adama doğru aynı tezlikte yürüdü.

4

Uzun boyluydu adam, subay üniforması, çizmeleri, yüzü çamurluydu. Yaşı otuzbeşin çok üstünde olmamasına rağmen, bir fırça kılı gibi sert sakalı ağarmak üzereydi. Ve yorgundu subay. Başı göğsüne düşük, dizleri üzerinden bacaklarının arasına sarkık kollarına bakıyordu.

Teğmen adamın üç adım uzağında durdu. Selâmladı.

"Üstteğmen Ç., yanılmıyorsam."

Üstteğmen Ç. teğmene bakmaksızın konuştu:

"Hayır, yanılmıyorsun. Ta kendisi."

Sonra başını kaldırdı, dudaklarını açmaksızın fakir bir gülümsemeyle güldü, ve eliyle yanıbaşında teğmene yer gösterdi.

"Gel, otur, teğmen."

Teğmen oturdu. Susuyorlardı. Aralarında üzerine konuşulacak hiçbir şey yoktu sanki. Belki de yoktu. Oturuşları, uzaktan bakan bir kimseye, candan iki arkadaş oldukları intibasını verirdi belki. Belki de gerçekten öyleydi.

Üstteğmen ellerini bacakları arasından kaldırdı, iç cebinden bir paket çıkardı, paketi teğmene uzattı.

"Yakacak mısın?"

"Yok," dedi teğmen.

"Öyleyse ben yakayım, sen konuş."

Üstteğmen sigarasını yakarken, teğmen başını kamyonlardan yana attı.

"İyice hırpalamışlar sizi."

"Evet," dedi üstteğmen; ağız dolusu sigara dumanını sakalının sert kulları üzerine boşalttı; sonra sordu:

"Ya sizi?"

"Üzerimizden uçtular. Sabahleyin üç ölü gömdük."

"Bizden fazla kurban verdiniz öyleyse."

"Piyade. Piyade her zaman fazla kurban verir."

"Ama bizim kaybımız sizinkinden önemli."

"Neden?"

Üstteğmen Ç. başını çevirdi, gözlerini teğmenin yüzüne dikti; bir süre baktı; teğmenin yüzünde okunaksız bir yazıyı heceler gibiydi.

"Neden mi?"

"Evet, neden?" dedi teğmen, "Neden? Tarlanın dibinde onüç kamyon saydık. Yukarda da iki sıhhiye kamyonu, eder onbeş. Oysa geceleyin geçen kamyonların sayısı yüzün üstündeydi."

Subayın gözleri içinde garip bir gülümseme belirdi.

"Ne kadar saf bir gençsin sen teğmen."

"Neden?"

"Neden! Neden! Materyalizme tapınan insanlarız biz. Tümen kumandanlığının emri; şu kadar kamyonla, şu kadar cephane, şu kadar makine ile Borislav'a ulaşmak. Bunlardan onu arkada kaldı, onbeşi burda, çamur içindeler. Bırakır da gidersem kumandanlıkta niçinini, nedenini nasıl anlatacağım? Materyalizme tapınan insanlarız dedim ya."

Subay sustu. Genç teğmenin konuşmasını bekliyordu galiba; gözlerini kırpmadan onun yüzüne bakıyordu. Teğmen T.'den ses çıkmayınca kamyonlardan yana çevirdi bakışlarını.

"Ben sana bundan çok daha önemli şeyler söyleyebilirim, ama şimdi değil. Bekleyelim, savaş bitsin. Belki o zaman söylerim. Evet, belki."

"Niçin belki?"

"Çünkü savaşın nasıl biteceği henüz belli değil."

Üstteğmen Ç.'yi, kaşları altından süzdü teğmen. Onun konuşmasını arzuladı. Ama Üstteğmen Ç. susuyordu. Kendisi konuşsa? Düşündü. İçinden, 'Boşver!' dedi. 'Boşver! Küçüksün. Kendi küçük hayatını yaşa, büyük şeylere karışma; kaldıramayacağın taşı kaldırmaya çalışma.'

Ayağa kalktı teğmen.

"İsterseniz deneyelim."

Üstteğmen Ç. sigarasını ayağı dibine bıraktı, çizmesiyle basıp söndürdü.

"Teşekkür. Yola yakın şu kamyonu çıkarabiliriz, yardımınızla."

Kamyonlara doğru yürüdüler. Patates tarlasına girmek üzereyken, Üstteğmen Ç. teğmenin kolunu tuttu.

"Sana bir ricada bulunabilir miyim teğmen?"

"Buyurun."

"İzin ve bana, gideyim."

Üstteğmen Ç. tepenin ötesindeki iki sıhhiye kamyonuna bakıyordu.

Bakışlarını baktığı yerden ayırmaksızın ekledi:

"Yorgunum."

"Sıhhiye kamyonlarında mı dinleneceksiniz?"

"Evet," dedi Üstteğmen Ç.

"Olur. Gidin."

"Teşekkür."

"Bir saat sonra gelir, sizi orda ararım."

"Yok, bir saat sonra olmaz."

"Neden?"

"Lut'un karısının başına geleni bilmiyor musun? Olabilir beni beklenmedik bir durumda görürsün de bir salkım tuza dönüşürsün."

Teğmen güldü.

"Âlâ. Geç gelirim öyleyse. Uğurlar ola."

5

Üstteğmen Ç., teğmenin yanından uzaklaştı, teğmense az uzaktaki askerlerden yana dönerek bağırdı:

"Çocuklar! Ormana! Bulabildiğiniz kadar dal getirin buraya!"

Ormandaki ağaçların tepeleri batmak üzere olan güneşin alaca ışınlarıyla örtülüydü. Az önce sarmaşıklarda cıvıldaşan kuşlar susuyorlardı yavaş yavaş. Askerler yarım saat sonra döndüler. Ormandan getirdikleri kuru çalı ve çıraları yolun kenarına yığıştırdılar. Yola yakın kamyonun bordasına yazılı N.G. harflerini görünce güldü teğmen. Çavuş, teğmene yaklaşmıştı.

"Başlayalım mı, teğmenim?"

"Başlayın," dedi teğmen, hâlâ gülümseyerek.

Askerler kamyonun çevresine birikmeye başladılar. Şoförlükteki şoför, haber vermeden gaza bastı. Kamyonun arka tekerlekleri hızla döndüler. Sonra durdular. Lastik çembere bir tekme salladı Hasan, yumruğunu kamyonun bordasına vurdu.

"İnat boğa! Baksana, iyi bir otlak buldum diye inat ediyor. Gelin be çocuklar, yapışın şuna, bakalım inadı ne kadar sürecek."

Askerler omuzlarını kamyona dayadılar. Şoförlükten sürücünün kafası göründü.

"Hazır mısınız?"

"Hazırız! Bas gaza haydi!"

Motor gürültüyle işe geçti.

"Vire!"

Yüzler kızardı.

"Vi-re!"

Boyunlarında kan damarları belirdi.

"Bir daha!"

"Viiii-re!"

Ve kamyon uzun bir süredir içerisinde barındığı barınağı bırakıp az öne çıktı; sonra, askerlerin ellerinden ve omuzlarından kurtulmak istermişçesine, hızla ilerleyip yolda durdu.

"Bravo!... Bravo, piyade! Peksimetle beslendiğiniz belli!"

Askerlerin arasından biri geri seslendi:

"Hükümet bizi bilerek ve mahsus peksimetle besliyor, kuzum! En hafif maddenin karşılığına en zor işleri başarıyoruz!"

Güneş batmadan önce üç kamyon daha çıkardılar tarladan.

6

Dördüncü kamyona yanaştıkları zaman güneş iyice inmişti ufka –batmadan önce ormanın üzerine ateşten bir yorgan atmıştı sanki; öylesine kızıldı ağaçların tepeleri. Bayırın üstündeki yola yakın ağaçların gölgeleri, taşlar üzerine oyulmuş gravürler gibi uzanmışlardı. Askerler yorgun argın, kamyonu omuzladılar gene. Kamyonun arka tekerlekleri yarımlarına dek toprağa batıktı. Motor gırıldadı, ve sustu, şoför mahallinden başını uzatıp askerlere baktı sürücü:

"Ötekiler kadar kolay olmayacak sanırım, ama deneyin bir!"

Tekrar gaza bastı. Tekerlekler hızla döndüler. Sol tekerleğin altında taş vardı galiba ki, Hasan'ın burnuna yanık lastik kokusu vurdu.

"Dal getirin, dal!" diye bağırdı Hasan.

Dal getirdiler, kamyonun arka tekerleri dibine koydular, tekrar omuzladılar kamyonu. Gene de yüzler kızardı, boyunlarında kan damarları kabardı. Ama nafileydi. Kamyon durduğu yerde durmuyor, durmadan dönen tekerlekler, askerlere kamyonun yola çıkmak istemediğini söylüyorlardı sanki.

Hasan terler içindeydi. Bir yandan kamyonu itiyor, öbür yandan boyuna bağırıyordu:

"Ha, gayret! Ha, gayret! Az daha!... Dal atın çocuklar, dal! Kalınca dal getirin, bu inceler olmuyor. Kalıncaları..."

Az uzağında duran adam dayanamadı.

"Dal! Dal!... Kendin yatıver şu tekerleğin altına!... Hem kalın kemiklisin! Kolayca çıkar kamyon!"

Sustu adam. Alnındaki terleri sildi.

"Görmüyor musun? Kamyon istifini bozmuyor, sense dal! dal! diye bağırıyorsun avaz avaz durmadan!"

Geridekiler de doğruldular. Hasan, yumruğu hınçla sıkılı, kendisine konuşan adamın yüzüne bakıyordu. Ama teğmen kendilerine yaklaşınca ikisi de yatıştı.

7

Bayırın üstünde durduğu zaman, ağır bir gırıltıyla kendisine yaklaşan kamyonu gördü. Kamyonun karaya boyalı farlarının dar aralarından, ateş böceklerini ansıtan, iki ince ışık düşüyordu yola. Gece sessiz sakindi. Ay ışığı vardı. Ormanın üzerindeki ay göğe çıkmak üzereydi. Bir ara durdu kamyon. Kamyona yaklaşmayı düşündü teğmen, ama hemen caydı bu düşüncesinden. 'Az mı yol yürüdün, bir de onun yanına gitmek istiyorsun? O gelsin sana' dedi içinden, ve elinde tuttuğu bataryalı feneri yaktı. Kamyon, yorgun bir beygir gibi, ağır ağır yol almaya başladı. Teğmenin on adım kadar uzağındaki ağacın dibinde duran nöbetçi asker teğmenden yana seslendi:

"Yarım saattir duruyor orda, teğmenim."

"Ormanda fazla kamyon var," dedi teğmen.

"Evet. Birkaç kez buraya yaklaşıp geri döndüler."

"Yolun ne yöne gittiğini bilmiyorlar sanırım."

"Karanlık değil ki."

"Değil," dedi teğmen.

Şoförlükten bir adam atladı yola. Teğmenin elindeki fener tekrar yandı, ve yoldaki adam ışığa doğru adımlarken sordu:

"Kaçıncı tümen?"

"Siz?" dedi teğmen.

"Kamyonlarda yaralılar var, Zasalye'den geliyoruz. Burada yol iki yöne ayrılıyor. Hangisini takip edeceğimizi bilmiyoruz."

"Bayır aşağı ineni. Zasalye yolundasınız. Devam ediniz."

"Teşekkürler birader. Teşekkür ederim."

"Çok mu yaralı var kamyonlarda?"

"İkiyüz kadar."

"Nerden?"

"Nerde bulursak alıyoruz. Sizin aranızda yaralı var mı?"

"Yok."

"Acayip!"

"Neden?"

"Aranızda yaralı yok da. Yeni mi alındınız askere?"

Adamı sövmek geçti içinden teğmenin. Ama sövmedi. Gölden yana döndü. Yolda duran adam bir şeyler daha söyledi, ama teğmen dinlemedi. Yoldaki kamyonlar bayıra yaklaşırlarken, teğmen göle doğru yürüdü.

8

Ormanın üzerine yükselmiş bulunan ay, ışınlarını gölün yüzüne sermişti. Batıda ufuk, güzün sisleri altında yatan Zaparojye ovasından kopmuş bir parça misali, mosmordu. Suyun yüzündeki ışınların akışları gölün karşı yakasındaki kamışların diplerini aydınlatmıştı. Kamışlar, göl, ekinler bu eylül gecesinde sessizce ve hüzünle geçip gitmiş yaz gecelerini anımsatıyorlardı adeta.

Genç hemşire gölün kıyısındaki çimenlerin üstünde oturuyordu. Başı, önünde dikili dizlerini dolamış kollarının üzerine eğiliydi; sessizce ve kımıldanmaksızın gölün durgun ve ışıltılı sularına bakıyordu. Kendisinin yanına gelip durmuş teğmeni görmedi. Belki de görmezlikten geldi. Teğmen eğildi, yerden küçük bir taş kaldırdı, taşı göle attı. Suya düşen taşçık, bir öpücük kadar hafif bir ses

çıkardı, ve battı. Hemşire, suyun yüzündeki halkalara bakarken, başını kolları üstünden kaldırmaksızın konuştu:

"Balıkları rahatsız ediyorsun, teğmen."

"Yalnız balıkları mı?" diye sordu teğmen. Hemşire cevap vermedi.

Hemşirenin yanına oturdu teğmen.

"Seni rahatsız etmiyorum ya?"

"Yok," dedi kız, bakışlarını sudan ayırmaksızın.

"İyi. Bense geleyim, gelmeyeyim diye tereddüt ettim."

"Savaşta tereddüt etmen iyi değil," dedi kız.

"Evet. Ama savaşta..."

Sustu teğmen. Oysa konuşmak istiyordu. Kıza bir şeyler daha söyleyesi geliyordu. Ama nasıl? Ve ne? Ne diyecekti? Bilmiyordu. Unutmuştu. Eliyle ayakları arasındaki toprağı yokladı, suya taş atmak için taş aradı. Bulamadı. Ancak şimdi, ikisinin arasındaki suskunluk uzadıkça, tedirgin oluyordu teğmen. Niçin gelmişti buraya? İsteyerek mi gelmişti buraya? Hayır. Ayakları sürüyüp getirmişlerdi onu buraya, ve işte, yıllar yılı içerisine hiç kimsenin girmediği bir bahçenin demirleri paslı kapısı önünde duruyordu şimdi teğmen. Demirleri paslı kapıyı açıp o bahçeye girecekti teğmen. Niçin?

Genç hemşire, başı hâlâ kolları üzerine eğik, bir süre sessizce baktı göle; sonra gülümsedi. Onun gülümseyişinde güzellik, yakınlık, veya sıcaklık görmedi teğmen. Fakat hemşirenin ışıltılı gözlerine baktıkça, gülüşünün sağlam ve güçlü olduğunu anlıyordu. Daha fazla; demirleri paslı bahçe kapısını açıp bahçeye girebileceğini, hatta girmesi gerektiğini, hisseder gibi oluyordu.

Hemşire başını kaldırıp teğmenin yüzüne baktığı anda hafif bir titreme geçti içinden. Göl, gölün yüzündeki ayın ışınları, karşı yakadaki kamışlar, ve tarla az önceki hüzünlü sessizliklerinden kurtulmuşlardı. Gece sakindi. Ortalık

sessizdi. Savaş yoktu. Göl de, tarla da barış içinde, ve canlı yaratıklarmış gibi, ikisinin nefes alışlarını dinliyorlardı.

9

Hemşirenin gözleri teğmenin yüzündeydi. Gözleri iriydi. Yüzü aktı. Dudakları kuruydu. Omuz başlarında hafif bir titreme vardı. Omuz başlarındaki titreme gittikçe artıyordu, arttıkça dalga dalga kollarına, kollarından dizlerine, dizleri üstünde tuttuğu ellerine iniyordu.

Teğmene bakıyordu hemşire. Titreme bütün vücuduna dağıldıkça, gözleri dumanlı oluyordu.

Derken elini kaldırdı, şakağı üzerine düşen bir tutam saçı arkaya attı, ve güldü.

"Niye gülen?" dedi teğmen.

"Güldüm mü?" diye sordu hemşire.

"Güldün," dedi teğmen.

"Ağlayayım mı?"

Teğmen ses etmedi.

"Ağlayayım mı?" diye sordu hemşire tekrar.

"Yok... Gül," dedi teğmen.

Gözleri ışıl ışıldı hemşirenin. Bir kış gecesinde gökyüzünde parlayan iki yıldız gibiydi. Teğmene bakıyordu. Ve gözlerinin köşelerinde iki damla yaş vardı.

"Ağlarım, istersen."

"Yok, ağlama; gül," dedi teğmen.

"Ama ağlarım da."

"Gül."

"İstersen ağlarım da."

Gözleri ışıl ışıldı hemşirenin. Gülen gözlerinin köşelerinden kurtulmuş iki damla yaş kuru yanakları üzerine iki çizgi çizmişti. Gözleri teğmenin yüzündeydi. Teğmenin yüzüne baktıkça, kendisinin yüzündeki gözyaşı çizgileri

kuruyordu, dudakları kuruyordu, yüzü kuruyordu; kopuk kopuk solurken, teğmenin yüzüne doğru uzanan boynu daha da uzanıyordu, ve uzanırken boğazının içine sokulmuş acı bir yumruyla, hemşirenin bir kurt yavrusu gibi ürüyeceğini hissediyordu teğmen.

Ama hemşire ürümedi. Elini kaldırdı; elini teğmenin şakağına değdirecekken, birden çekti, elini kendi dudaklarına kaldırdı, ve gözlerini –biraz öfkeli gözlerini- teğmenin yüzünden ayırıp, gölün ışıltılı sularına dikti. Ve teğmen, dizüstü durmasıyla, hemşirenin bileğini kavraması bir oldu. Hemşirenin eli, havada asılı, dalından kopuk bir yaprak gibiydi. Elinin tersi üstünde iki damla kan, iki ince çizgi çizerek, bileğine doğru sızıyordu. Ve suskundu hemşire.

Uzunca bir süre sustu. Neden sonra yavaş bir sesle:

"Nabzımı sıkıyorsun, teğmen," dedi.

Teğmen katı bir sesle konuştu:

"Hoşuma gitmiyor."

"Ne?" dedi hemşire, gözlerini gölün ışıltılı sularından ayırmaksızın.

"Kan."

"Savaş var."

"Burada savaş yok."

"Yok mu?"

"Yok!"

"... ölüm bu."

"Ölümden bahsetme."

"Neden?"

Teğmen ses etmedi. Az sustuktan sonra, hemşireye değil de, aralarına girmiş üçüncü bir şahsa konuşur gibi:

"Kandan, ölümden konuşma," dedi.

"Âlâ. Konuşmayacağım," dedi hemşire.

"Burada savaş yok."

"Yok."

"Burada gece..."

"Evet."

Bir çağrım ötede duran sıhhiye kamyonuna baktı teğmen.

"Saat kaç?"

"Henüz erken."

"Gitmeliyim ben."

"Neden? Nereye?"

"Askerler bekliyorlar."

"Acele mi?"

"Değil."

"Henüz erken."

"Üstteğmen Ç. burada mı?"

"Evet. Kamyonda... Uyuyorlar."

"Saat kaç?"

"Bilmiyorum. Erken daha."

"Dur hele, bakayım bir."

Teğmen, bilekteki saatini yüzüne kaldırdı.

"Kaçmış?"

"Karanlık. Göremiyorum."

"Getir, ben bakayım."

"Bak, görüyor musun?"

Hemşire teğmenin elini tuttu.

"Saat kaçmış?"

"Bilmiyorum."

"Göremiyor musun?"

"Huuu... Sıcak."

"Ne?"

"Elin."

"Seninki de."

"Sıcak mı?"

"Evet. Hem küçük... Çok mu sıkıyorum elini?"

"Yok."

"Ağrımıyor mu?"

"Bilmiyorum. Yok, ağrımıyor."
"Yok mu?"
"Sık, istiyorsan."
"Ama ağrır."
"Ağrısın... Sık."
"Ağrıyacak ama."
Hemşire gözlerini teğmenin yüzüne kaldırdı.
"Güzeldin," dedi.
"Ne zaman?" diye sordu teğmen.
"Akşamleyin... İlk gördüğümde."
"Sen de."
"Benimle konuşmak istemedin ama."
"İstedim. Asker vardı yanımda."
"Ben şöyle böyle bir kızım. Sense subay."
"Yok."
"Umursamadın beni."
"Değil."
"Ama ben bu geceyi hiç unutmayacağım. Hiç, hiç unutmayacağım. Bir gün gelir de sen önemli bir kişi olursan dahi... Çok, ama çok önemli bir kişi olursan da, tüm askerlerin karşısında dikilmiş bir heykel gibi durursan da, ben seni hep böyle göreceğim. Unutmayacağım bu geceyi."

Yutkundu hemşire. Dudakları arasından çıkmış son kelimeler kuru boğazının içinden halka halka döküldüler. Sonra başını arkaya attı, bir süre öylece oturdu.

10

Ormanın üzerine yükselmiş ay, öncesinden daha keskin bir ışıltıyla aydınlatmıştı gölün yüzünü. Yerin dibinden çıkar gibi bir uğultu geliyordu uzaktan. Bayır aşağı

inen yolda arada bir ses duyuluyordu, göle çökmüş sessizliği bozmaksızın orda eriyip gidiyordu.

Hemşire, gözlerini teğmenin yüzüne kaldırdı; baktı, baktı, ve onun yüzünde fani bir şey görmüşçesine, güldü.

"İzin ver, başından kasketini alayım," dedi hemşire.

"Neden?" diye sordu teğmen.

"Bilmiyorum neden. İzin ver, alayım."

"Al," dedi teğmen.

Hemşire, teğmenin kasketine uzanırken, teğmen kızın belini doladı, ve susamış bir insanın iştahıyla, hemşirenin boynunu öptü.

Bir süre kucak kucağa kaldılar.

Birbirlerinden ayrılınca, suçlu insanlar gibi, gözlerini yere indirdiler. Hemşire, teğmenin kasketini göğsü üzerine bastırmıştı.

II

Uzakta atılan topların muhteşem yankıları, ormanın derinliğinde boğuluyordu. Batı göğü bir ağarıp, bir kararıyor, yoldan araba ve kamyonların gürültüsü geliyordu.

Teğmen gürültülere dalmıştı. Gözlerini hemşireye çevirdiği zaman bakışları, kendisine bakan, hemşirenin bakışlarıyla birleşti.

"Nereye bakıyorsun?" diye sordu teğmen.

"Sana," dedi hemşire, ve başını teğmenin göğsüne dayadı.

Hemşirenin göğüs düğmeleri çözüktü ve aşağıya doğru çekilmiş gömleğinin yakası arasından omuz başı görünüyordu.

Hemşire cansız gibiydi; soluk almaksızın teğmenin kucağında yatıyordu. Teğmen onun çıplak, kaz akı omuz

başına baktıkça, ayaklarındaki hafif titremenin tüm vücuduna dağıldığını hissediyordu.

Elini hemşirenin omzuna değdirdiği zaman, yaşadığını, yaşadığını ve hemşireye yakın olduğunu anladı teğmen.

Uzaklarda atılan topların gümbürtüleri şimdi daha yakın bir yerde boğuluyorlardı. Tarlanın yüzünden hafif ama soğukça bir yel esiyordu, ve yel, az önceki pürüzsüz gölün yüzünü mıncık mıncık etmişti. Sol koluyla göğsü arasında, bir yavruyu tutar gibi, tutuyordu şimdi hemşire teğmenin kasketini; sağ eli ise gözlerindeydi.

Hemşire hemen hemen dudaklarını açmaksızın, yavaş, yavaş olduğu kadar da soğuk bir sesle:

"Erkek misin?" dedi.

Teğmen ses etmedi. Fakat, hemşire yukardaki soruyu aynı soğuk sesiyle tekrarlayınca, kalbine soğuk bir el çıktı teğmenin. Hemşire kasketi yere bırakmış, eli teğmenin göğsünde, inatla, hırsla, teğmenin göğsündeki derin ve ölümsü bir yaraya bakar gibiydi. Teğmenin alnına ter damlaları birikmişti. Kulaklarında bir uğultu vardı. Kalbi işkence içindeydi. Göğsünde hemşirenin sıcak memeleri, ama hayattan kopuk ve uzak, korkuyla, tüm gerçeklerden soyunuk, çırılçıplak ve yapayalnız bir âlemde olduğunu hissediyordu teğmen.

Ağır bir top gümbürtüsüyle kendine geldi. Başını gölden yana çevirdi. Biliyordu; ömrünün endişeli dakikalarını yaşıyordu. Yalnızdı teğmen. Kimsesizdi. Ayın altında ışıldayan gölün mıncıklaşmış sularına bakarken, daha önce, yıllar öncesi geçtiği bir sokağı hatırladı. Sokağın karşı yakasındaki evler, karla yüklü erguvan ağacı, bahçeye giren karla örtülü yol, yolun üzerinde ayak izleri gelip durdu gözünün önünde.

Yatışmış gibiydi teğmen. Gözlerini baktığı yerden ayırmaksızın, elini hemşirenin başı üstüne koydu, onun saçlarını okşadı; ve okşarken, 'Tanrı'ya inanıyor musun?' diye

sormak geçti içinden; ama sormadı. Yalnızca içinden kendi kendine: 'Sen kimsin?' dedi, ve kendisinden nefret etmişçesine, 'Sakat!' diye kestirip attı: 'ruhu ve bedeni sakat bir adamsın sen!' dedi içinden, ama o anda içinde oluşan yeni bir güçle elini hemşirenin yanı başına attı, onu kendine çekti. Hemşire yavaş, biraz da titrek, bir sesle fısıldadı.

"Hoşuma gidiyor..."

"Ne?" diye sordu teğmen, aynı fısıltılı sesle.

"Elin... Elini oramda tutuşun," dedi kız.

Teğmen daha bir güçle sıktı.

"Korkma," dedi hemşire, az önceki titrek sesiyle.

"Kim? Ben mi?" dedi teğmen.

"Evet. Biraz korkuyorsun galiba... İlk defan mı?"

"Yok... Ama..."

"İstiyorsun, değil mi? Gel... Kişioğlu sahtekârdır biraz. Canında bir aksilik var kişioğlunun. Canının çektiği ve arzuladığı şeylerden kaçıyor çoğu zaman nedense. Ama ben..."

Gömleğinin bütün düğmeleri çözüktü hemşirenin. Teğmenin eli onun çıplak omzundaydı. Omzu sıcaktı. Etleri sıcaktı. Etleri teğmenin elindeydi. Etleri teğmenin etindendi. Çıplak omuz başını sıktıkça boynundan geçen kan damarının çarpışını dudaklarının altında hissediyordu teğmen.

12

Yan yana uzanmışlardı. Sırtüstü yatıyorlardı. Yalnız omuz başları değiyordu birbirine. Hemşirenin sol eli gözlerinin üstündeydi; sağ elinin parmakları teğmenin saçlarıyla oynuyordu. Yel dinmişti. Top gümbürtüleri kesilmişti artık.

Hemşire elini gözleri üstünden çekti, başını tembelce çevirdi, teğmenin yüzüne baktı, ve güldü. Teğmen de güldü. Biraz acı, biraz garip, ama canlarından kopmuş gibi, birbirine benzeyen gülümsemeyle; kendilerini hayatın olağanüstü gerçekleri içinde bulduklarını belirleyen bir gülümsemeyle güldüler. Sonra yaşamak için, sevmek için birinin ötekine ihtiyacı olduğunu anlamışlar gibi, az daha birbirlerine sokuldular.

Ayın ışığında hemşirenin yüzünü iyice görebiliyordu şimdi teğmen. Yüzü güzeldi. Akşamleyin gölün kıyısında gördüğünden çok daha güzeldi hemşirenin yüzü. Dudaklarını onun yanağı üstüne götürdü, hafifçe öptü. Dudaklarını yanağından alnına, saçlarının nemli diplerine götürdü; kulağını öptü, boynunu öptü. Hemşirenin eli teğmenin yüzündeydi. Uzaklarda atılan topların ağır ve boğuk yankıları gene ormanın derinliğinde boğuluyorlardı. Hemşire, teğmenin kulağını sıkarken, bir şey mırıldanıyordu teğmenin kulağına soluğu altından. Ama teğmen duymuyordu. Belki dinlemiyordu. Top seslerine dalmıştı.

"Toplar... Batı ufku kıpkızıl... Duyuyor musun?"

"Evet," dedi hemşire.

"Savaş buraya geliyor."

"Doğuda ise tan yeri ağarıyor."

"Evet."

"Orda yeni bir gün doğacak."

Ses etmedi teğmen.

"Fakat sen..."

Işıltılı gözlerini teğmenin yüzüne dikti hemşire; bir süre baktı. Sonra uzandı, teğmenin başını iki eli arasına aldı, çekip göğsü üstüne bastırdı.

"Sen savaştan da, doğan günden de yakın ve büyüksün," dedi hemşire. Gölün az uzağındaki yoldan kamyonların gırıltıları, askerlerin azar ve küfürleri geliyordu.

13

Dört kamyon daha çıkarabildiler tarladan o gün. Kamyonlar bayıra yukarı yükselen yolun kenarına frenlenmişlerdi. Bayırın tepesindeki düzlükte, arkalarına orta menzilli toplar ekli, başka kamyonlar da vardı. Dallar ve yeşil ağlarla örtülüydü tümü. Kasım ve Hasan, ve başka üç-beş asker daha, bayırdaki dört kamyonu da ormanın ağaçlarından kestikleri dallarla örtmüşlerdi. Uzaktan, ve havadan, bakanın gözlerine topraktan fışkırmış sık ve birbirine bitişik çalılar gibi görünüyordu kamyonlar.

14

Teğmen, hemşirenin yanından ayrılıp, yamaçta durduğu zaman akşam olmuştu. Askerler bayırın dibinde yamaca oturmuşlardı. Hasan, Cumay, Kasım da yamaçtaydılar; ama üçü, kümenin hayli uzağındaydılar. Hasan, önüne dikili dizleri arasındaki otları yolup oyalanıyordu; Cumay, sigara içip, bir deniz gibi alabildiğine geniş, ve bir deniz gibi dalgalı, ekin tarlasına bakıyordu; Kasım'sa bir Kazan türküsü söylüyordu soluğu altından:

Bas kızım Hafife,
Sen basmasan men basam...

Ne ki, türkünün bütününü bilmiyordu galiba ki, her seferinde bir ah-lâ-lâ-lâm, ah-lâ-lâm'la tamamlıyordu beyiti:

Bas kızım Hafife,
Sen basmasan men basam...
Ah-lâ-lâ-lâm, ah-lâ-lâm,
Ah-lâ-lâ-lâm, ah-lâ-lâm.

Teğmen üçünün hayli uzağında durdu. İyice göz bağlanmadan önce üçüne yaklaşmayı düşündü. Ama niçin? Bilmiyordu niçin, yaklaşmak istiyordu işte.

Elini gömleğinin koyun cebine attı, *Potömkin* paketini çıkardı, paketin içerisindeki sigaraları saydı. Sekiz *Potömkin* sigarası kalmıştı pakette. Evet, sekiz sigara. Sigaraların ikisi buruşuktu; biri çatlaktı orta yerinden. Ama bir tırnak büyüklüğünde sigara kâğıdıyla yapıştırılıp içilebilirdi. Sekiz sigara. Onlar üç kişiydiler. Kendisi de onlara katılınca sayıları dört olacaktı. Dört kişiye ikişer sigara. Sigaralarını tellendire tellendire, en azından yarım saat, belki bir saat, çene çalabilirlerdi.

Düşündü. Ne konuşacaklardı? Biri Kırgız'dı, öteki Kazak Tatarı, üçüncüsüyse Kırımlı'ydı galiba. Yok, galiba değil, yüzde yüz Kırımlı'ydı. Demirci'liyim demişti. Geçen gün yanlarından geçerken de Demirci'nin lâfını ettiğini duymuştu. Demirci... Yalta'ya giderlerken, otobüs *Perreval*'ın üstünde durduğu zaman görürdü Demirci'yi otobüs penceresinden. Demirci dağının dibindeydi Demirci köyü. Büyük depremde köyün üzerine yüce kayalar, taşlar yuvarlanmışlardı dağdan. Kayalar kalakaldıkları yerlerindeydi hâlâ. Hasara uğramış, ve hasardan sonra onarılmış köy evleri de kayaların arasındaydı –ya da kayalar evlerin arasındaydı.

Evet, ne konuşacaklardı?

Kırgızistanlı ve Kazanlı'yla üzerine konuşacakları bir şey yoktu. Ama şu Demirci'li Hasan'la... Hoş, onunla da üzerine konuşabilecekleri bir şey gelmiyordu aklına. Ne söyleyecekti ona? Ya o?... Ne söyleyecekti teğmene? Geçen gün Demirci tütününden bir sigara ikram etmek istemişti kendisine. Konuşmasından belliydi: Cahilin biriydi. İlkokulu bitirmemişti belki de.

Düşündü teğmen. Düşünceleri Demirci'ye kaydı gene. Demirci'nin tütün tarlalarına; Demirci'nin dağına, kayala-

rına. Dağın dibinde, kayalar arasında bir köydü Demirci. Ama... Hoş, köy köydü. Bizim cahil köylülerimiz, okumuşlarımızdan çok daha akıllıdır, dememiş miydi babası? Oturup yarım saat kadar çene çalmak; Demiric'nin bir türküsünü dinlemek... Bundan daha hoş, daha dinlendirici ne olabilirdi savaşta?

Üçüne doğru yürüdü teğmen. Kendilerine az kala durdu. Başını bayırın yukarılarına kaldırdı. Sonra göğsüne eğdi. Düşündü. Durup dururken, ve damdan düşmüş gibi, gidip onlarla konuşmak... 'Kırımlı'yı incitmiştim... Bana konuşmak istemez belki. Ötekilerse... Biri Kazanlı'ymış, öteki de Kırgız. Yoksa Kazak mı? Her neyse. Ne konuşacağım. Kırımlı bir acılık besliyor gönlünde bana karşı... Bekleyelim... Acısı dinsin,' diye düşündü teğmen, ve başını tekrar bayıra kaldırdı. Üstteğmen Ç.'ye konuşmak, veya onu dinlemek, daha uygun düşüyordu gönlüne.

Bayıra yukarı doğru yürümeye başladı. Yürürken hemşire kızı düşündü: 'Sıhhiye arabası yanındandır belki; bu akşam da beni bekliyordur belki,' dedi içinden.

15

Üçü de yorgundu. Hele Hasan, vücudunun bütün kemiklerinde hissediyordu yorgunluğunu. Kasım'ın söylediği *Hafife* türküsü kesilince, derin bir sessizli çöktü yamaca. Hava sıcaktı. Ne ki, dünkü yağmurdan sonra, toprak iyice kurumamıştı daha.

Hasan kapotunu yere serdi. Kasım ve Cumay da Hasan'a yaklaşarak, kapotlarını yamaca yaydılar, ve üçü birbirlerinin yanına uzandılar. Konuşmuyorlardı. Dargın değillerdi ama. Hoş, Kasım belki birazcık dargındı Hasan'a. Atıp tuttukları oluyordu bazen. Biri ötekinin ayağına bastığı bir anda öfkeyle dökerlerdi içlerindekileri. Ama gene

de birbirinin yanına yatıyor, yemeklerini birbirinin yanında yiyor –bir ailenin çocuklarıydı sanki. Gerçekten, bir ailenin çocuklarıydı belki de.

"Hasan!"

Kasım'dı seslenen.

"Hasan diyorum be!"

"Neyin var?"

"Bir Demirci türküsü söyle bana."

Hasan dalgındı. Düşünceleriyle uzak bir yerdeydi Hasan. Demirci'deydi doğrusu. Ama Kasım'a Demirci türküsü söylemek niyetinde değildi. Kasım da ısrar etmedi. Sessizlik çöktü aralarına. Ve sessizlik, bir ara, üçünü birbirinden ayırır gibi oldu. Bunu Cumay, Kasım'dan önce sezinlemiş olacaktı ki, (ayırıcı sessizliği ortadan kaldırmak amacıyla) yavaş ve hafif bir sesle türkü söyledi:

Akkum'un bir kızı var,
Adı Sümbül.
Sümbül, güzel Sümbül,
Gönüllerde öten bülbül.

Ayırıcı sessizlik dağıldı. Az daha biribirlerine sokuldular. Hasan gözlerini yumdu. Ama uyku tutmuyordu gözlerini. Gözleriyle, aklıyla Demirci'deydi Hasan, ve aynı zamanda Kasım'ı ve Cumay'ı dinliyordu can kulağıyla- Kasım'ın (ya da Cumay'ın) Demirci üzerine bir soru sormasını bekliyordu. Ama beklemesi mi gerekti.

Cumay'ın Sümbül türküsü kesilince önceki sessizlik çöktü yine araya, ve Hasan araya çökmüş sessizliğine bir anlam vereyim, (ikisi uyuyorlarsa eğer) rüyalarını güzelleştireyim diye belki, Demirci türküsüne geçti yavaş, duyulur duyulmaz bir sesle.

Bahçelerde kestane
Dökülür dane dane
Dünya dolu güzel olsa
Alacağın bir dane

Hasan'ın söylediği türkü duyulur duyulmaz değildi; karanlığı deldi, ve üç kuşa dönüşerek, karanlığın içinden çıktı, karanlığın ötesinde bir yerde güneşin göz kamaştırıcı ışınlarına büründü, ve uçtular kuşlar üç yöne. Günlerce uçtular kuşlar, ve günün birinde kuşların birisi Kazan'a, ikincisi Kazakistan bozkırına, üçüncüsü ise Demirci dağına kondular, ve kanatlarından saçılan ışıklarla yurdun dört bir yanını aydınlattılar.

16

Öyleydiler. Üçü de hayalperest kimselerdi. Sonu görünmeyen yollarda taban teperlerken de, yolun taşı toprağında tabanları çatlayıp kanarken de, hatta uyurlarken gördükleri rüyalarda bile hayaller kurarlardı.

17

Cumay bozkırın ucunda duruyordu. Bozkırın ucu bucağı görünmüyordu –denizi görmemişti ömründe Cumay, ama denizi görenlerin söyledikleri denli genişse eğer, Kazakistan'ın bozkırı da bir deniz gibi yüceydi, genişti, ve bozkırda gökyüzü altından inmiş ak bulutlar misali –binlerce, onbinlerce koyunlar otluyorlardı.

Başından topuklarına dek tüllerle bürülü Sümbül çıkıp geliyordu Cumay'ın yanına koyun sürüleri arasından. 'Cumay'ım' diyordu Sümbül, 'bu savaş, son savaş! Fazla

savaşın gereği yok bize! Bizim topraklarımızda her şey var. Su, ot, ağaç, kuş, geyik... Hiçbir şey eksik değil bizim topraklarımız üstünde. Sen de üretici iki ele ve yetiştirici bir ruha sahip olduktan sonra, savaşın gereği yok bize. Hayvanlarımızla, ekinlerimizle, açlık nedir, yoksulluk nedir bilmeyeceğiz. Kendimize bakacağız. Kendimizden başka, halsiz olan, güçsüz olan komşularımıza da bakacağız. Savaşın sözü edilmeyecek gayrı bizim topraklarımız üstünde. Bu savaş son savaş! Git, düşmanı yen, geri dön, ve Kazakistan bozkırının ortasında sonsuz barışın şerefine ışıklar yak, türküler söyle, barışı kutsa!' Sonra çekip gidiyordu Sümbül, ve Cumay'dan uzaklaşırken de, 'Çabucak düşmanı yen ve geri dön! Seni bekleyeceğim Kazakistan'ın bozkırında!' diyordu Sümbül.

18

Kasım, İdil nehrinin kıyısındaki kurganın üstünde oturmuştu. Ama yalnız değildi Kasım; İdil'in kıyısında binlerce, onbinlerce anneler, çocuklar, ihtiyarlar, genç kızlar ve delikanlılar oturuyorlardı. Tümü dertliydi; yıllar boyu, yüzyıllar boyu oturmuşlardı öyle umutsuzca İdil'in kıyısında. Yalnız Kasım umutsuz değildi. İhtiyar ama besleyici bir ana gibi akıp giden İdil'in sakin sularına bakarken, uzaktan, çok uzaktan, belki de Kırım diyarından bir yiğidin günün birinde İdil'e geleceğini ve nehrin kıyısında oturan hüzünlü insanlara iyi bir haber, belki de kurtuluş muştusunu getireceğinden kuşkulanmıyordu; hatta, atını dörtnala koşturan yiğidin:

Hana mına geleyatır,
Ayağında kırmızı katır,
Çora batır geleyatır!

diye seslenişini duyar gibi oluyordu Kasım.

19

Hasan, Demirci Dağı'nın doruğu üstünde duruyordu.

Durduğu yerden Çadır Dağı'nı, Ayı Dağı'nı, Aypetri Dağı'nı, Canköy bozkırını, Alma vadisini... tek sözle bütün Kırım'ı görebiliyordu. Yeşil bağları ve bahçeleriyle ipekten yeşil entarisini giymiş, eteği Karadeniz'in beyaz dalgalarıyla nakışlı bir gelin gibiydi Kırım. Kırım, o denli güzeldi ki!... Birazcık korkutuyordu Hasan'ı Kırım'ın güzelliği.

Ama barışta korkunun yeri olamazdı. Korku da neymiş! Artık Demirci'deydi. Başını kaşıyacak zamanı kalmayacaktı Hasan'ın. Önce tütün fidelerini tarlaya taşıyıp toprağa dikme zamanı. Demetlerini yapma ve balyaları kente taşıma zamanı. Ya bağlar? Üzümü devşirme ve şarap depolarına taşıma zamanı. Sonra bağları budama zamanı!

Demirci'nin dağı üstünden Kırım'a bakarken, 'Amaaaaan! Bizi korkutması için mi güzelleştirdik yüzyıllar boyunca Kırım'ı?' diyordu içinden kendi kendine Hasan.

20

Gecelerin en güzeliydi o gece; güzel olduğu kadar düşleri gerçeğe dönüştürecek kadar da tılsımlıydı. Savaş yoktu sanki. Yıllar öncesi bitmişti sanki savaş. Unutulmuştu savaş. Işıltılı yıldızlarla bezeli göğün altında, annesinin kucağında uyuyakalmış masum bir yavru gibi uyuyordu toprak. Uçaklar, ürkmüş kuşlar gibi, bir yerlere saklanmışlardı. Hiçbir kimse, hiçbir nesne bozmuyordu yeryüzüne çökmüş barışı. Barış içinde yaşamayan insanlar ye-

rin dibine gömülmüşlerdi; yerin dibinde ve barış içinde uyuyorlardı artık; ve savaş seslerinden kurtulmuş tarlanın yüzünden esen hafif esintide ormanın ağaçları hışırdıyordu mutluca.

Ama insansız değildi dünya. İnsansız kalamazdı, insansız edemezdi dünya. İnsansız bir dünya, dünya olamazdı. İnsanlar da dünyasız insan olamazlardı aslında –uyurlarken rüyalarında dünyayı güzelleştiriyorlardı.

Yalnız teğmen uyumuyordu.

Gölün kıyısında genç hemşirenin kucağındaydı teğmen. Suskundu ikisi de. Yalnızca elleri –birbirinin saçlarını, yüzlerini okşayan elleri- mutlu gecenin sonsuz olmasını dilediklerini bildiriyorlardı birbirlerine.

Arada Saniye gelip duruyordu teğmenin gözleri önüne. Hafif bir ürperti geçiyordu teğmenin içinden öyle bir anda. Bir günah işlemişçesine korkuyordu. Ama niçin?... Asılsızdı teğmenin korkusu. Tanrı biliyordu bunu –insanlar her yerde insandı. İnsan olmanın en büyük değeri, en güçlü şerefi kendisinden başka olan insanı da hor görmemek, kendisini sevdiği kadar, kendisinden başka olanı da sevmekti.

Öyle düşünürken daha bir güçle sarılıyordu hemşireye; hemşirenin üzerine eğilip onun alnını, saçlarını, boynunu öpüyordu teğmen. Savaş bitsindi hele! Koluna girip Kırım'a götürürdü hemşireyi! Annesine, babasına gösterirdi. Bu, benim sevgilimdir, derdi; evlenmesi için izin isterdi annesinden ve babasından. Güzel bir gelinlik dikerdi annesi hemşireye. Sonra evlenirlerdi. Belki de... Buna ihtimal vermiyordu ama bilinmezdi –savaştan sonra din, inanç, vicdan özgürlüğü başlardı belki memlekette. Camiiler açılırdı. Camide, Akmescit'in Tokal Camii'nde kıyılırdı belki nikâhları. Çocuk doğururdu hemşire. İki çocuk doğururdu. Belki üç. Dört de doğurabilirdi hemşire. Güzel, sağlam, gürbüz çocuklar doğururdu. Barış içinde

büyürlerdi çocukları. Açlık nedir, kıtlık nedir; bilmezlerdi. Temiz giysiler giyerlerdi. Saçlarına mavi kurdelâlar bağlardı annesi, ve teğmen, küçük çocuklarını ellerinden tutup, okula götürürdü; Pazar günleri parka, eğlence yerlerine götürürdü; akşamları çay demlerdi hemşire; evlerinde radyodan müzik dinler, gazete ve kitap okurlardı. Şu savaş bitsindi bir hele!

Bütün bunları içinde, içinin en derin bir yerinde hissediyordu teğmen, ve hissettikçe, göğsü üstüne bastırıyordu hemşireyi.

Hemşire göğün yedinci katındaydı sanki. Özlemleri yaz çiçekleri gibi açılmışlardı yüzünde; güneşin ışınları karanlığın içinden geçip, onun, yalnızca onun, yüzünü aydınlatmıştı sanki.

Uzun bir süre öyle göğüs göğüse, dudak dudağa oturdular. Sonra hemşire uyudu. Teğmen, hemşirenin başını usulca göğsü üstüne aldı, kendisi de usulca yere uzandı, gözlerini yumdu, ve yarını düşündü –yalnızca yarını değil, yarınları düşündü. Düşünürken, bir gülümseme takıldı dudaklarına; teğmenin yarınları, dün ve dünden önceki günlerde düşündüğü gibi, karanlık ve umutsuz yarınlar olmayacaktı. Bundan kuşkulanmıyordu. Kuşkulanmıyordu, çünkü yalnız değildi artık teğmen.

Sonra o da uyudu.

Uyandığı zaman sesler geldi kulağına bayırın dibinden. Sesleri bağrışmalar, acı feryatlar, küfürler takip ettiler. Ayağa atıldı teğmen. Bayırın dibinden çıkan sesler kesilmek bilmiyordu. Bir ara düşmanın hücumu başladığını sandı teğmen ama top, tüfek sesleri çıkmıyordu hiçbir yerden; toprak hâlâ uyuyor gibiydi; yalnızca bayırın dibinden çıkan bağrışmalar, küfürler kesilmek bilmiyordu. Bağrışmalar o denli güçlü, o denli meyus ve acıydılar ki... Uykudan uyanmış göl bile duyuyordu sanki; gölün yüzü mıncık mıncık olmuştu.

Teğmen, bağrışmaların çıktığı yere yürüdü. Ama çok gitmedi; çavuşun sesi geldi kulağına karanlığın içinden:

"Teğmenim!... Teğmenim!..."

Teğmen geri seslendi:

"Sen misin çavuş?"

"Evet, benim!"

"Ne oluyor orda?"

"Kamyon!"

"Ne olmuş kamyona?"

"Kaydı! Kaydı!... Bayırın dibinde üç ölü var."

"Nasıl?"

Soluyarak teğmenin karşısına dikildi çavuş.

"Kimse bilmiyor nasıl. Dün akşam patates tarlasından çıkardığımız kamyonların dördü bayırdaki yolun kenarına frenlemişlerdi. Bunlardan birisi kaydı... Ve yamaçta uyuyan üç askeri çiğneyip tekrar tarlaya düştü."

Eğmen olduğu yerde taş kesilmişti sanki. Uzunca bir süre kımıldanmaksızın durdu. Sonra 'üç asker' diye düşündü ve içinden garip bir titreme geçti; bütün vücudunu kapladı titreme. İşitmek istemiyordu ya, çavuşun ağzını kapatamazdı ki!

"Ölenlerin biri senin memleketlinmiş, teğmenim," dedi çavuş.

Teğmen bu kez de ses etmedi.

Şimdi Üstteğmen Ç. de uyanmış, sıhhiye kamyonunun yanında durarak, genç hemşirenin baktığı yere bakıyordu. Bir ara:

"Teğmen T.! Ne oluyor orda?"

Yanıtsız kaldı Üstteğmen Ç.'nin sorusu. Sessizce, ama soru yavaş yavaş teğmenin içine gömülmüştü sanki; yumrukları sıkıldı, ve yürüyerek, bayırı inmeye başladı.

22

Tan yeri ağarmak üzereydi. Sesler kesilmişti. Bayırın dibi derin ve kör bir kuyu gibiydi. Askerler bayırda birikmişlerdi. Bazılarının başları göğüslerine düşüktü; sessizce yamacın dibinde yatan üç cesede bakıyorlardı.

Ölülerin biri Hasan'dı; ikincisi Kasım'dı; üçüncüsü Cumay'dı. Üçü dün, ve dünden önceki günlerde, birbirleri yanında yürümüşlerdi; birbirinin yanına oturup yemişlerdi ekmeklerini, ve üçü üç kardeşmiş gibi, birbirinin yanına yatıp uyumuşlardı.

Hayattayken birbirlerine yakındılar ya, ölümde daha bir yakındılar –bir ananın üç çocuğuydular adeta. Öyle ki, birini ötekinden ayırt etmek zordu.

Geceleyin bayırdan kaymış kamyon Kasım'ın ve Cumay'ın göğüs kafesleri üzerinden geçmişti; göz çukurları fırlamış gözleriyle bakıyorlardı ikisi; Hasan'ınsa kafası üstünden geçmişti kamyon, ve şimdi, ölmeden önce Hasan'ın yolda yürüdüğünden, hatta Hasan'ın daha dün canlı olduğundan emin değillerdi askerler.

23

Ormanın ötesinde toplar gürledi. Topların gümbürtüsü, kapalı bir evin içerisinde çalınan davulların sesleri örneğin, uzak ve boğuktular. Az sonra, gene ormanın gerisinden, bir tek avcı uçağı çıktı göğe. Uçak, geniş bir kavis çizerek, uçtu ormanın üzerinden. Ormanın kıyısında mevzilenmiş makineli tüfekler ateş açtılar, ve uçak, avını yele kaptırmış bir şahin gibi, batı yönüne uçtu.

Derken, gene batıdan gelen, kamyonlar belirdi yolda. Kamyonlarda yaralılar vardı. Yamaçta duran askerler, üç cesedi unutmuş, uçağın gözden kaybolduğu yere dalmış-

lardı. Yalnızca teğmen, bir de çavuş, üç cesede bakıyorlardı.

"Gömelim," dedi çavuş ve sustu.

Az sustuktan sonra, teğmenin kendisini duymadığını düşünmüş olacak ki, aynı kelimeyi tekrarladı. "Gömelim."

Gittikçe kalabalık oluyordu yol. Arkalarına toplar ekli kamyonların arasında üzerlerine dolaplar, yastıklar, demir kerevetler, dikiş makineleri, ahşap kafeslerde tavuklar, hatta canlı domuzlar yüklü köylü arabaları da çarpıyordu göze. Yaya askerlerin üniformaları yırtıktı. Bazılarının kolları ve göğüsleri beyaz sargılar ve bezlerle sarılıydı. Yolun araçlarla tıkanmış yerlerinden azar ve küfürler geliyordu. Ama teğmen duymuyordu. Teğmen için burada yol sona ermişti. Yol, savaş bitmişti. Yalnızca yol ve savaş değil, hayat da bitmişti burada.

"Gömelim," dedi çavuş yine; ve ancak o zaman, derin bir uykudan uyanmışçasına, başını kaldırdı teğmen, bakışlarını yamacın dibinde yatan üç cesetten çavuşun yüzüne doğrulttu, ve yavaş bir sesle, "Gömelim," dedi.

24

Güneş, gökyüzündeydi.

Teğmenin askerleri mezar kazıyorlardı yamaçta. Yoldan geçenler, yamaçtakilerin savunma siperi kazdıklarını sanıyorlardı galiba ki, duralayıp başlarını sallıyor, bazıları alayımsı seslerle:

"Kazın, çocuklar, kazın! Almanın tankları geçemez bu siperlerden;" ya da "Burada yenin şu Hitler'in ordusunu!... Tuzlu ringa ve vodkayla bekleyeceğiz sizleri Dinyepr'in kıyısında!" diye bağrışıyorlardı.

Çok geçmeden genç hemşire de gelip teğmenin yanında durdu. Teğmenin hüznü konmuştu hemşirenin dünkü

sevinci ve heyecanı üzerine. Gene de, sevincinin yüreği içinde büsbütün sönmemesini istercesine, teğmenin elini tutup göğsü üstüne bastırdı hemşire. Teğmenin eli soğuktu.

Ormanın ötesinden gelen topların gümbürtüleri daha bir yoğundu şimdi. Yolun kenarında atlı bir subay küfür ve azar yağdırıyordu dört bir yana.

"Yol verin köpekoğulları!... Tanklara yol verin!... Yolu terk edin! Çekilin!... Yoldan çıkın *kolhoz* eşekleri!..."

Yamaçta mezar kazmayla meşgul olan askerler başlarını kaldırıp subaya bakıyor, hüzünlü hüzünlü gülümsüyor, biri soluğu altından, "Baksana kepazeye! Daha düne kadar yurdun en kıymetli insanıydı *kolhozcu*. *Kolhozcu*nun eli altında yurt yeşeriyordu. İşçinin karnı doyuyordu *kolhozcu*nun emeğiyle. Şimdiyse... Şimdi tümü eşeklere dönüştüler," diyordu.

Üçüne tek bir mezar kazıyorlardı yamaçta askerler. Üçüne üç mezar kazacak değillerdi elbet –üçü birer kardeş gibi yürümüşlerdi yolda; birer kardeş gibi bölüp yemişlerdi ekmeklerini; birer kardeş gibi yan yana yatıp uyumuşlardı; ölümde de birbirlerinin yanında yatacaklardı elbet. Derince kazıyorlardı mezarı, ve genişçe kazıyorlardı, ve toprak yapışkan ve ağırdı yamacın dibinde, güneşin sıcağı artıyordu gitgide, ve mezarı kazan askerler doğrulup alınlarından sızan terleri siliyorlardı elleriyle, ve biri, veya ikisi, göğüslerini küreklerin saplarına dayayıp yolda azar ve küfürler savuran subayı dinliyorlardı.

25

İki avcı uçağı daha çıktı ormanın gerisinden, ve bir ötekinin kuyruğuna bağlıymış gibi, gökyüzüne yükselmeye başladılar. Göğün en yüksek noktasına çıkmak istiyorlardı

sanki; yükseldikçe yükseliyorlardı. Yamaçtaki askerler, ellerini siper ederek, iki uçağa bakıyorlardı.

Derken iki uçak birbirinden ayrıldılar ve madenî bir gürültüyle ormanın üzerine inmeye başladılar. Teğmenin yanında duran çavuş, "Pike yapıyorlar," dedi. Teğmen ses etmedi." Ama niçin?" diye sordu çavuş. Soruyu cevaplamaya vakit kalmamıştı; ormanın üzerine taş gibi düşen iki uçak birdenbire doğruldular, ve, uzun ve kısa salvolarla, ateş yağmuru yağdırarak, yolun üzerinden uçtular. Yamaçtaki teğmenin askerleri tırpan yemiş ekinler gibi yere serildiler.

Ama uzun sürmedi ateş. Yoldan uzaklaşan iki uçağın uğultusu kesilince yola ve yamaca derin, derin olduğu kadar da tedirgin bir sessizlik çöktü. Sessizlik uzun ve yorucuydu. Yalnızca arada bir başıboş bir atın kişnemesi, fısıltılı konuşmalar, ve konuşmalar arasından garip iniltiler, imdata çağıran kopuk bir ses çıkıyordu yoldan.

Bayırdaki askerler yavaş yavaş ayağa kalktılar. Mezarı kazan askerler de. Biri dizüstü duruyordu. "Burada uzun bir süre kalırsak, bizim mezarımızı kazacak kimse kalmayacak," dedi adam. Ötekiler ses etmediler; ama dizüstü duran adamın dudakları arasından çıkmış sözler üzerine düşünüyorlardı galiba ki, aralarından biri, "Gelin haydi, kazalım bitsin!" dedi.

26

Gömelim demişti ya, olduğu yerde duruyordu teğmen; gidip üç cesedi toprağa gömmeyi göze alamıyordu bir türlü. Nasıl gömsündü? Nasıl gömsündü üçünü toprağın dibine duasız, kefensiz? Nasıl örtsündü üstlerini ağır, ıslak, yapışkan toprakla? Nasıl gömsündü onları? Üçü bu toprağın insanı değildi ki! Üçü başka topraklar üstünde

gelmişlerdi dünyaya; başka toprağın insanlarıydı; başka toprağın insanı olunca da burada, bu toprağa gömülmeleri acıklıydı; hatta korkunç bir şeydi teğmen için.

Gözleri sönüktü teğmenin. Ama öylesine sönük ki, yamacın dibinde yatan üç cesedin biri teğmenin kendisiydi sanki.

'Tanrı'm' dedi içinden teğmen, 'kaderde ölmek varsa, burada ölmeyeyim. N'olursun, kendi yurdumun topraklarına kavuşmaya yardım et bana, Tanrı'm. Ölü veya diri, ben benim insanlarımın eti ve canıyla yuğrulmuş toprakta mutlu olacağım yalnızca,' dedi teğmen içinden, ve başı göğsüne düşük, iki eli yanlarına sarkık, üç cesede doğru yürümeye başladı.

Yoldaki kalabalık seyrelmiş gibiydi. Ama teğmen bakmıyordu yola, bakmak istemiyordu belki, çünkü üç cesedi askerlerin kazdıkları ortak mezara gömünce, yola koyulacaklardı gene, ve yürüyeceklerdi gene, dün ve dünden önceki günlerde yürüdükleri gibi, umutsuzca ve bilinmezliğe doğru.

27

Tarlanın karşı yakasındaki makineli tüfeğin uzun salvosu böldü sessizliği. Ardından, havan topunun attığı, üç mermi patladı ekin tarlasının ortasında. Ama makineli tüfek de, havan topu da yamacın hayli uzağındaydı –başını kaldırıp tarlaya bakmadı teğmen. Yavaşlamadı da. Çok geçmeden bir at kişnedi yolda. Ancak o zaman çavuş duraksadı, başını kaldırdı, yola baktı; atını yamaca doğru koşturan subayı görünce teğmenin kolundan tutup durdurmak istedi, ama tutmadı; teğmenin önüne geçerek, konuştu çavuş:

"Teğmenim, atlı subay buraya geliyor. Sizinle konuşmak istiyor galiba."

Teğmen durdu.

Atlı subay, yamaçta mezar kazan askerlerin yanından geçerken atını yavaşlattı, ve eyerde eğilerek, bir şeyler sordu. Askerler ellerini bayırı inen teğmenden yana kaldırdılar, ve subay atını teğmene doğru mahmuzladı.

"Kaçıncı tabur?" diye seslendi subay, hayli uzaktan ve eyerden inmeksizin.

Teğmen ses etmedi. Atı uzunca bir süre koşturmuş olacaktı ki, hayvan terliydi; ağzı ve yanları köpük içindeydi.

Az daha teğmene yaklaştı subay; yaklaşırken aynı soruyu tekrarladı:

"Hangi taburdan?"

Nişanlarından binbaşı rütbesinde siyasî bir komiser olduğunu görüyordu teğmen. Adamın sorusunu cevaplaması gerektiğini hissetti.

"Çeşitli taburlardan. Sizin ilginiz hangi taburla?"

Binbaşı-komiser, teğmenin sorusunu duymadı; ya da duymazlıktan geldi.

"Amiriniz kim?"

"Ben," dedi teğmen.

"İyi! Yolu ve yamacı terk edin! Derhal!"

"Yamaçta üç ölümüz var," dedi teğmen.

Komiser aynı durumdaydı.

"Derhal!" dedi tekrar, teğmene bakmaksızın. Teğmenin *rica ederim yoldaş komiser,* diyesi geldi bir an. Ama niçin? Niçin desindi? Ölüleri gömmek onun boynunun borcuydu. Üç cesedi gömmeden yamacı terk edemezdi teğmen. Bakışlarını komiserden yamaçtaki askerlere doğrulttu: mezar hazırdı galiba ki, çukuru kazanlar küreklerini yere bırakmış, çukurdan çekilmiş, teğmene bakıyorlardı.

Üç cesedi gömmeden önce yola koyulamazdı teğmen. Belli etmeden komiserin yüzünü kollamaya koyuldu. Az

önce gördüğü kadar sert ve müsamahasız değildi komiserin yüzü; anlardı teğmeni. *Ölülerin birisi benim memleketlim* demeyi; ya da başka bir şey, yürekleri yumuşatıcı, gönülleri ferahlandırıcı, umut ve özlemler uyandırıcı bir şeyler söylemeyi düşündü.

Komiserin gözleri teğmenin yüzüne dikiliydi şimdi. Bir an, derdini gizlediğini anlamış gibi, gözlerini kısarak baktı teğmene ve, bakarken, öncesinden daha sert ve öfkeli bir sesle haykırdı:

"Yamacı terk edin! Derhal!"

Komiserin üç adım uzağında durdu teğmen.

"Üç ölümüz var," dedi.

Bu kez yavaş, ama hırsla sıkılmış dişleri arasından konuştu komiser:

"Yamacı terk edin!"

"Ölülerimizi gömmeden terk edemeyiz yamacı," dedi teğmen.

Teğmenin bu sözleri yıldırım gibi çaktı komisere. Eğerde eğildi, şapkasının vernikli siperini gözlerinin üzerine çekti, ve atını yola doğru mahmuzladı.

28

Mezar hazırdı.

Yamacın dibinde yatan üç cesedi kendi kapotlarıyle örttüler teğmenin askerleri. Üçünün, kapotları altından çıkan, çizmeli ayakları görünüyordu yalnızca. Teğmen ortak mezarın kenarında durdu; önce mezarın içine, sonra da başını kaldırıp yamacın dibinde yatan üç cesede baktı. Uzunca bir süre baktı. Kapotların altından çıkan ayakların hangisinin Demircili Hasan'a ait olduğunu merak etti. Ayaklar birbirinden farksızdı.

Mezarın dibi çok soğuk ve rutûbetliydi.

Askerler, cesetleri örten kapotları üzerlerinden çekip aldılar, üç kapotu mezarın dibine döşediler. Önce Cumay'ın cesedini kaldırıp götürdüler mezara; sonra Kasım'ın. Üçüncü cesedin üzerine eğilmişlerdi ki, Teğmen T. Hasan'ın cesedini kendisine bırakmalarını emretti.

Cesede yaklaştı teğmen. Üzerine eğilmişti, acı bir yumru sokuldu teğmenin boğazı içine; yaşlar birikiyordu teğmenin gözleri gerisinde. Ama ağlamamaya kararlıydı. 'Metin ol!' dedi içinden. 'Adam ol... Savaş var. Savaşta onun ölümü de sıradan bir ölüm işte,' dedi kendi kendine. Gerçekten sıradan bir ölüm müydü onun ölümü?

Bunu düşünmedi teğmen. Hüznünden sıyrılmış gibiydi. Fakat, eğilip Hasan'ın cesedini kaldırınca, az önceki acı yumru boğazının içine sokuldu tekrar. Bu kez gözyaşlarını tutamadı teğmen: Hasan'ı yalnızca teğmen değil; Demirci, Demirci'nin dağı, Demirci'nin bayırları, Demirci'nin bağları, tarlaları, güneşli kıyıları, kayaları, taşı ve toprağı uğurluyordu sanki teğmenin gözyaşlarıyla birlikte.

Mezar derindi; oldukça genişti de. Birbirlerinin yanına yatırdılar üç cesedi. Üzerlerini yaş söğüt dallarıyle, sonra da toprakla örttüler. Gömünce, askerler gerisin geri çekilip, üç cesedi barındıran mezara baktılar.

Mezar, sanıldığı kadar, büyük değildi. Hatta küçük görünüyordu. Geçen gün, kamyonları patates tarlasından çıkarırlarken, Hasan'a alınmış, öfkeli bir sesle *kendin yatıver şu tekerleğin altına* diye Hasan'ın yüzüne parlamış asker, çakısıyla üç kaskete üç isim çizdi: *Hasan. Cumay. Kasım.* Ve üç kasketi mezarın üzerine yan yana yerleştirdi.

Hayattayken birbirinin yanında yürümüşlerdi; ölüm de birbirinin yanında yatacaklardı.

29

Askerler yoldaydılar. Mezarın başı ucunda yalnızca teğmen kalmıştı. Uzunca bir süre durdu teğmen. Uzunca bir süre geçtikleri yolu, ve arkada bıraktıkları yurdunu düşündü; yurdunun dağlarını, denizini düşündü; yurdunun göğünü, bulutunu, rüzgârını, güneşini, otunu, ağacını, ırmağını ve gölünü düşündü; *derviza* şenliklerini, köy meydanlarında düzenlenen güreş müsabakalarını anımsadı. Sonra okul arkadaşlarını düşündü teğmen: Subhi'de sarkık saçaklı çeşmenin yanındaki bahçeli evde oturan Mustafa Ağa'nın iki örgüsü göğüsleri üzerine sarkan sırma saçlı kız Nigâr'ı düşündü; Kantar'daki çardaklı kahvehanenin yanında oturan Bekir Ağa'nın Gülnara'sını, onun kısa kesili saçları altında tıraşlı ensesini, onun dolgun kalçalarını düşündü... Onlar sarıp sarmaladılar kafasını. Yalnızca kafasını değil; dört bir yanını. Onlar bakıyorlardı teğmene dört bir yandan, onlar gülüyorlardı, ve güle güle, teğmene doğru geliyorlardı, ve teğmen, elleri öne uzalı, avuçlarının içine alıyordu onları.

Derken bir mermi patladı ormanın ortasında. Ama teğmenin durumu, ve duyguları değişmedi. Dağları, çayırları, bağları; Gülnaraları ve Safiyeleri, Saniyeleri ve Nigârları tutup tutup avuçlarının içine dolduruyordu teğmen. Sonra avuçlar dolusu sevgi ve özlemlerini sonsuz uykuya yatmış Hasan'a, Cumay'a ve Kasım'a bağışlamak arzusuyla, üçünün mezarı üzerine eğildi, avuçlarını açtı, iki eliyle mezarı okşadı, ve dönerek, kendisini yolda bekleyen askerlere doğru yürüdü.

30

Güneş gökyüzüne çıkmıştı. Sıcağı artıyordu gitgide. Daha da artacaktı, çünkü gökyüzü alabildiğine yüksek ve bulutsuzdu; ne bir kuş uçuyordu ortalıkta, ne bir yaprak hışırtısı çıkıyordu yolun kenarındaki çalılardan. Yüzleri hüzünlüydü askerlerin. Hüzünlü olacaktı elbet yüzleri, üç ölü daha bırakmışlardı yamaca.

Teğmenin yüzü ötekilerden daha hüzünlüydü belki, çünkü üç ölüden biri teğmenin yurdunda doğmuştu; teğmenin soluduğu havayı solumuştu; teğmenin içtiği suyu içmişti; teğmen gibi o da gözlerini yaşama ilk açtığında teğmenin gördüğü toprağı, taşı, ağacı, suyu görüp büyümüştü; şimdiyse... Şimdi kendi yurduna dönmemesiyle yabancı bir toprağın altında yatıyordu.

Durup yamaçtaki mezara bakası geldi teğmenin. Ama bakmadı. Yüreğinin içindeki ağrıların üstüne yenilerini yüklemeyi istemiyordu teğmen. Yürüdü, öne geçti, taburun on adım kadar uzağında durdu, başını göğsüne eğdi, ve bir süre ıstırap heykeli gibi durdu. Sonra başını kaldırdı, ileriye baktı. Yol uzundu. Upuzundu yol. Elini kaldırdı.

"Marş! Maaaaaaarş!"

Yürüdüler gene. Önceki günlerde yürüdükleri gibi. Sessizce. Başları göğüslerine düşük. Dudakları kuru ve çatlak, solukları yolun tozu-toprağına karışık. Yürüdüler gene umutsuz yolda.

31

Onuncu kilometrede mola verdi teğmen. Askerler yolun kenarına çekildiler. On dakika, ama yalnızca on dakika, dinlenip tekrar yola koyulacaklarını açıkladı teğmen, ve askerler tüfeklerini ayaklarına indirdiler; gömleklerinin

etekleriyle alınlarında birikmiş terleri silerlerken, teğmen yolun az uzağındaki oldukça yüksek tepeye doğru yürüdü.

Öğle üstüydü.

Güneş, yaz ortasıymış gibi, alabildiğine sıcaktı ve göz kamaştırıcı bir ışıltıyla aydınlatmıştı ekinleri biçilmemiş tarlaları. Tepenin üstünde durunca on kilometre geride kalmış yamacı kolladı gözleriyle teğmen. Güneşin keskin ışınlarını üzerlerine toplamış üç kasket, yüce bir yakut gibi, ışıl ışıldı yamaçta.

'Tanrı'm, sen onları unutma,' dedi teğmen içinden, ve dönerek, tepeden inmeye başladı; inerken yolda açık bir kamyon gördü. Kamyon, büyük bir süratle askerlere yaklaşıyordu.

Kamyonun üstünde, tüfeklerinin uçlarına süngüler takılı, dört er duruyordu.

Kamyon, yoldaki askerlerin beş metre kadar uzağında durdu, ve şoför mahallinde oturan biri yola atlayarak, askerlere bir şeyler sordu. Adam subaydı. Askerler bayırı inen Teğmen T.'den yana döndüler. Subay, teğmene doğru yürüdü, kamyondaki tüfeklerine süngüler takılı dört er kamyondan yere atlayıp subayı takip ettiler.

Teğmen yoldaydı şimdi. Subay, teğmenin karşısına dikildi, soğuk bir bakışla teğmeni baştan tırnağa göz süzgecinden geçirdi, ve elini teğmene uzatarak:

"Silahınızı bana teslim edin," dedi.

Teğmen ses etmedi. Bir süre olduğu yerde durdu. Sonra başını yoldaki askerlerden yana çevirdi; askerlere, sonra boş bir bakışla yola baktı; sonra da başını kaldırdı, aynı bakışla göğe baktı, gözlerini tekrar yoldaki askerlere yöneltti; onlara bakarken, dudakları ucuna hafif ama soğuk bir gülümseme takıldı. Ve dudaklarının ucunda hala o soğuk gülümseme, belindeki tabancayı kılıfından çıkarıp subaya teslim etti; edince de soğuk gülümsemesi bütün yüzüne dağıldı.

Tabancasız hafiflemiş gibiydi teğmen. Hem yalnızca bedence değil, ruhça da. Ama yol burada bitmiş değildi.

Tüfeklerine süngüler takılı dört er teğmeni dört bir yandan kuşattılar, ve önde subay, ortada teğmen, açık kamyona doğru yürüdüler.

Kamyon hareket etti. Yolda askerler, gözden kaybolana dek, kamyonun ardından baktılar. Sonra çavuş askerlerin önüne geçti, Teğmen T.'ye özenerek, elini kaldırdı, ve tıpkı Teğmen T. gibi güçlü bir sesle kumanda verdi.

"Marş, maaaaaarş!"

Yürüdüler gene, dün ve dünden önceki günlerde yürüdükleri gibi; başları göğüslerine düşük, sessizce, ve teğmensiz.

Öykünün Yazarından Son Birkaç Söz

Teğmenin tutuklanmasıyla öykü burada sına erecekti. Fakat teğmenin yaşam öyküsü burada bitmedi. Uzun yıllar sürecekti onun yaşamı. Sürdü de. Tutuklandığı günden üç gün sonra, Borislav'da askerî yargıcın karşısına getirildi teğmen –orduda *milliyetçilik*le suçlanıyordu. Yarım saat süren mahkemesinin sonunda ölüme mahkûm edildi. Bir ay sonra ölüm hükmü yirmibeş yıl hapis cezasına değiştirildi, ve teğmen hayatının yirmi yılını Butırka'nın hapishane-toplama kampında geçirdi. 1961 yılında serbest bırakılan Teğmen T.'ye aynı yılda Özbekistan Cumhuriyeti'nde oturma izni verildi, 1967 yılında da rehabilite edildi.

Yetmişsekiz yaşını doldurmuş olan Teğmen T. bugünlerde Taşkent'in Gülistan semtinde tek göz odalı küçük bir apartmanda yaşamaktadır. Çok az olan ihtiyarlık maaşı var. Ama yetiyor kendisine. Hayattan çok bir şey istemiyor teğmen. Yalnızca Kırım'ı özlüyor her gün. Her gün ve her gece. Günün ve gecenin her saatinde Akmescit'in Kantar sokağını, Subhi'nin yukarılarındaki çardaklı evleri, Safiyeleri, Nigârları, Saniyeleri özlüyor. Ama onları bir daha ömründe görebileceğine ihtimal vermiyor teğmen. Gün geçtikçe zayıflıyor. Bir yıl öncesi bir kalp krizi geçirdi. Öleceğini sanıyordu hastanede. Ama ölmedi. Sol kolu felç oldu. Güçlükle konuşuyor. Görme yeteneği de zayıf bugünlerde. Güçlükle okuyor *Lenin'in Bayrağı* gazetesini. Gene de, büyültücü camla, okuyabiliyor gazeteyi teğmen. Kırımlıların Kırım'a dönme eylemlerini merak ediyor. Yıllardır akrabalarını aradı sürgünde. Hiçbir kimseyi bulamadı. Oysa amcasının çocukları vardı. Onların da çocukları olmuştur belki. Ah birisini bir bulabilse! Kırım'a dönen gençler gibi onun da bir akrabası Kırım'a dönse... Canından bir parça koparıp Akmescit'e götürseler... Ama yoktu. Kimsesi yoktu teğmenin. Annesi ve babası Kırım'dan toplu sürgün

sırasında ölmüşlerdi açlıktan ve susuzluktan. Yalnızdı teğmen. Ama yaşıyordu teğmen.

*
* *

Öykünün kahramanı Teğmen T. üzerine bu açıklamadan sonra, okuyucunun, "Öykünüz hayal ürünü, değil mi?" diye bir soru soracağını düşünüyorum.

Öykü, hayal ürünü değildir diyemem; gerçektir de diyemem. Eseri yazarken bunları düşünmedim. Bilmiyorum. Yalnızca yazarın gerçeği tam ve belirli bir biçimde ancak hayal ürünüyle yansıtabileceğinden kuşkulanmıyorum.

C.D.
Ocak, 1991.

CENGİZ DAĞCI
YOLDAŞLAR

İkinci Dünya Savaşı'nın çetin şartları altında, emredilen yere ulaşmaya çalışan bir Rus birliği... Birlikteki askerler Hasanlar, Cumaylar, Kasımlar... Alman işgaline karşı, kendi vatanlarını işgal eden Rus ordularına katılmak zorunda kalan Türk askerler. Türk edebiyatının müstesna şahsiyeti Cengiz Dağcı'nın kendi askerlik tecrübelerini de aksettirdiği bu romanda cepheden cepheye intikal etmek zorunda kalan askerlerin bir yanda tabiata diğer yanda ise Alman birliklerine ve avcı uçaklarına karşı verdikleri amansız mücadeleye şahit olacaksınız. Rus birliğindeki Türk askerlerin, çıktıkları bu uzun yolda varacakları aslında bir yer yoktur, bir daha asla göremeyecekleri vatanlarının aziz hatıralarından başka.

THG
0200139
CZE